

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

4

4

APRILIS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ES
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIV. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ACS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

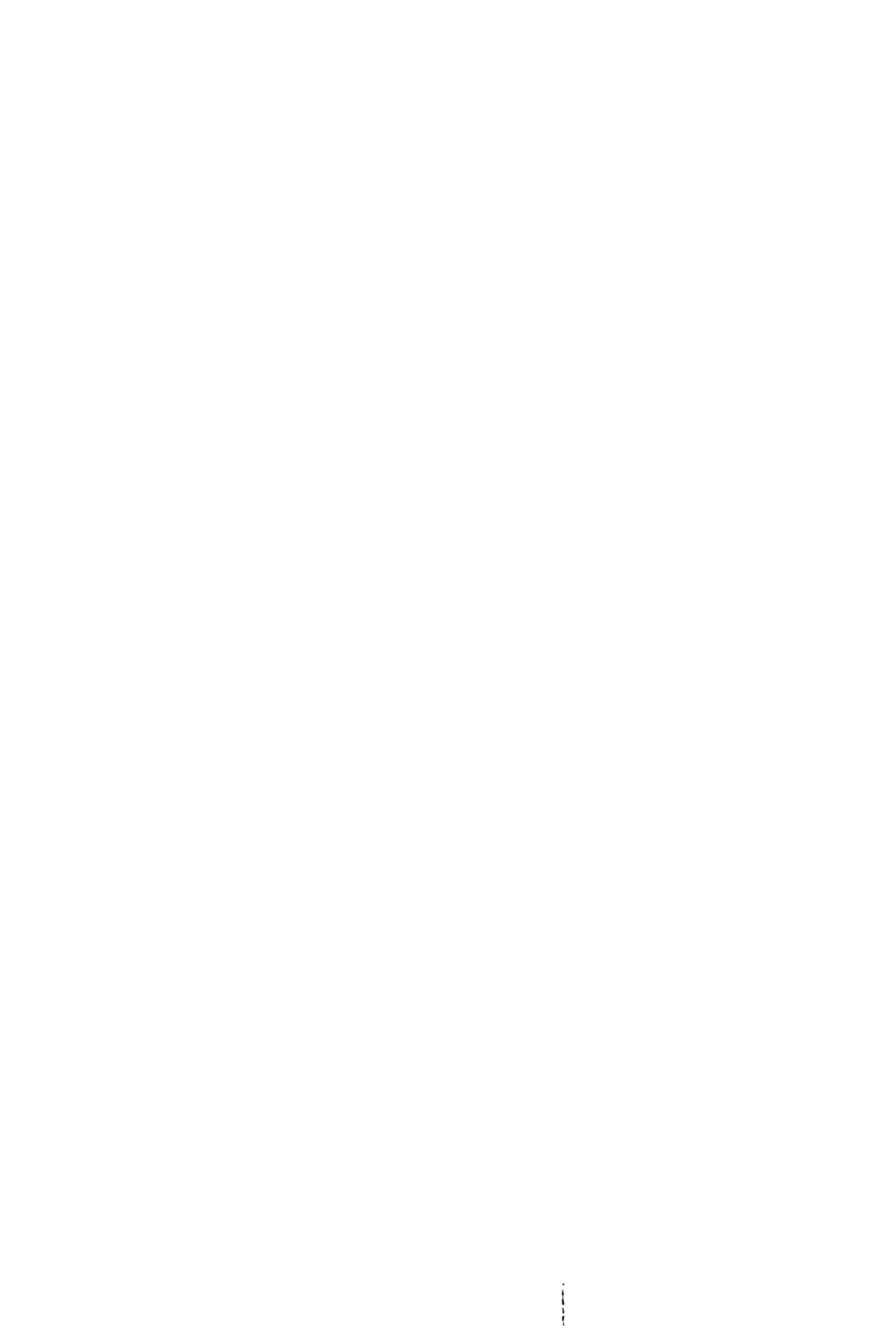

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLO

TARTALOMMUTATÓ

- 339 BEVEZETŐ HELYETT
- VELJKO VLAHOVIC
341 A FORRADALMI GONDOLAT
ÉS AKCIÓ ÓRIÁSA
- HUSZÁR TIBOR
352 LENIN: A GYAKORLAT FILOZÓFUSA
- PREDRAG VRANICKI
373 LENIN ÉS A FILOZÓFIA KÉRDÉSEI
- MUHAMED FILIPOVIC
386 A LENINI FILOZÓFIAI NÉZETEK
TÖRTÉNELMI SORSA ÉS HATÁSA
- LUKÁCS GYÖRGY
396 LENIN ÉS AZ ÁTMENETI
KORSZAK KÉRDÉSEI
- ANDRIJA KREŠIĆ
407 LENIN A SZOVJET
BÜROKRATIZMUSRÓL
- ERNST FISCHER—FRANZ MAREK
416 MIT MONDOTT LENIN
VALÓJÁBAN
- Dr. REHÁK LÁSZLÓ
428 LENIN ÉS A NEMZETI
KISEBBSÉGEK HELYZETE
- BÁLINT ISTVÁN
440 LENIN A PÁRT MEGTEREMTŐJE
ÉS TEORETIKUSA
- LŐRINC PÉTER
452 LENIN PORTRÉJA AZ 1920-AS ÉVEK
VAJDASÁGI MAGYAR SAJTÓJÁNAK
TÜKRÉBEN

A HÍD SZERKESZTŐSÉGE EZZEL A SZERÉNY
VÁLOGATÁSSAL SZERETNE HOZZAJÁRULNI A LENIN-
ÉVFORDULÓ MEGÜNNEPLÉSÉHEZ.

VÁLOGATÁSUNKBAN LENIN GAZDAG TEVÉKENYSÉGÉNEK,
KORSZAKALKOTÓ ÉS MA IS ÉLŐ ESZMÉINEK MINÉL TÖBB
OLDALÚ BEMUTATÁSÁRA TÖREKEDTÜNK. UGYANAKKOR
AZT IS ÉREZTÜK, HOGY MINDEN ILYEN VÁLOGATÁS
SZÜKSÉGSZERŰEN VAZLATOS MARADHAT CSAK.
A KITŰNŐEN MEGÍRT KÖNYVEK SOROZATA IS CSAK
UTALÁSOKAT, JELZÉSEKET, FELVÁZOLT ADALÉKOKAT ADHAT
LENINRŐL ÉS TEVÉKENYSÉGÉRŐL.

LENIN ÉLETE ÉS TEVÉKENYSÉGE DIALEKTIKUSAN
BEFEJEZETLEN, MERT SZÜNTELENŰL MEGÚJUL, ÉS ÚJ
MEG ÚJ TÖRTÉNELMI FORMÁK ÉS HELYZETEK KÖZT IS HAT.
ÉLETMŰVE EZÉRT TERMÉKENY TÖRTÉNELMI ERŐ,

MERT MÉLYEN EMBERI,
MERT ALKOTVA TEREMTŐ,
MERT TÖRTÉNELMILEG IGAZ.

EZT A LENINT ÉRZI, GONDOLJA ÉS HORDOZZA
MAGÁBAN A JUGOSZLÁV SZOCIALIZMUS TÖRTÉNELMI
GYAKORLATA IS. ÉS EZ A MI SZÁMUNKRA ÁLLANDÓ
SERKENTÉST JELENT A MEGVALÓSÍTHATÓ
EMBERSÉG FELÉ.

John J. ...
...
...

A FORRADALMI GONDOLAT ÉS AKCIÓ ÓRIÁSA*

VELJKO VLAHOVIC

Egy évszázad telt el Vlagyimir Iljics Leninnek a születésétől — annak a személyiségnek a születésétől, aki immár hét évtizeden át központi alakja a világ forradalmi mozgalmainak, aki a legnagyobb mértékben hozzájárult az emberi történelem új szakaszának elindításához, aki e század első évtizedeiben magára vette milliók életének terhet és reményeinek derűjét.

Prométheusz megjósolta a mindenható Zeusz halálát, Marx a kapitalizmus halálát, Lenin pedig tettere váltotta Marx eszméit. Az októberi forradalomban radikális történelmi valósággá kezdett válni Marx tanítása a szocialista forradalomról — a munkásosztály felszabadulásáról.

Lenin megnyitotta a szocialista forradalmak korszakát, amelyhez a mi forradalmunk is csatlakozik; ez a forradalom, amely negyed évszázaddal az októberi után még egyszer megerősítette Marx tanát a szocializmusról, de egyben Lenin elméleti és forradalmi művét is, amely kezdettől fogva a szocializmus jugoszláv útjának tudományos alapja volt és marad.

Lenin forradalmi eszméi, amelyek továbbfejlesztették Marxnak és Engelsnek, a tudományos szocializmus alapítóinak tanait, fátkyaként megvilágították a mi forradalmi utunkat is, de ugyanakkor ez a mi forradalmunk és szocialista utunk a maga részéről igazolta Lenin művének történelmi életképességét és időszerűségét, feltételeket teremtett a gyakorlat és a tudományos felismerések további gyarapítására.

Ez magyarázza sajátos és mélyen gyökerező kötelezettségünket, hogy méltó emléket állítsunk születésének századik évfordulóján Leninnek, a forradalmi gondolat és akció óriásának.

Mindemellett meg kell mondani, hogy mi sohasem csináltunk bálványt Leninből. Azért küzdöttünk, amennyire erőnkéből tellett, hogy alkotóan alkalmazzuk Lenin eszméit és tapasztalatait, hogy megszabaduljunk a marxista citatológia béklyóitól és hogy Lenin tudományos módszerével magyarázzuk a hazai és tágabb társadalmi és forradalmi történéseket.

A történelem majd ítéletet mond arról, hogy mennyire sikerült magunkévá tennünk, feldolgoznunk és alkalmaznunk a tudományos szocializmust; egy valami azonban viláthatatlan: az, hogy számunkra

* Elhangzott a Lenin-évforduló jugoszláv előkészítő bizottságának ülésén, 1970. január 24-én.

Lenin művének ismerete egyet jelentett a forradalmi akcióval a konkrét, mai valóságban, és egyet jelentett a meglévő lehetőségek kihasználásával a társadalmi valóság megváltoztatása céljából. Lenintől azt tanultuk, hogy a forradalom nem csupán az adott objektív társadalmi körülmények tiszta terméke, amely független a történelem cselekvő részvevőinek — a munkásosztálynak és élgárdájának akaratától és akciójától. Lenin arra tanított bennünket, hogy a forradalom — az objektív adottságok és a radikális forradalmi akciók dialektikus kapcsolata.

Most is, amikor Lenin születésének századik évfordulóját ünnepeljük, kevésbé érdekelnek bennünket az egyes történelmi részletek és a leninizmus muzeális vonatkozásai, annál inkább Lenin művének időszerűsége.

A további társadalmi változásoknak nemcsak a lehetősége, hanem a szükségszerűsége is sokkal nagyobb ma, mint Lenin korában, tekintet nélkül arra, hogy a most keletkező fiatal szocialista társadalom is ellentmondásokkal terhes. Eppen ezek az ellentmondások és a további társadalmi változások reális lehetőségei éreztetik velünk még inkább, hogy mennyire fontos a dogmáktól mentes, alkotó viszonyulás Lenin művéhez.

Lenin nézetei a pártról, az osztályról, a forradalomról mint a tömegek mozgalmáról, a nemzeti és az agrárkérdésről, a szuverenitásról, az államról és a hatalom jellegéről, a bürokráciáról, az öngazgatásról és egész sor más kérdésről máig sem veszítették el időszerűségüket. Ezek a nézetek alapját képezik minden valóban forradalmi párt valamilyenre is komoly programjának. Lenin tudományos hozzájárulása a társadalomtudományokhoz ma kevésbé kerülhető meg, mint bármikor azelőtt.

TEORETIKUS, FORRADALMÁR ÉS ÁLLAMFÉRFI

Kevés olyan egyéniségről tudunk a történelemben, aki olyan odaadással merült volna el korának konkrét forradalmi feladataiban, mint Lenin. Egyesítette magában a magas fokú marxista képzettséget, az elméleti mélységet, a kor és a forradalom feladataihoz mért marxista elemzés képességét a forradalmár rendkívüli éleslátásával, a forradalom lehetőségei felmérésének és megítélésének képességével. Minden konkrét történelmi mozzanatban egyidejűleg teremti és vezeti ezt a forradalmat. Lenin egyéniségét lényegileg határozza meg viszonya a marxizmushoz, a marxizmus tudományához, mint alkotó forradalmi tanításhoz. Aligha volt még valaki, aki a gyakorlatban olyan tökéletesen kimutatta volna, hogy a marxizmus nem dogma, hanem útmutatás a forradalmi akcióra. Lenin egyéniségében egyesül a marxizmus és a forradalom teoretikusa, a kutató, a tevékeny forradalmár és az államférfi. Eppen ebben van nagy történelmi előnye, mert a forradalmi eszmét a forradalom eleven folyamából vonja ki, mert eredetien és alkotó módon egyesíti az elméletet és gyakorlatot.

Lenin elméleti elemzései elsősorban az oroszországi körülményekre

vonatkoztak, gondolatát a kor szükségletei és az orosz viszonyok határozták meg, de olyan dialektikus és forradalmi módon, hogy mindenkor a nemzetközi munkásmozgalom történéseinek középpontjában maradt.

Lenin tisztában volt azzal, hogy Oroszországban, a fejlettebb országokkal ellentétben, könnyebb volt megkezdeni a nagy proletárforradalmat, de nehezebb lesz folytatni és végigvezetni. Lenin forradalmi stratégiája azonban nem hátrált meg a várható nehézségek előtt. Jól tudta, hogy éppen a pillanatnyi és eljövendő akadályok teszik szükségessé, hogy a forradalom radikális legyen. Éppen ez hozta létre Lenin történelmi jelentőségű művét — a nagy októberi forradalmat. Létrejött az első szocialista ország, létrejött az államként megszervezett szocializmus első tapasztalata. Az októberi forradalom ihletője lett a többi proletár- és haladó forradalomnak világszerte. Lenin műve új lapot nyitott a történelemben — az osztály nélküli emberi közösség fejlődését indította el.

LENIN FELFOGÁSA A FORRADALOMRÓL — IDEOLOGIÁNK LÉNYEGE

A mi munkásmozgalmunk, forradalmunk és épülő öngazgató társadalmunk mindig alkotó módon közeledett Lenin elméletéhez és forradalmi vívmányaihoz. Lenin felfogása, hogy a forradalom a tömegek és a szervezett osztály műve, egyúttal a mi forradalmi ideológiánknak is a lényege. A mi forradalmunk igazolta Lenin nézetét, hogy a tömegek gyakorlati akciójához nem elegendők a propaganda módszerei, hanem tudni kell, hogy a forradalom megért-e, illetve hogy az adott társadalomban helyet foglaló osztályerők úgy oszlanak-e meg, hogy a döntő ütközet lehetővé váljon. A Jugoszlav Kommunista Párt 1941-ben megerősítette Lenin forradalmi stratégiáját — felmérte a konkrét helyzetet, a társadalmi erőviszonyokat, és tudta, hogy a forradalom a kellő időben kezdődik. Még a fegyveres harcok közepette hozzálátunk az új hatalom kialakításához, és ezzel ismét bebizonyítottuk annak a lenini tételnek a stratégiai értékét, hogy minden forradalom alapvető problémája a hatalom problémája. Új államunk demokratikus elveinek tartalmát, Lenin tanításai értelmében, a szocialista proletár forradalom érdekeiből vontuk ki.

A jugoszláv kommunisták ideológiája állandóan szem előtt tartotta Leninnek azt az álláspontját, hogy csak a forradalom igazolhatja egy-egy program forradalmiságát. Ugyanakkor tudatában voltunk annak a lenini tételnek is, hogy „forradalmi elmélet nélkül nincs forradalmi mozgalom”. Lenin eszméinek egységét voltaképpen e két álláspont egysége biztosítja — az a kipróbált tapasztalat, hogy a forradalom tudatos tette egységes eszmévé és tette forrasztja össze a forradalom elméletét az osztály érdekével.

Rendkívül nagy jelentőségű Leninnek az a felfogása is, hogy az osztályharc nem szűnik meg a hatalom meghódításával. Ez arra tanít bennünket, hogy a proletárforradalmat nem szűkíthetjük le politikai

forradalommá, hogy ez lényegében szociális forradalom, s hogy a szocializmust úgy kell felfogni, mint a szociális forradalom egész korszakát, amelyben nemcsak az ellentétes osztályok tűnnek el, hanem fokozatosan maga a munkásosztály is mint külön kategória és általában az osztálytársadalom.

Lenin forradalmi tanát a dogmák tagadása jellemzi. Ő elvetette Marx és Engels bizonyos következtetéseit is, ha az élet másmilyen következtetéseket igényelt, ha a konkrét helyzet mást mutatott. Ezért munkáiban arról beszélt, s később gyakorlatilag be is bizonyította, hogy a szocializmust egy különálló országban is meg lehet valósítani. Lenin jól tudta, hogy az eleven valóság erősebb minden idézetnél, hogy a marxizmus iránti hűséget nem nyilatkozatokkal kell bizonyítani, hanem azzal, hogy marxista módon értelmezzük a jelenkori sajátos folyamatokat és a forradalom lehetőségeit. Lenin, a dialektikus, nem követte el azt a hibát, amelyet később gyakran elkövettek, amikor a forradalom sajátos útjait másodrendű tényeknek tekintették. Lenin jól tudta, hogy a szocializmus pusztán absztrakció, ha az objektív törvényszerűségeket nem tekintjük át valamennyi sajátos megnyilatkozási formájukban, ha a közöset nem látjuk meg a különbségekben. Lenin teljes joggal hangsúlyozta:

„De akinek eszébe jutna, hogy olyan receptet agyaljon ki a munkások számára, amely az életben előforduló minden esetre előre elkészített megoldásokat tartalmaz, vagy aki azt ígérné, hogy a forradalmi proletariátus politikájában nem lesz semmiféle nehézség és semmiféle bonyolult helyzet, az egyszerűen szédelő volna.” („Baloldaliság” — a kommunizmus gyermekbetegsége, *V. I. Lenin művei*, 31. kötet, 23. old.)

A JKSZ ÁTSZERVEZÉSE A LENINI NÉZETEK SZELLEMEBEN

Lenin felfogása a kommunista pártról döntő módon hatott a Jugoszláv Kommunista Párt megteremtésére és működésére is. Ez a felfogás nemcsak a forradalom előtti cári Oroszország feltételeiben nyert igazolást, hanem más országok, különösen pedig Jugoszlávia esetében is. Eszerint a pártot úgy kell megszervezni, mint a proletariátus vezető legharcosabb osztagát, szilárd fegyvellemmel, eszmei és politikai egységgel, a hatalom megszerzésére irányított akarattal felfegyverezve.

Az akarat és akció egysége nélkül, szilárd fegyvellem nélkül, a munkásokkal, paraszttal és értelmiséggel való szoros kapcsolat nélkül a bolsevikok Lenin vezetésével és a jugoszláv kommunisták Tito vezetésével nem hajthatták volna végre sikeresen a forradalmat, és nem szervezhették volna meg a proletariátus és a parasztság fegyveres harcát a hatalom kivívásáért.

Leninnek nem maradt ideje arra, hogy minden összefüggésében kidolgozza a párt koncepcióját a hatalom meghódítása után, noha egész sor beszédéből és cikkéből kirajzolódik egy összefüggő koncepció arról, hogy mi legyen a proletár élgárda feladata és szerepe az új for-

radalmi hatalom adottságaiban. Lenin elsősorban a bürokrácia veszélyére hívta fel a figyelmet, de a bürokráciát nemcsak pusztá irodaszellemnek és tisztviselői lelketlenségnek fogta fel, hanem az Oroszország örökölt elmaradottságából fakadó társadalmi viszonyok termékének tekintette. Lenin tisztában volt azzal, hogy a bürokratizmusmal éppoly hosszan tartó, súlyos és bonyolult harcot kell majd folytatni, mint a kisburzsoá ösztönösséggel. A bürokratizmus fölötti győzelmet az öngazgatás győzelmében látta. Ez olvasható ki a pártprogramról 1919-ben tartott előadói beszédéből is, amikor hangsúlyozta, hogy „a bürokratizmus elleni harcot a teljes győzelemig végigharcolni csak akkor lehet, ha majd az egész lakosság részt vesz a közigazgatásban”. (*V. I. Lenin művei*, 29. kötet, 178. old.)

A hatalmon levő párttól Lenin azt kívánta, hogy fejlessze ki a demokratikus felelősséget a maga forradalmi szerepe iránt, hogy nyíltan tekintszen eltévelyedéseire és hibáira, hogy ne sajátítsa ki magának a tömegek és elsősorban a munkásosztály szerepét, hogy ne tegyen elméleti engedményeket és ne kereskedjék az elveivel. Lenin arra intette a pártot, hogy a munkásoknak mindig mondja meg az igazat, bármilyen keserű is az.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség átszervezése, öt évtizeddel azután, hogy Lenin kifejtette a maga pártelméletét, magába foglalja a leglényegesebb lenini tételeket, melyeket az élet igazolt, s mindazt a gazdag tapasztalatot, amelyre szocialista társadalmunk az eltelt negyed évszázad során szert tett. A kommunista szövetség átszervezésében igazolást nyert Leninnek az a nézete is, hogy a marxizmus — útmutatás az akcióra, mert ha a marxizmust dogmának fogjuk fel, akkor „megbontjuk a korszak meghatározott gyakorlati feladataival való kapcsolatát, melyek minden új történelmi fordulatnál megváltozhatnak”. (*V. I. Lenin művei*, 17. kötet, 23. old.)

Lenin figyelmeztette a kommunistákat, hogy ne vigadozzanak túlságosan a régi társadalom halotti torán a forradalom győzelme után, valamint hogy óvakodjanak a könyöklőktől, a karrieristáktól, mindazoktól, akiknek többet jelent egy kis hatalom, mint a társadalom érdeke, akik kullancsként ragadnak a győztes forradalomhoz.

A pártban és a párton kívül Lenin nemcsak a burzsoá ideológia szószólóival folytatott elkeseredett eszmei és politikai harcot, hanem ennek az ideológiának a képviselőivel a munkásosztály soraiban is, valamint a proletár műmiákkal, a marxista dinoszauruszokkal, akik szolamok palástjába burkolták dogmatikus tehetetlenségüket.

LENIN NÉZETEI AZ ÖNIGAZGATÁSRÓL

A Kommunista Szövetség és társadalmunk szocialista erői számára (ma inkább, mint bármikor) nemcsak elméleti, hanem rendkívül nagy gyakorlati jelentőséggel is bírnak Lenin nézetei az államról.

A fegyveres forradalmi harc legelső napjaitól kezdve pártunk fel fogta, hogy a szocialista állam nem lehet klasszikus állam, hogy olyan államnak kell lennie, amelyben a munkásosztály uralkodó osz-

tályként szerveződik meg, olyan társadalmi közösségben, amely képes arra, hogy fejlődése során szüntelenül megváltoztassa a klasszikus osztályállam jellegét, fokozza a közvetlen termelők szerepét, hogy szabadon egyesülve mind közvetlenebb szubjektumai lehessenek a termelésnek és egész életüknek. Ez egyben a kiindulópontja Marx, Engels és Lenin tanításának az állam elhalásáról.

Ugyanakkor ez ma az egyik fő kérdés, amelyben megoszlik és összeütközik a jelenkori szocialista gondolat és gyakorlat. A mi öngazgatáson alapuló szocialista utunkat gyakran revizionistának minősítik, sőt úgy kezelik, mintha a szocializmustól idegen, a marxizmussal ellentétben álló volna. Eközben olyan kísérletek is történnek, hogy kiragadott idézetekkel, elsősorban Leninnek a „munkáellenzékkel” szemben elfoglalt álláspontja alapján bebizonyítsák, hogy Lenin is ellenezte az öngazgatást, amivel voltaképpen durván meghamisítják Lenin egyik fő művét, az Állam és forradalom című tanulmányt, valamint a szocialista társadalom alapjairól kifejtett nézeteit.

Engedtessek meg nekem, hogy a mai — minden valószínűség szerint még hosszabb ideig elhúzódó — viták fontossága miatt kissé tovább időzzek Leninnek ezeknél az álláspontjainál, jöllehet ez is a sokoldalú tudományos feldolgozás és nem egy ilyen korlátozott terjedelmű fejtegetés tárgya.

„Az a gondolat, hogy szükség van felülről ‚kinevezett’ hivatalnokok útján történő ‚vezetésre’, gyökerében hamis, nem demokratikus gondolat, cezarista vagy blanquista kaland” — írja Lenin, majd így folytatja: „Teljesen igaza volt Engelsnek, amikor 1891-ben, a bürokratizmus nagymértékben megértőzött német szociáldemokraták programtervezetét bírálva, ragaszkodott ahhoz a követeléshez, hogy a helyi önkormányzatok nem vethetők alá semmiféle felülről gyakorolt felügyeletnek; igaza volt Engelsnek, amikor Franciaország tapasztalataira hivatkozott, ahol 1792-től 1798-ig helyi választott szervek kormányoztak minden ilyenfajta felügyelet nélkül, és Franciaország egyáltalán nem ‚omlott össze’, egyáltalán nem ‚hullott szét’, hanem megerősödött, demokratikus alapon megszilárdult, egyre szervezettebbé vált.” (V. I. Lenin művei, 24. kötet, 289. old.)

Lenin különös hangsúllyal hívta fel a figyelmet arra is, hogy Engels az ún. Erfurti program kiegészítéseként javasolta, hogy iktassák be a pártprogramba a következő követelést: „Teljes tartományi, kerületi és községi önkormányzatot, általános választójog alapján megválasztott tisztviselők útján. Minden állami kinevezéshez kötött helyi és tartományi hatóság megszüntetése.” (V. I. Lenin művei, 24. kötet, 562. old.) Ezekkel a lenini álláspontokkal kapcsolatban az öngazgatás egyes bírálói azt állítják, hogy Lenin a forradalom győzelme után erélyesen sikraszállt a centralizmus mellett, de közben szándékosan megkerülik Lenin tényleges nézetét a centralizmusról. Ő ugyanis nem felülről megszervezett centralizmust akart, hanem olyant, amelyben „teljesen szabadon, kommunönként megszervezkednek”. Ezek Lenin szavai. Közben rendkívül éleslátóan fölfigyelt arra is, hogy Marx szándékosan használja a „nemzeti egység megszervezése” kifejezést, hogy így az öntudatos, demokratikus, megbeszél és korlátozott, öngazgató,

proletár centralizmust szembeállítja a polgárral, a katonáival, a bürokratikkal.

„A kommün pusztá léte természetszerűleg magával hozta a helyi önkormányzatot” — mutatott rá Lenin. „A kommunális alkotmány visszaadta volna a társadalmi testnek mindazt az erőt, amelyet eddig a társadalomból táplálkozó és azt szabad mozgásában gátló élősdiként kinöves, az „állam” felemészített.”

Ma is mennyire időszerűek Leninnek fél évszázaddal ezelőtti elhangzott szavai, amikor ezt mondja: „Azokat a következtetéseket, amelyeket Marx az általa végigélt utolsó nagy forradalmon végzett megfigyeléseiből vont le, éppen akkor felejtették el, amikor a következő nagy proletárforradalmak ideje elérkezett.” (*V. I. Lenin művei*, 25. kötet, 462. old.)

Lenin teljes egészében magáévá tette azt a marxista tanítást, hogy az osztályok eltűnése fokozatosan magával hozza az állam eltűnését is. Idézte Engels figyelmeztetését, hogy milyen következményekkel járhat „az államba vetett babonás hit”, és Engelsnek azt az állítását, hogy az állam „egy olyan rossz, melyet az osztályuralomért folyó harcban győztes proletariátus örököl”.

Leninnek felrőtták azt, amit most nekünk is a szemünkre vetnek, hogy az államról és az öngazgatásról vallott nézetei tulajdonképpen revizionisták és anarchisták.

Lenin a legtömörebben válaszolt bírálóinak: „Az opportunisták Engelsek is anarchistának tekinthetik, mert az állam elhalásáról beszél.”

Az öngazgatást Lenin a forradalom további lépésének tekintette. „Meg kell mutatni a proletariátusnak, hogyan lehet konkrét intézkedésekkel előbbre vinni a forradalmat. Előbbre vinni a forradalmat annyi, mint önhatalmúlag megvalósítani az önkormányzatot. A demokrácia erősödése az önkormányzatot nem gátolja... A kommün nem más, mint a teljes önkormányzat.” (*V. I. Lenin művei*, 24. kötet, 140. old.)

Ez a részletesebb kitérés Leninnek az államról és az öngazgatásról szóló nézeteire azért volt szükséges, hogy rámutassunk: Lenin segítségével nem bírálhatják öngazgatásunk elméletét és gyakorlatát.

A SZOCIALIZMUSÉRT FOLYTATOTT HARC LEHETETLEN A NÉPEK EGYENJOGÚSÁGANAK ELISMERÉSE NÉLKÜL

A mai világtörténelemben teljes mértékben igazolást nyernek Lenin nézetei a nemzeti kérdéssel, a forradalmi pártok és mozgalmak közötti viszonyokról és a szuverenitásról.

Lenin gyakran hangsúlyozta, hogy a kommunizmust nem lehet erőszakkal és nyomással meghonosítani, hogy a proletár pártnak mindig és feltétel nélkül szembe kell szegülnie minden olyan kísérellettel, hogy valaki kívülről, erőszakkal befolyásolja az önrendelkezést. Engelsekkel együtt Lenin is hangsúlyozza azt a feltétlen internacionalista

elvet, hogy más népek erőszakos boldogítása voltaképpen aláássa a proletariátus győzelmét.

Lenin abból a tényből indult ki, hogy az imperializmus az elnyomás legkülönfélébb formáit termeli ki, a népek és államok szuverenitásának korlátozásától a leggorombább kizsákmányolásig. A szocializmusnak ezzel szemben az olyan formáknak gazdag változatát kell kitermelnie, amelyekben eltűnik a szuverenitás tagadása, a nemzetek teljes egyenjogúságának, az ember szerepének tagadása és mindenfajta kizsákmányolás. Nem lehet harcolni a szocializmusért anélkül, hogy elismernék a népek egyenjogúságát, anélkül, hogy elismernék a szuverenitást. Ennek az elvnek a gyakorlati megvalósítása nélkül a munkások nemzetközi szolidaritása és együttműködése üres szólam vagy pusztá óhaj maradna.

Lenin a pártprogramról folytatott vitában követelte, hogy fogadják el az alábbi formulációt: „A világ munkásainak egysége és testvéri szövetsége összeférhetetlen azzal, hogy akár közvetlen, akár közvetett erőszakot alkalmazzanak más népekkel szemben.” (*V. I. Lenin művei*, 24. kötet, 494. old.)

Lenin teljesen világos és egyértelmű volt a szuverenitásról és a nemzeti függetlenségről folytatott vitákban is. Békeprogramjában élesen bírálta Kautskyt, aki egyetértett a bécsi *Arbeiter Zeitung* egy kitételével, mármint hogy nem kell „összekeverni a népek önállóságát a szuverenitással”. Lenin ugyanis teljes joggal azt állította, hogy a szuverenitás magába foglalja a politikai függetlenséget is.

Lenin szerint a szuverenitás megtagadása voltaképpen a nagy nemzetek nacionalizmusának tett engedmény, és hogy „a nagy országok harca a világ gazdasági és politikai felosztásáért az állami függőség átmeneti formáinak egész sorát hozza létre”.

Az önrendelkezés, az önállóság és a teljes egyenjogúság, amely minden nemzetre, a kis nemzetekre is, egyaránt vonatkozik, — ezek a lenini internacionalizmus szögletkövei. Lenin számára egy nemzet számbeli nagysága sohasem jelenthet előjogot, és szerinte lényegi kérdés, hogy a szocializmus a kis népeknek is, első ízben a történelem folyamán, egyenlő esélyeket nyújtson.

Lenin még a polgárháború körülményei közepette is különleges figyelmet szentelt a szovjet népközösség egyes tagjai szuverén jogainak. Erről igen sok példa szól, de különösen jellemző Leninnek egy távirata, melyet 1921. március 10-én a XI. hadsereg forradalmi katonái tanácsának küldött: „Tekintettel arra, hogy a tizennegyedik hadsereg egyes alakulatai Grúzia területén tartózkodnak, utasítjuk önöket, hogy létesítsenek szoros kapcsolatot a Grúziai Forradalmi Bizottsággal és szigorúan tartsák magukat a Forradalmi Bizottság utasításaihoz, a Grúziai Forradalmi Bizottság megkérdezése nélkül ne hozzanak egyetlen olyan intézkedést sem, amely a helyi lakosság érdekeit érinteti, viselkedjenek megkülönböztetett tisztelettel Grúzia szuverén szerveivel szemben, legyenek különösen figyelmesek és óvatosak a grúz lakossággal. Vonják felelősségre mindazokat, akik ezt az utasítást megszegik.” (*V. I. Lenin művei*, 35. kötet, 462. old.)

Az ilyen elméleti hozzáállásban és gyakorlati következetességben

Lenin az imperializmussal szembeni szocialista alternatívát látta, amely lényegileg véget vet a régi gyakorlatnak, és bátorítást nyújt a világ felszabadító, haladó és szocialista erőinek. E példa ereje máig sem veszített jelentőségéből. Ellenkezőleg.

Lenin bárkinél jobban felfogta a szocialista társadalom születésének nehézségeit és bonyolultságát. Ezért szüntelenül óva intette a kommunistákat, hogy ne ismételjék meg a régi társadalmak uralkodó osztályainak hibáit, s őrizték meg a bíráló magatartást önmagukkal és másokkal szemben.

HARC A GONDOLKODÓ ÉS ALKOTÓ EMBERÉRT

A Lenin halála óta eltelt majdnem ötven év sokakat hozott kísértésbe, hogy megpróbálják monopolizálni Lenin műveinek magyarázását. Ezek a kísérletek manapság is előfordulnak. A leninizmust olyan mértékben vulgarizálták, hogy valóságos falat emeltek Lenin műve és az ifjabb nemzedékek közé.

Nemcsak a jól ismert dogmatikus magyarázatokról van szó. Egyes fejlett nyugati országokban, sőt még hazánkban is, Lenin tanítását egyszerű pozitivistá álláspontnak minősítik, sőt a „személyi kultusz” korszakának eltorzulásait is Leninre hártják, azzal a hamis okfejtéssel, hogy az „ósapai véték” mindazért a rosszért, ami később történt, már benne, Leninben megtalálható. Az efféle nézetek nem azt a célt szolgálják, hogy helyreállítsák a forradalmi gondolat és akció erőszakosan elvágott folyamatait, hanem hogy még inkább növeljék a szakadékot.

Meg kell itt említeni azokat az erőket is, amelyek tagadják Lenint és tagadásukat sikerült rátukmálniuk a társadalomtudományok különböző területein működő tudományos káderek egy részére. Lenin elhallgatásáról áttértek Engels elhallgatására, majd Marxot osztották fel fiatal és öreg Marxra, háttérbe szorítva az öreg Marxot és legjelentősebb művét, a *Tőkét*. Ezzel fokról fokra megtisztították a teret olyan áramlatok befogadására, amelyek tagadják a dialektikus valóság-felfogást és voltaképpen kirekesztik a dialektikát a marxizmusból. A marxisták ifjabb nemzedékeinek még sokáig nagy árat kell fizetniük a dogmatizmus által okozott károkért, mert a marxizmus dogmatikus tolmácsolásai nyújtották a legjobb támpontot bizonyos erőknél ahhoz, hogy minél könnyebben kapcsolatot találjanak a polgári gondolkodással.

Nem lehet feladatom, hogy ez alkalommal mélyebbre hatoljak az egyes lenini nézetek tolmácsolása körül támadt bonyolult vitákba, de úgy vélem, hogy tudományos gondolkodásunknak hasznára válna, ha az elkövetkező időszakban többoldalúan foglalkozna ezekkel a kérdésekkel. Elegendő, ha emlékeztetek arra, milyen sokféleképpen magyarázzák Lenin álláspontjait az irodalmi alkotótevékenység és általában az alkotótevékenység helyéről és szerepéről a szocialista társadalomban, s eközben gyakran szándékosan elhanyagolják Leninnek azt a követelését, hogy a szocialista társadalom a lehető legnagyobb

teret biztosítsa a gondolatnak, a képzeletnek és az egyéni hajlamoknak. Lenin mozgásában szemlélte a gondolat és a tárgy viszonyát, sohasem statikusan. A gondolat nem válhat igazsággá nyugalmi állapotban, áramlás, mozgás nélkül. Még bonyolultabb a helyzet az érzésekkel. Ismeretes, hogy az emberi érzelmek mennyire különböznek meghatározott konkrét, tehát történelmi pillanatokban is. Lenin nézeteinek dogmatikus magyarázata kialakított egy elméletet a szocializmus egyetlen modelljéről, az alkotótevékenység területén pedig a szocialista realizmusról mint a művészi alkotás egyedül lehetséges és helyes modelljéről. Ezért a legkevésbé Lenin a hibás. A forradalmi gyakorlat már régóta tagadja az uniformizált szocialista fejlődés tételét, az alkotótevékenység fejlődése pedig igazolja Leninnek azt a nézetét, hogy nem a valóság egyszerű, mechanikus tükrözéséről van itt szó, hanem egyfajta versengésről a valósággal.

Lenin sohasem támasztott igényt egy olyan párttag iránt, aki egyoldalúan vagy mechanikusan tükrözné a társadalmat, hanem olyan embertípusért harcolt, aki gondolkodik, alkot, határoz és változtat. Ezért Lenin alkotó és éleslátó szelleme nem szolgálhat parvánul az olyan törekvések számára, amelyek korlátozni akarják az alkotószabadságot, a szocialista társadalomban.

Lenin többször is rámutatott a természet, a társadalom és az ember viszonyának ellentmondásaira és arra az ellentmondó módra, ahogyan az ember visszatükrözi a társadalmi mozgásokat, s ahogyan hatni tud a természet, a társadalom és önmaga megváltoztatására.

Marx és Lenin is gyakran kihangsúlyozta a megismerés aktív oldalát, amely rendkívül dinamikus, és sohasem egyszerűen tükrözi az objektív valóságot, hanem a múlt, a jelen és a jövő igen dinamikus kölcsönhatása. Különös nyomatékkal domborították ki, hogy a praxis, a gyakorlat az igazság döntő kritériuma. Lenin a praxist sem szemlélte egyoldalúan, hanem rámutatott, hogy „ez a kritérium is eléggé ‚határozatlan‘ ahhoz, hogy az emberi tudást ne engedje ‚abszolútummá‘ válni, de ugyanakkor eléggé határozott ahhoz, hogy könyörtelen harcot folytathassunk az idealizmus és az agnoszticizmus minden válfaja ellen”. (*V. I. Lenin művei*, 14. kötet, 141. old.)

LENIN MŰVE ÉS ESZMÉJE AZ EMBERISÉG TULAJDONA

Amikor Lenin születésének századik évfordulóját ünnepeljük, a történelmet bizzuk a történészekre. Minket Lenin ma is ható, ma is élő gondolata és műve érdekel. Az a mű, amely részese a jelenkori forradalmi mozgalmaknak és mélyreható társadalmi változásoknak.

Lenin figyelmeztette a kommunistákat, hogy ne teremtsenek idillikus képzetet a szocializmusról, mert ez nemcsak menekülés a durva valóságtól, hanem a valóság és a tények leplezése is.

Saját gyakorlatunk is igazolta Leninnek azt a gyakori állítását, hogy a forradalom nem egyetlen ütközet, hanem egy egész korszak súlyos

és bonyolult ütközeteinek sorozata, melyekben a gazdasági és társadalmi változások legkülönbözőbb kérdései jutnak felszínre.

Lenin arra figyelmeztetett, hogy a szocializmusért folytatott harcban a „mi” nem szabad, hogy elnyelje az „ént”, hanem olyan viszonyokat kell teremtenie, amelyekben az egyéniség és a társadalmi közösség összhangja, szintézise valósulhat meg.

Történelmi szempontból tekintve, az az új gyakorlat, amelynek Lenin a kezdeményezője, ma már mind gazdagabb, egyre több oldalú. Az élet bebizonyította, hogy a szocializmusért vívott harcban senkinek sem lehet monopóliuma Lenin műve és gondolata fölött, mert ez a mű és ez a gondolat az egész emberiség tulajdona.

Adózásunk Leninnek egyúttal adózás a forradalomnak, a forradalom állandó folyamatának, konkrét és sokféle áramlatainak.

Adózásunk Leninnek nem csupán kötelező tiszteletadás, hanem mindenekelőtt a lenini elmélet és gyakorlat olyan alkotó feldolgozása, amelynek nyomán tovább erősödnek a szocialista társadalmi viszonyok.

Az idő megváltoztatja egyes szavak és fogalmak értelmét, de Lenin gondolatainak és műveinek lényege tartósan beépült a szocializmusért folytatott harc alapjaiba.

Acs Károly fordítása

LENIN: A GYAKORLAT FILOZÓFUSA

HUSZÁR TIBOR

Kitárni az éjszaka kapuit annyi, mint arról álmodni, hogy a tenger kapuit kitarjuk. Elsöpri a dagály, ki ezt merészeli.

De az embernél a kapuk sarkig kitarulnak. Kínjával folyik a vére, az élni akarása minden nyomorúság ellenére is ott szikrázik a kövezeten, és csodákat terem.

Paul Éluard

Nemcsak a tenger mozgása vad és megfélemezhető. Számos tragikus életút példázza: a történelem dagálya is elsöpörheti azt, aki képtelen felmérni a társadalmi mozgás erővonalait. Elméletben persze minden egyszerűbb: a történelem objektív törvények szerint fejlődik; ismerd meg a törvényt, s megzabolázhatod a történelem erőit. Saját tapasztalatainkból azonban tudjuk: esetlegességek, látszatok sokasága rejti el a mozgás szükségszerű irányát. Az, ami a múltat elemző történészeknek viszonylag egyértelműen a fejlődés objektíve szükségszerű irányaként mutatkozik, a jelen teoretikusa előtt lehetőségek álarcában jelentkezik. Így van ez viszonylag békésebb korszakokban is, nem szólva a forradalmakról, amelyek a „kapukat sarkig kitarják”, s arra készítetik a gondolkodót, hogy felfedezetlen ösvényekre merészkedjék.

A történelemben alig akad példa, hogy forradalmár nagyobb tudományos megalapozottsággal készült volna az „erők próbájára”, mint Lenin. Már a kilencvenes évek elején tanulmányok egész sorában elemzi a kapitalizmus oroszországi fejlődésének sajátosságait; később kijárja 1905 iskoláját, amelynek dinamizmusa „csodálatos következetességgel vitt logikai végkifejletéig minden tételt”, s tárta fel „minden felületen érv elhibázott taktikai számvetés sivárságát, bűnösségét”. Az emigrációban fáradhatatlan munkával végzi el a modern kapitalizmus jellemzését, elemzi a monopóliumok természetét, az imperialista hatalmi csoportosulásokat, a nyugat-európai munkásmozgalom hullámzásait. A világháború összesűriti s tragikus teljességgel igazolja e stúdiumok minden feltételezését. Közvetlen a forradalom előestéjén megírja az *Allam és forradalom* c. művét; felvázolja a fejlődés várható irányát, az új társadalom előlegezhető körvonalait, a cselekvés konkrét programját. Joggal állíthatjuk tehát: tudatosabban politikus még nem készült forradalomra. De talán éppen ezért Lenin életműve, s külö-

nösen a farradalmat követő első évek története, példázza a legmeggyőzőbben: az elmélet nem ad, s a dolgok természetéből következően nem is adhat kész megoldásokat. A történelem bővelkedik váratlan fordulatokban. Az elméletileg kiszámítható optimum — még a lehetőségek legjózanabb számbavétele esetén is — csak kerülő utakon, visszavonulások árán közelíthető meg.¹

Vannak, akik Lenin nagyságát tévedhetetlenségével vélik bizonyítani; a „klasszikus” jelző a csálhatatlansággal azonosul: a forradalmár méltóságteljes szoborrá merevül, a gondolkodó mitikus látnokká változik. Leninben azonban nincs semmi földöntúli. Nem volt próféta. Ma már nyilvánvaló: a történelem menete nemegyszer másképp alakult, mint azt feltételezte, s főként 1917 után gyakran kényszerült a helyzet újraértékelésére, hiszen páratlanul nehéz körülmények között kezdett hozzá az új társadalom építéséhez. S ha van valami, ami Lenin zsenijét példázza, akkor éppen az, hogy képes volt a változó helyzetben szüntelenül új megoldásokat keresni, hogy minden fétissé merevedett elvvel szemben érvényt szerzett a valóság eleven dialektikájának.

A marxi filozófia általános elveit a századelő munkásmozgalmának más vezetői is magukénak vallották. Arra azonban csak nagyon kevesek voltak képesek, hogy ezen elmélet és módszer segítségével a valóság dialektikus rejtjeleit megfejtsék, hogy nyomon kövessék a „formák gyors változásának” és a „régik új tartalommal való feltöltődésének” folyamatát. A II. Internacionálé például jeles teoretikusok egész sorával büszkélkedhetett. E gondolkodók is Marx tanítványainak tartották magukat — s valóban sokat is tettek a marxi gondolat népszerűsítéséért —, sajátos módon mégsem jutottak túl a mechanisztikus történelemszemlélet korlátain. Elméleti írásaikban a társadalom egy hatalmas önmozgó mechanizmusként jelenik meg, amely a gazdasági törvények bűvöletében feltartóztathatatlanul halad a „meghatározott irányba”. A társadalom létfeltételeit adottnak tekintették. Azt azonban, hogy a társadalmi környezet maga is az ember tárgyi tevékenységének objektivációja, s hogy ennek következtében minden társadalmi jelenség az emberek tevékenységéhez kapcsolódik — nem értették meg. Mint ahogy nem értették meg teljes mélységében Marx azon gondolatát sem, hogy „a körülmények változtatásának és az emberi tevékenységnek vagy önmegváltoztatásának egybeesését csak mint forradalmi gyakorlatot lehet felfogni”.²

Lenin már fiatalon más utat választott. Első jelentős írásaitól kezdve — gondoljunk csak a *Mi a teendőre a Két taktikára* —, cselekvőként közeledik a történelemhez. A társadalmi lét számára nem elvont objektivitás, hanem a cselekvés terrénuma, osztályok küzdőtere. A politika tudományos alapvetése, a proletariátus taktikai fegyverzetének gazdagítása, az osztályharc hajlékony és cselekvőképes szervezeteinek kiépítése ezért foglalnak el — elméleti örökségében csakúgy, mint gyakorlati tevékenységében — kulcshelyet. Mert a politika Lenin számára nemcsak a gazdaság koncentrált kifejezése, de a cselekvés tudománya is, a világ megváltoztatásának eszköze: a gyakorlati-politikai harcokban manifesztálódott a lenini történeletfilozófia lényege.

De a gyakorlat vált Lenin életművében az elmélet gazdagításának forrásává is. Mert harc közben a valóság szüntelenül új oldaláról mutatkozik meg: plasztikusabban rajzolódnak ki az érdekhierarchiák, a gazdasági viszonylatok, a politikai erővonalak. A harc prózai nehézségei, a vereségek és visszavonulások leleplezik a hibás hipotéziseket, szertefoszlattják az illúziókat. S az előrenyomulás is új kérdéseket dob felszínre, a győzelmek is kérdőjelek sorát hozzák magukkal.

Korántsem véletlen ezért, hogy 1917 októberében, „az emberi képesség különös fellendülésének és megfeszítettségének pillanatában”, amikor a társadalmi lét realitásait „a legélesebb osztályharc által felkorbácsolt tízmilliók képessége, öntudata, akarata, szenvedélye, képzelőereje” módosította, s amikor a II. Internacionálé legtöbb teoretikusa szinte értetlenül állt szemben az eseményekkel, éppen ekkor teljesedett ki Lenin gondolkodói, vezetői tehetsége.

Kautsky, Bauer, Plehanov a fejlődés elméletileg felvázolható, tiszta vonalainak realizálását várták a történelemtől. Október szabálytalan természetű nem felelt meg az előírásoknak. Hol a proletariátus számbeli fölénye? az ipar túlsúlya? mivel helyettesíthető a proletariátus kulturális érettsége? Október zűrzavara lehangozta őket.

De volt egy másfajta doktrinérség is, amellyel Leninnek szembe kellett néznie. Harcostársai közül is sokan úgy vélték, hogy a marxizmus a szocializmus kész tervrajzával rendelkezik, legfeljebb a részleteket kell módosítani. A váratlan fordulatokkal, október „szabálytalan” kitérőivel szemben e rétegek is értetlenül álltak.

Lenin társadalomképéből, módszertani alapállásából egészen másfajta szocializmuskép következett. Számára a szocializmus nem valami kész, eleve adott társadalmi modell volt. Jól tudta, hogy a szocializmus fogalma Marx munkásságában nem több, mint a kapitalizmus lényeges tendenciáiból kivetített, zseniális *absztrakció*, amely bármennyire is objektív összefüggéseket tükröz, csak a valóságos történelmi mozgásban részleteződhet. A szocializmus tanítómesterei — írta — nem hiába beszéltek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet egész időszakáról, és nem ok nélkül hangsúlyozták az új társadalom „hosszas szülési fájdalmait”, jóllehet ez az új társadalom megint csak absztrakció, amely nem ölhet testet másképp, „mint ilyen vagy olyan szocialista állam megteremtésére irányuló több különféle, tökéletlen, konkrét kísérlet útján”. Marx — éppen mert következetesen materialista volt — nem követte az utópisták útját. Egyetlen munkájában sem írja le részletességgel a jövő társadalmának felépítését, pusztán arra korlátozódott — s ez is világtörténelmi jelentőségű felfedezés —, hogy a kapitalizmus által létrehozott nagyiparnak történelmileg megfelelő kollektív tulajdonformák, munka- és elosztási viszonyok bizonyos lényeges fejlődési tendenciáit jellemezze.

Október — ha sajátos körülmények között is — bizonyította ezen marxi hipotézisek zsenialitását. Ugyanakkor azt is dokumentálta, hogy az átmenet konkrét formáit és fokozatait, az új társadalom intézményrendszereit, szerkezeti sajátosságait csak az átalakítás folyamatában lehet megközelítő pontossággal részletezni, megfogalmazni. Más szóval: nem elegendő annak ismerete, hogy társadalmasítani kell a ter-

melőeszközöket, de válaszolni kell arra a kérdésre is, milyen legyen a társadalmisított ipar szervezete, az irányítás mechanizmusa. Nem elég hangsúlyozni: át kell térni a munka szerinti elosztásra. Ki kell alakítani az elosztás konkrét formáit, arányait. Mint ahogy annak ismerete sem elégséges, hogy a forradalmat követően egyesíteni kell a törvényhozó és végrehajtó hatalmat, hogy a kommunizmus a magánélet és a közélet kettősségének megszüntetését tűzi ki célul, ha nem tudjuk, milyen ütemben és milyen áttételeken, képviselői szerveken keresztül realizálódik ez a folyamat.

Egyik cikkében Lenin arról írt, hogy egyetlen, a jövő távlatairól meditáló értelmes szocialista sem gondolt soha komolyan arra, hogy valamely előre elkészített utasítás szerint, egyszerre létrehozhatók az új társadalom szervezeti formái. Igen zavaró ezért, amikor egyes Leninről szóló tanulmányokban arról olvashatunk, hogy Lenin szinte egy lendülettel „dolgozta ki”, „határozta meg” a szocialista állam szervezeti formáit, az új társadalom mechanizmusát. Ez a Lenin-kép nemcsak a tényeknek, de Lenin történetfilozófiai felfogásának is ellentmond. Lenin meggyőződéssel vallotta, hogy az új társadalom intézményrendszereinek, termelési és igazgatási mechanizmusainak „gyakorlati kipróbálása és többszöri átdolgozása” elkerülhetetlen. Hogy e „kísérletezés” milliók tevékenységét fogja át, s hogy ezért a „kollektív tapasztalatot”, „*milliók tapasztalatát*” semmilyen elméleti modellezés sem helyettesítheti. Csak utópisták, saját bölcsességüktől megreszegült vezetők gondolhatják komolyan, hogy egy valamennyire bonyolult társadalmi organizmus kizárólag dedukció útján „megszerkeszthető”: „Mintha lehetne nagyobb forradalmat úgy végrehajtani, hogy már jó előre tudjuk, hogyan kell azt véghezvinni! Mintha ezt a tudást könyvekből szereznénk: Nem, a mi megoldásunk csak a tömegek tapasztalatai alapján születhetett meg.”

Az új társadalom Oroszországban e tapasztalatokat embertelenül nehéz körülmények között szenvedte ki. Lerombolt ipar, frontokról visszaáramló, munkát kereső, kicéhezett tömegek, vetőmaghiány, szabotázsakciók, kuláklázadások, intervenció — ime, a „kísérletezések” valóságos közege. Harc közben, munka közben kellett a szocializmus kapcsolatrendszerét kialakítani, finomítani, változtatni. S Lenin ilyen körülmények között is vállalta az útkeresést, a tévedés kockázatát.

Persze a „tapasztalatok” is könnyen üres fétissé válhatnak. Saját gyakorlatunkból tudjuk, milyen körültekintést igényel a szerteágazó, ellentmondó tapasztalatok elemzése. A lényeges jelzések szinte elrejtőznek az esetlegességek, a véletlenek tengerében, a pozitív tapasztalatok pedig sokszor előítéletekkel, félreértésekkel összemosódva, negatív tapasztalatok fonákjaként jelentkeznek. Ezért csak igen nagy elméleti biztonsággal, módszertani felkészültséggel lehet a tapasztalatokat valóban az ügy javára hasznosítani. S talán éppen e területen mutatkozott meg legteljesebben Lenin gondolkodói és vezetői képessége. Tényekből, amelyeket mások váratlan jelzéseknek tekintettek, páratlan érzéssel hámozta ki a formálódó társadalom új viszonylatrendszerét, osztályok törekvését, érdekek összeütközését.

Az elméletet nemcsak úgy szakíthatjuk el a gyakorlattól, hogy doktrínává merevítjük, de úgy is, hogy az egyedi tények szintjén maradunk, nem viszonyítjuk őket általános törvényekhez. Lenin azért vált képessé arra, hogy a szocializmus fogalmát absztrakcióból valóssá „fogalmazza”, részletezze, finomítsa, mert egész tevékenységét a teoretikus igény és a gyakorlatiasság egysége, az elvi szilárdság és egyidejűleg a módosító részletek, a változó feltételek iránti érzékenység jellemezte. Lenin valóban gyakorlattá tette a filozófiát, s filozófiává fogalmazta a gyakorlatot. Nem a tévedhetetlenség, hanem a forradalmi elméletnek és gyakorlatnak ez a dinamikus szintézise emelik Lenint a kortárs marxisták elé.

*

Államosítsunk! Társadalmassítsuk az egész ipart! Úgy tetszhet, nincs ennél magától értetődőbb követelése egy hatalomra jutott marxista pártnak. S valóban, 1918 tavaszán a proletariátus szinte egész Oroszországban megerősítette pozícióit. Rövid fél év leforgása alatt befejezték az orosz polgári demokratikus forradalom oly sokszor félbehagyott művét: minden megváltás nélkül megszüntették a földesúri földtulajdont, a rendeket, a rendi kiváltságokat; vagyoni helyzetre, származásra és nemre való tekintet nélkül egyenjogúsítottak minden állampolgárt. Egyidejűleg kiépültek a szocialista állam hatalmi szervei, a munkásellenőrzés orgánumai. Államosították a közlekedést, a bankokat, az egykori kincstári vállalatokat. A breszt-litovszki béke — legalábbis akkor úgy látszott — pontot tett a háború végére. Mi sem természetesebb tehát: be kell fejezni az államosítást, s akkor Oroszország megtette a döntő lépést a szocialista társadalom megvalósításának útján. Az épségben maradt termelési eszközök tervszerű felhasználása, írja például Osszinszkij, csak a legerélyesebb társadalmisítás mellett képzelhető el.³

1918 kora tavaszán Lenin is ezt az álláspontot képviselte. *A gazdaságpolitika és különösen a bankpolitika alaptételei* című írásában például első helyen említi az ipar államosításának végigvitelét, mint soron levő, sürgős feladatot. Menet közben azonban ismertté válnak az államosítás első tapasztalatai. Ezeket elemezve, Lenin átmeneti szünetet javasol. „Több üzemet államosítottunk, mint amennyit irányítani és vezetni tudunk. Amikor egyre-másra jönnek hozzám a küldöttségek, panaszkodnak, hogy leáll a gyár, én azt mondom nekik: önök azt akarják, hogy a gyárat elkobozzuk. Rendben van, a rendeletminták készen vannak, egy perc alatt aláírjuk őket. De mondják meg nekem: önök kezükbe tudják-e venni a termelést, és nyilvántartásba vették-e, mennyit termelnek, ismerik-e termelésük kapcsolatát az orosz és a nemzetközi piaccal? És akkor kiderül, hogy ezt még nem tanulták meg.”⁴ Célszerűbb ezért, ha egyelőre helyén hagyjuk a vállalkozót, s államilag szabályozzuk a magánkereskedelmet és a magántőkét. Vagyis, más szóval: időlegesen erősíteni kell az államkapitalizmust.

Javaslat a „baloldali” kommunisták — Buharin, Trockij, Osszinsz-

kij — között éles ellenzésre talált. Úgy vélték: Lenin „megtorpant”. Oszkarszkij egyenesen ki is jelentette, hogy a forradalmat a „jobboldali bolsevik elhajlás következtében az államkapitalista evolúció veszélye fenyegeti”. Az államkapitalista tendenciák erősödését azonban Lenin — figyelembe véve és elismerve a helyzet sajátosságait — nem veszélynek, hanem *előre* tett lépésnek tekintette.

A baloldali kommunisták csak elméleti számvetést csináltak: megelégedtek a „kapitalizmus” és a „szocializmus” elvont szembeállításával. Lenin a korabeli orosz gazdaság szerkezeti sajátosságaiból indult ki. Oroszországtól 1918 tavaszán a patriarkális, kisárutermelő, magánkapitalista, államkapitalista és szocialista formák egyidejű létezése, összefonódottsága, a kisárutermelő gazdaságok óriási túlsúlya jellemezte. Elvontan persze a kisárutermelés, magánkapitalizmus, államkapitalizmus egyaránt *nem* szocialista jellegű. A termelés technikai-szervezeti sajátosságait tekintve mégsem egyformán ítélendők meg: nem egyenlő arányban hordozzák a „szocialista evolúció” számára nélkülözhetetlen nagyipari elemeket. Továbbá: az államkapitalizmus — a proletárhatalom feltételei között — megfelelő közvetítőkkel gyakorlatilag irányítható: a szocialista államnak minden *jogi lehetősége* megvan arra, hogy e vállalatok hasznának meghatározott százalékaival rendelkezzen, s azt szocialista célokra fordítsa. A kistulajdonos és a magánkapitalista ezzel szemben számos úton-módon felrobbanthatja ezt a jogi helyzetet, akadályozhatja a szovjet rendelkezések végrehajtását, teret nyithat a spekulációnak. S végül még egy körülmény: a kommunisták, az adott feltételek között csak az államkapitalizmus „műhelyeiben” sajátíthatják el a nagyipar vezetésének tudományát.

Lenin váratlan kérdésfeltevései nemcsak vitapartnereit hökkentették meg. Először a breszt-litovszki béke kérdésében elfoglalt rendkívül hajlékony álláspontját fogadták sokan értetlenül. Azt sem vették könnyen tudomásul, hogy a könyvelést, a gondos számvetést a forradalom legfontosabb soron levő feladataként jellemezte. Nem kevésbé váratlanul hatott a polgári szakemberek dotációjával kapcsolatos állásfoglalása. S most még mindehhez az államkapitalizmus „apológiája”! Hol írtak erről a klasszikusok? Hol találhatunk jelzéseket a világforradalom „menetrendjében” könyvelésről, trösztökről, államkapitalizmusról?

Maga Lenin bizonyos fokig természetesnek tartotta, hogy e váratlan fordulatok sokakat meghökkentettek. „Próbáljuk csak összehasonlítani a »forradalmár« szokásos, közkeletű fogalmával azokat a jelszavakat, amelyek a mostani időszak sajátosságaiból erednek: lavírozni, várni, lassan építeni, szigorúan fegyelmezni... Csoda-e, ha ennek halatára egyes »forradalmárokat« nemes felháborodás fog el, és mennydörögni kezdenek ellenünk, hogy megfélemezünk október forradalmi hagyományairól, hogy megalkuszunk a polgári szakemberekkel, kompromisszumot kötünk a burzsoáziával, hogy kispolgárok, reformisták vagyunk stb.”⁵ Bármennyire megértette azonban Lenin e megdöbbenés indítékait, nem tartotta megengedhetőnek, hogy a párt érzelmekre, óhajokra, indulatokra építse politikáját. A forradalom

nem áltathatja önmagát, nem elégedhet meg gyors, de megalapozatlan győzelmekkel, látványos álmegoldásokkal. Az államkapitalizmus körüli viták már jelezték: milyen messzire megy Lenin a „kísérletezésben”, s mennyire dinamikusan egyesíti elemzéseiben a kisárutermelő Oroszország valóságát a nagyiparon alapuló modern szocialista társadalom távlataival.

A „kísérletező” munkát azonban már 1918 késő tavaszán megzavarta a külső fegyveres beavatkozás és a polgárháború. A gazdaságot közvetlenül a front szolgálatába kellett állítani, a szovjetállam *kényszerintézkedések* bevezetésére kényszerült. Csak 1920 végén folytatódhatott az átmenet legmegfelelőbb formáinak további kutatása.

A feltételek azonban ez idő tájt még kedvezőtlenebbekké váltak. Most már nemcsak az első világháború jelentős pusztításaival, de a polgárháború és a külföldi intervenciók kártevéseivel is számolni kellett. A nagyipar termelése az utolsó háború előtti békeév 10%-át sem érte el, s a mezőgazdasági termelés is csak 65%-a volt az 1913-as termelési szintnek. A bányák többségét betemették vagy elárasztották vízzel, általánossá lett a fűtőanyaghiány. Több mint 70 000 kilométer hosszúságú vasúti pálya semmisült meg, s a vagonok, mozdonyok több mint fele is megrongálódott. A vasúti közlekedés gyakorlatilag megbénult.

E szinte kiúttalannak látszó helyzetben drámai módon vetődött fel a kérdés: hogyan tovább. S nemcsak a gazdasági nehézségek sokasodtak. Megtört a forradalmi hullám Nyugat-Európában, a magyar proletárforradalom vereséget szenvedett, Oroszországban jelentősen megfogyatkozott a munkásosztály létszáma, a párton belül frakcióharcok dúltak: a gazdasági válság politikai válsággá tetőződött. A kronstadti felkelés mintegy összesűrítette a negatív jelenségeket. A villamosítási program, a távlati tervek — bármily jelentősek voltak is a későbbi konszolidálás szempontjából — e feszültséget önmagukban nem oldhatták fel.

A válságtünetek leküzdése érdekében némelyek keményebb kurzust javasoltak: a katonai módszerek szélesebb körű kiterjesztését, a spekulánsokkal való könyörtelen leszámolást. Lenin azonban a történelmi helyzet objektív meghatározóinak vizsgálatát választja, s a nehézségek mélyebben rejlő okait kutatva, a párt egész gazdaságpolitikáját újraelemzi. Mindenekelőtt a hadikommunizmussal kapcsolatos illúziók szétfoszlatását tartotta feladatának. Mi volt e gazdaságpolitika lényege? A hadsereg és a munkások ellátása érdekében a parasztság teljes élelmiszer-feleslegének begyűjtése. A terményt a parasztoktól többnyire hitelbe vették, papírpénzért. Háborús viszonyok között egy tönkrement paraszti országban a gabona kötelező beszolgáltatása elkerülhetetlen kényszerintézkedés. A hadikommunizmus ennyiben a katonai győzelem fontos feltétele volt. A gyakorlatban azonban lassan elhomályosult az intézkedések kényszerjellege, s polgárjogot nyert az a felfogás, hogy a kötelező beszolgáltatás rendszere megteremti a kommunizmusra való közvetlen áttérés lehetőségét. „Részben a ránk zúdult rengeteg katonai feladatnak, valamint annak a szinte kétségbeejtő helyzetnek a hatására, amelyben köztársaságunk akkor, az imperia-

lista háború befejezésének pillanatában volt, e körülmények és több más körülmény hatására elkövettük azt a hibát, hogy közvetlenül akartunk áttérni a kommunista termelésre és elosztásra. Biztosra vettük, hogy a parasztoktól a kötelező beszolgáltatás keretében megkapjuk a szükséges gabonamennyiséget, azt elosztjuk a gyárak között — és már megvan nálunk a kommunista termelés és elosztás. Azt nem mondhatnám, hogy éppen ilyen határozottan és világosan képzeltünk el egy ilyen tervet, de körülbelül ebben a szellemben cselekedtünk. Ez sajnos tény.”⁶

A gazdaságpolitika torzulásai — Lenin szerint — a szovjet hatalom legsúlyosabb vereségéhez vezettek. Veszélyesebb volt ez a vereség bármely fronton elszenvedett csapásnál, a Kolcsak, Gyenyikin vagy Pilsudszki okozta sikereknél. Viszonylag széles dolgozó paraszti rétegek bizalma rendült meg a proletárhatalomban, a munkások jelentős hányada nem talált munkalehetőséget az iparban, megbénult a termelés, nem fejlődtek a termelőerők. A falusi kötelező terménybeszolgáltatás, a városi építés feladatainak ez a közvetlen kommunista megközelítése — írta — gátolta a termelőerők fellendülését, és a legfőbb oka lett annak a súlyos gazdasági és politikai válságnak, amelybe 1921 tavaszán beleütköztünk. Hibánkat súlyosbítja, hogy 1918 tavaszán többször írtunk az átmeneti fokozatok jelentőségéről. Sajnos ezen elvi megfontolásokról „akkor, amikor a polgárháború tüzeiben kellett megtennünk a szükséges lépéseket az építés terén, mintegy megfelekedtünk”.⁷

A fordulat tehát elkerülhetetlenné vált. Talán nem érdektelen közelebbről is nyomon követni e fordulat előkészítését. Gyakorlati megfigyelések és elméleti kérdésfelvetések kapcsolódtak össze e folyamatban. Mint utaltunk arra, 1920 decemberében ülésezik a Szovjetek VIII. Kongresszusa. Lenin felhasználja az alkalmat, és sorozatosan tanácskozik a parasztküldöttségekkel. A kongresszus után bekéri a *Bednota* című lap levelezési anyagát. A párton kívüli paraszttanácskozásokon elhangzott hozzászólásokból összeállítást készít, s azokat saját megjegyzéseivel kiegészítve, megfontolás céljából december 22-én megküldi a Központi Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa tagjainak. Noteszébe ekkor a következőket írja: „Érdekelte kell tenni a parasztot. Másképp ez nem megy. A fát fűrészelheted botfenyítés mellett. De a mezőgazdaságot így nem lendíted fel.” Majd később másutt: „Fel kell szabadítanunk a mezőgazdaságot a »bot fenyítése« alól. A bot = a terményrekvirálás.”⁸ 1921. február 8-án a Politikai Iroda megtárgyalja a Földművelési Népbiztosság jelentését „A vetési kampányról és a parasztság helyzetéről”. Lenin ezen az ülésen már részletesen kifejti a terményadó bevezetésével kapcsolatos elképzeléseit. A Politikai Iroda a határozattervezet megszövegezése céljából bizottságot küld ki, amelynek Lenin átadja *A parasztokra vonatkozó tézisek* előzetes, nyers vázlatát. Február 16-án a Politikai Iroda Lenin javaslatára határozatot hoz: nyilvános vitát kell indítani a *Pravdában A kötelező beszolgáltatás terményadóval való felváltásáról*. Február 19-én elkészül a tézistervezet, amelyet a Központi Bizottság február 24-i ülésén megvitát, és vitaalapként elfogad. A tézistervezet végleges szövegét a már-

cius 7-i ülés hagyta jóvá. Ez a tervezet képezte a március 8-án összeülő X. Kongresszus vitaanyagát.

Figyelemreméltó, hogy e dokumentumokban Lenin részletintézkedésekkel — bár az ilyeneknek egyébként rendkívüli jelentőséget tulajdonított — nem foglalkozott. Mindenekelőtt a fordulat elvi összefüggéseit kívánta tisztázni. A X. Kongresszuson ki is jelenti: a részletkérdéseket illetően „törvényhozásunk adja meg a választ. A mi pártunk kormányzó párt... itt elvileg kell eldöntenünk a kérdést. *Továbbá, egész apparátusunkat, összes teoretikusainkat, egész gyakorlati tapasztalatunkat* mozgósítanunk kell, hogy lássuk, hogyan kell ezt csinálni”.⁹

Hogyan elégíthetjük ki a parasztságot, és mit jelent a parasztság kiélegítése? Honnan kaphatunk választ arra a kérdésre, hogy miképpen kell a parasztot kielégíteni? — teszi fel a kérdést Lenin a X. Kongresszuson: természetesen éppen a parasztság követeléseiből. De meg kell vizsgálnunk ezeket a követeléseket, a gazdaságtudomány szempontjából mérlegelnünk kell mindazt, amit a földművelő gazdasági követeléseiről tudunk. Ha ezt a kérdést átgondoljuk, azonnal megértjük, hogy a kisközművelőt alapjában véve két dologgal lehet kielégíteni. Először is, bizonyos szabad forgalomra van szükség, másodsor pedig árut és terméket kell szerezni. Miféle szabad forgalom az, amikor nincs mit forgalomba hozni, és miféle szabad kereskedelem az, amikor nincs mivel kereskedni! Mindez holt betű marad, márpedig az osztályokat nem holt betűk, hanem anyagi javak elégítik ki.

Lenin jól tudta, hogy az ipari termelés elégtelensége következtében egyelőre nincs realitása annak, hogy államilag biztosítsák mindazokat az iparcikkeket, amelyekre a parasztságnak szüksége van. Ezért áthidaló megoldást kellett találni. Ilyen megoldásként kínálkozott a kötelező beszolgáltatásnak terményadóval való felváltása. A terményadó biztosíthatja a városi lakosság és a hadsereg ellátásához szükséges gabonamennyiséget, s ugyanakkor a parasztság is érdekeltté válik a termelésben: feleslegét szabadon értékesítheti. Lenin tudatában volt annak, hogy ez az intézkedés a kistőke megerősödéséhez vezet, s felélénkíti a magánvállalkozást. Tekintettel azonban a krónikus áruhiányra, gyakorlatilag nem volt más megoldási lehetőség. Vagy megpróbálkozunk azzal, írta Lenin, hogy teljesen megtiltjuk a magán-cserét — ami jelen helyzetünkben egyszerűen bűnös és öngyilkos politika lenne —, vagy felélénkítjük a kisárutermelést, s megkíséreljük azt az államkapitalizmus, illetve ahol erre a feltételek megértek, a szocializmus medrébe terelni. S ily módon az ipari termelés is ki-mozdítható a holtpontról.

Lenin tehát újra előtérbe állította az államkapitalizmus céltudatos fejlesztésének gondolatát. Figyelembe véve azonban, hogy Oroszország ipari erői a háborúban lényegében elpusztultak, az államkapitalizmus fejlesztésében is új formákat javasolt. Például a koncessziót. Javaslat — talán még erőteljesebben, mint 1918-ban, amikor először szorgalmazta az államkapitalista formák fejlesztését — széles körű ellenállásba ütközött. Hogyan egyeztethető össze a szocializmus a koncesszióval? Nem elég, hogy szabadabb teret biztosítunk a hazai kistőkének,

most még a külföldi tőkét is magunkra szabadítjuk? A kérdésekre Lenin kérdéssel válaszolt. Mindenki egyetért abban, hogy a szocializmus nem nélkülözheti a legmodernebb termelőerőket. Ez azonban nem elegendő. Arra is válaszolnunk kell: honnan és hogyan teremtsük elő ezeket az eszközöket. Ahhoz, hogy a tőkéseket bevonjuk, fizetni kell nekik. De mivel fizessünk? Arannyal? Az aranyat nem herdálhatjuk el. Nyersanyagot nem adhatunk, a gabonát nem nélkülözhetjük. De akkor mit adjunk? Limlomot? Limlomuk nekik is van elegendő. Azért nem tudunk kellő célszerűséggel cselekedni, mert még mindig nem számolunk eléggé a realitásokkal, s elégségesnek véljük az általános igazságok szüntelen ismétlését. Váltig hajtogatjuk, hogy „mi” áttérünk a kapitalizmusról a szocializmusra, de nem alkotunk magunknak pontos képet arról, hogy ki is ez a „mi”. Tekintsenek csak térképünkre. „Vologdától északra, a Don melletti Rosztovtól és Szaratovtól délkeletre, Orenburgtól és Omszktól délre, Tomszktól északra mérhetetlen kiterjedésű területek húzódnak, amelyekben néhány tucat óriási kultúrállam elférne. S ezeken a területeken patriarkális, félszörnyű és egészen szörnyű viszonyok uralkodnak. És mit látunk Oroszország többi félreeső zugában? Mindenütt, ahol tíz- meg tízversztnyi dűlőút, helyesebben tíz-húszversztnyi úttalan terület választja el a falut a vasútvonaltól, azaz a kultúrával, a kapitalizmussal, a nagyiparral, a nagyvárossal való anyagi kapcsolattól. Vajon nem patriarkális viszonyok, nem oblomovizmus és félvadság uralkodnak-e mindezekben a helyeken?”¹⁰ E mérhetetlen területeken jelenleg száz meg száz ipartelepünk, bányánk, erdőterületünk van, amelyet pénz, gép, élelem, szállítási eszköz hiányában nem tudnak kihasználni. Mindez kihat a környékbeli parasztságra, bénítja a termékcsere, teret nyit a spekulációnak. Ilyen körülmények között a koncesszió kiutat jelent. Lehetővé teszi, hogy a szocialista Oroszország hivatalos írásos szerződést kössön „a legmagasabb kulturális színvonalon álló, legelőrehaladottabb nyugat-európai kapitalizmussal”.¹¹ A rendelkezésünkre bocsátott tőkéért sarcot kell fizetnünk, de jogilag körülhatárolt feltételek között: pontosan tudjuk, mit nyerünk és mit veszítünk, melyek a jogaink és melyek a kötelességeink, tudjuk, milyen határidőre adjuk a koncessziót, ismerjük a határidő előtti megváltás feltételeit. A koncessziót elősegíti a nagyüzemi potenciál fejlődését, növeli a rendelkezésre álló nagyipari termékek mennyiségét, erősíti az államilag szabályozott gazdasági viszonyokat. A koncesszió — siker esetén — „kiszámú, de a mienkhez képest mintaszerű, a modern, előrehaladott kapitalizmus színvonalán álló nagyüzemet fog létrehozni, s néhány évtized múlva ezek az üzemek, teljes egészükben a mi birtokunkba mennek át”.¹²

Ugyancsak szükségesnek tartotta Lenin a szövetkezeti kapitalizmus fejlesztését, amely annyiban rokon az államkapitalizmussal, hogy szintén megkönnyíti a nyilvántartást, ellenőrzést, felügyeletet; a szerződéses viszonyt a szovjet állam és a vállalkozók között. A szövetkezet pedig azért előnyös, mert elősegíti a lakosság millióinak egyesülését és megszervezését. Szorgalmazta Lenin a magánkereskedelemmel való manipulációt is. Ennek realizálási formája: az állam kihasználja

a kapitalistát mint kereskedőt, és meghatározott bizományi jutalékot fizet neki.

Lenin jól tudta: a koncessziók bevezetése, az államkapitalizmus időleges kiterjesztése kockázattal jár. Igen óvatosan és körültekintően kell tehát mérlegelni az erőviszonyokat és feltételeket, s kialakítani azokat az arányokat, amelyek a szerződéseket a szocialista állam számára előnyössé teszik. Mert a koncesszió harc: „az osztályharc folytatása, sajátos körülmények között”. A szabályozás sikere nemcsak az államhatalomtól függ, hanem a proletariátus és általában a dolgozó tömegek érettségének fokától, ellenőrző tevékenységétől is. A munka és a tőke közötti ellentét azonban még e szabályozás teljes sikere esetén is megmarad az államkapitalista szektorban. Ezért a szakszervezetek egyik legfőbb feladata ezen üzemekben, hogy minden rendelkezésükre álló eszközzel védjék a vállalkozóval szemben a munkások osztályérdekeit.

Lenin e javaslatai a polgárháború után kialakult válságos helyzettel függtek össze. A kaukázusi köztársaságok kommunistáihoz írt — 1921. április keltezésű — levele azonban arról tanúskodik, hogy Lenin négy év tapasztalatait figyelembe véve, a koncessziók alkalmazását a paraszti országokban kedvezőbb körülmények között is szükségszerűnek ítélte. Sőt azon a véleményen volt, hogy minél kedvezőbbek e feltételek, annál bátrabban, türelmesebben kell keresni a közvetítő utakat, a finomabb átmeneteket.

Milyen sajátosságok jellemezték Azerbajdzsán, Grúzia, Örményország, Dagesztán helyzetét? Oroszország sehonnan nem kapott katonai támogatást, a kaukázusi szovjet köztársaságokat politikailag, és kismértékben katonailag is, az Orosz Szovjet Köztársaság támogatta; a kaukázusi köztársaságoknak az antant inváziójától kellett tartaniuk; még paraszti jellegű társadalmaknak számítottak. Oroszország gazdaságilag el volt vágva a fejlett kapitalista országoktól, „a Kaukázus — ezzel szemben — gyorsabban és könnyebben állíthatja vissza az »együttélést« és az árucserét a kapitalista Nyugattal”.¹³

Nemcsak ez a különbség, írja Lenin. De a felsorolt különbségek is elegendők annak megértéséhez, hogy más taktikát kell alkalmazni. „Több türelmet, óvatosságot, engedékenységet a kispolgárság, az értelmiség és különösen a parasztság irányában. Gazdaságilag mindenképpen fokozottan, sürgősen ki kell használni a kapitalista Nyugatot a koncessziós politika és az árucseré révén. Ásványolaj, mangánérc, szén (a tkvarceli bányák), réz — ez még korántsem teljes felsorolása az óriási ásványi kincseknek. Minden lehetőség megvan a koncessziós politikának és a külfölddel való árucserének nagyarányú kifejlesztésére. Nagyvonalúan, határozottan, ügyesen, körültekintően kell ezt megvalósítani, s mindenképpen fel kell használni arra, hogy javítsunk a munkások és parasztszféra helyzetén, s hogy bevonjuk az értelmiséget a gazdaság építésébe. Az Olaszországgal, Amerikával és más országokkal való árucseré felhasználásával minden erőnkiből fejleszteni kell e gazdag vidék termelőerőit, fokozni kell a fehér szén termelését, fejleszteni kell az öntözést. Az öntözés különösen fontos, hogy bármilyen áron is fellendítsük a földművelést és az állattenyésztést.” S e nagy-

vonali elemzés végén — amelyet maga „sebtében írt feljegyzésként” jellemzett — még egyszer megismétli: „Lassabb, óvatosabb, rendszere-sebb átmenetet a szocializmusra — ez az, ami a kaukázusi köztársaságok számára, eltérően az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaságtól, lehetséges és szükséges.”¹⁴

Az 1921 tavaszán életbe léptetett intézkedések kezdeti eredményekkel jártak: a korábban béna testrészekben megindult a vérkeringés. Lenin azonban nem azok közé a vezetők közé tartozott, akiket a „kezdeti eredmények” megnyugtatnak. Jól tudta, hogy az intézkedések alapjául szolgáló feltételezések, elvek, realizálásuk folyamatában méretnek meg, hogy „menet közben” új összefüggések válnak érzékelhetővé, amelyek módosítják az eredeti hipotézist, felfakasztják a rejtett ellentmondásokat. S valóban: saját feltételezéseit az új gazdaságpolitika jellegéről és annak várható kihatásairól 1921 őszen az első félév tapasztalatai alapján lényegesen módosítja. „Tavasszal azt mondtuk, hogy nem fogunk félni az államkapitalizmushoz való visszatéréstől, hogy feladatunk igenis az árucserre kialakítása... Feltételeztük, hogy az egész államban többé-kevésbé szocialista módon cseréljük majd ki az ipar termékeit a földművelés termékeire, és ezzel az árucserével helyreállítjuk a nagyipart mint a szocialista szervezet egyedüli alapját... Az árucseréből nem lett semmi, a magánpiac erősebbnek bizonyult nálunk, és árucserre helyett közönséges adásvétel kereskedés alakult ki.”¹⁵ Meg kell tehát oldanunk „a kereskedelem és a pénzforgalom állami szabályozását” is. Csakis ilyen, még az eredetileg tervezettnél is hosszadalmasabb úton tudjuk helyreállítani a gazdasági életet, s kialakítani „a gazdasági viszonyok helyes rendszerét”.

Az újabb kitérőt mindenekelőtt a katasztrofális gazdasági helyzet indokolta. Az új folyamatok elemzéséből azonban Lenin néhány olyan következtetést is levont, amelyek érvénye túlmutat az adott helyzeten. Négy év tapasztalatai meggyőzték arról, hogy az átmeneti korszakban a piac törvényeit és lehetőségeit fel lehet és fel kell használni a szocialista gazdaság fejlesztésében. Mint láthattuk, Lenin már 1918-ban is számolt bizonyos kitérőkkel — gondoljunk az államkapitalizmussal kapcsolatos fejtegetéseire —, de tény, hogy sem akkor, sem 1921 tavaszán nem vetődött fel teljes egészében a kérdés: milyen viszonyban van a szocialista gazdaság a piaccal és a kereskedelemmel. Ellenkezőleg, akkor még, „elégészes számvetés nélkül”, Lenin úgy vélte, hogy kisparaszti országban is megvalósítható a közvetlen termékcserre, az állami termékelosztás. 1921 őszen azonban már teljes egyértelműséggel vonja le a következtetést: számolni kell a piac törvényeivel. Nemcsak a belső tényezők indokolják ezt, de a külső adottságok is: a kapitalista környezet s a nemzetközi munkamegosztásnak e közegeben ható törvényei.

Az iparvezetés szervezetét is ilyen értelemben kell módosítani: át kell térni az önálló elszámolásra, a kereskedelmi alapokra, jobban kell építeni a termelők érdekelttségére. Ami az ún. önálló gazdasági elszámolást illeti, Lenin úgy vélte, a közeli jövőben ez lesz a szocialista vállalatok „legelterjedtebb, ha ugyan nem egyedüli típusa”.¹⁶ Az önelszámoló vállalatoknál szigorúan érvényesíteni kell az egyszemélyi ve-

zetés elvét. Az igazgatóságoknak a szakszervezettel kötött kollektív szerződések alapján s azok keretei között önállóan kell intézniük a munkabár nagyságának megállapítását. A vállalatoknak a lehető legteljesebb manőverezési szabadságot kell biztosítani, egyidejűleg a legszigorúbban ellenőrizve a veszteségmentesség és a jövedelmezőség terén elért tényleges eredményeket. A tényleges előrehaladásnak ugyanis az egyik legfontosabb feltétele, hogy „emeljük a munka termelékenységét, s veszteségmentessé és jövedelmezővé tegyünk minden állami vállalatot”.¹⁷ Kulcskérdés továbbá, hogy a vállalatok élére gyakorlati és kereskedelmi érzékkel, közgazdasági műveltséggel rendelkező vezetők kerüljenek.

A rentabilitás érdekében az áru- és pénzgazdálkodás „játékszabályait” a gazdasági élet minden területén rendkívüli szigorral kell érvényesíteni. Az önálló elszámolás alapján álló trösztöket — írja egyik levelében Szokolnyikovnak, a Pénzügyi Népbiztoság vezetőjének — éppen azért alapítottuk, hogy maguk feleljenek, mégpedig teljes mértékben feleljenek vállalataik deficitmentes működéséért. Ne remélgék tehát, hogy az állam kiségi őket. Ha vezetésük alatt tönkremegy a vállalat, hosszabb szabadságvesztéssel, teljes vagyonekobjással kell sújtanunk őket. Majd hozzáteszi: „Ha az önálló elszámoláson alapuló trösztök és vállalatok létrehozásával nem lennének képesek gyakorlatilag, kereskedők módján, teljes mértékben biztosítani érdekeiket, akkor közönséges tökfilkók lennének.”¹⁸

A rentabilitás érdekében nemcsak a vállalatokat, de az egyes ügyintézőket, munkásokat is érdekeltté kell tennünk a munkában. Igen tanulságos e szempontból 1922. február 15-i levele, amelyet ugyancsak a Pénzügyi Népbiztosnak címzett. Keresve a kereskedelem ellenőrzésének legmegfelelőbb formáit, javaslatot tesz: válasszanak ki a bank kereskedelmi osztályának megbízottai közül húsz-harminc embert, és ezeknek a meghatalmazottaknak adjanak jutalékot a „rájuk bízott” vállalatok, illetve területi egységek kereskedelmi forgalmának növekedése arányában. „Ügy vélem, hogy ez reálisabb, mint különbizottságok alakítása, amelyek hála a mi csapnivaló (s tetejébe az »igazi kommunizmus« elnevezésére igényt tartó) erkölcsainknak, multhatlanul bürokratikus bányúsággá fajulnak.”¹⁹ Ugyancsak elgondolkoztató Szvigyerszkijhez és munkatársaihoz írt levele, amelyben többek között megemlíti: „Önöknek 8000 státushelyük van, 9000 helyett. Nem lehetne ezt 2000-re csökkenteni 6000 fizetéssel (vagyis háromszorossal), és magasabb fokra emelni a képesítést?”²⁰

Az erők „szabadabb játéka” felszínre hoz bizonyos ellentmondásokat. Az önelszámoló rendszerben a gazdasági mechanizmus tagoltabbá válik, s a társadalmi érdek különböző előjelű erők ütköztetésének eredményeként érvényesül. Így például a jövedelmezőségre való törekvés törvényszerűen maga után vonja „a hivatali érdek túlzott előtérbe helyezését”, a „hivatali túlbuzgóságot”, s ez — írja Lenin — „feltétlenül érdekellentéteket szül a munkások, az állami vállalatok igazgatói, illetve e vállalatok fölöttes hatóságai között”.²¹ Az érdekkollíziók — ebben az értelemben, az alapvető érdekek azonossága ellenére is — elkerülhetetlenek. Lenin e helyzetelemzésből bontja ki a társadalmi

szervezetek „kétirányú elkötelezettségével” kapcsolatos felfogását, amelyet 1920 végén, a szakszervezetek szerepével foglalkozó plénumon fogalmazott meg a legegértelműbben.

Leninnek e plénumon egész tételrendszerekkel kellett szembefordulnia. „Miért és kivel szemben kell védelmezni a munkásosztályt, amikor az állam munkásállam?” „Hogyan kerülhet összeütközésbe a munkásság saját hatalmával?” Az éretlenség oka: egyes vezetők fetiszáltak az állam munkásjellegét. Nem számoltak azzal a ténnyel, hogy az új állam, minden forradalmi változás ellenére, még hosszú időn keresztül hordozza a régi apparátus tehertételét. Egyes teoretikusok az „ideális” munkáshatalomról meditélnak — írja Lenin —, „az absztrakciók vagy olyan eszmények birodalmába visznek el bennünket,”²² amitől még messze vagyunk. Nekünk az átmenet realitásaival kell számolnunk. S ezért kell kialakítanunk olyan hajlékony, finom érzékenyséű és dinamikus szervezeti formákat, amelyek egyidejűleg biztosítják, „hogy megvédjük a munkásokat államunkkal szemben, és hogy a munkások megvédjék államunkat”.²³ Az érdekkollíziók pozitív feloldása létfontosságúvá teszi a „kétirányú kötelezettség” helyes értelmezését s gyakorlati érvényesítését.

A szocialista állam politikai szervezete is csak hosszú útkeresés, próbálkozás útján kísérletezhető ki. S nem kevésbé bonyolult folyamat a gazdasági mozgást dinamikusan követő — kiszolgáló és korrigáló — igazgatási formák kialakítása, az „igazgatási jártasság” megszerzése. Mert e jártasság nyilvánvalóan „nem hull az égből, nem a szentlélek sugallja, és ha valamely osztály élenjáró osztály, attól még nem válik egyszerre alkalmassá az igazgatásra”.²⁴ Az új gazdasági politika körülményei között az igazgatási mechanizmus finomítása — ha lehet — még égetőbb, időszerűbb feladattá vált. „Azon a megjegyzésen — írja Sejnmann-nak, az Állami Bank elnökének —, hogy az Állami Bank most »hatalmas apparátus«, nevetnem kellett. Megsúgom Önnek: ez a gyerekeség netovábbja, a kommunista hivatalnoki gyerekeség netovábbja. »Hatalmas apparátus!« A »hatalmas apparátus« = az egyik állami zsebből a másikba dugunk olyan figyelemreméltóan »reális értéket«, mint a szovjet rubel... Az Állami Bank = játszadozás különféle akták bürokratikus másolgatásával... Vagy keresi, és *lassanként* megtalálja (százszor kipróbálva és ellenőrizve) azokat az *embereket*, akik képesek az Állami Bank nevében megszervezni a kereskedelmet, ellenőrizni a kereskedelmet, ösztönözni az agilis kereskedőket, *bezárni* az állítólag kereskedelmi, valójában azonban kommunista-bürokratikus kereskedelmi és gyári »Patyomkin falvakat« — vagy pedig az egész Állami Bank és egész munkája = nulla, és a nullánál is kevesebb... Kérem, ne haragudjon őszinteségemért.”²⁵

Milyen sajátos okokkal magyarázta Lenin a bürokrácia újratermelődését a szovjethatalom körülményei között? Az okok feltárása persze maga is folyamat volt. Lenin arról ír, hogy 1918 tavaszán — alig fél évvel a régi bürokratikus államapparátus szétzúzása után — „ezt a bajt” még nem is érzékelték, nem számoltak vele. Az OKP VIII. Kongresszusán, „attól a kívánságtól vezetettve”, hogy a „bajt kipelengérezze, s a gondolkodást, az akaratot, az energiát a baj elleni

harcra mozgósítsa”, nyíltan kimondja: „a szovjet rendben a bürokratizmus részben újjáéledt”. Az okok összefüggő rendszere azonban még ekkor is nehezen megragadható. Csak a polgárháború befejezése után nyílik mód a „bürokratikus torzulások” átfogó jellemzésére. Lenin ekkor az ipar és a mezőgazdaság közötti forgalom kritikus elégtelenségében, a kistermelők szétforgácsoltságában, szétszórtságában, nyomorában, kulturálatlanságában, az utak hiányában jelölte meg a bürokrácia gazdasági okait. E jelenségek nagymértékben a polgárháború következményei voltak.²⁶

Volt azonban a bürokratizmusnak egy másik oka, megnyilatkozási formája is, amelyre Lenin kérlelhetetlen őszinteséggel hívta fel a figyelmet. A világtörténelemben először várt kormányzó pártra az a feladat, hogy a gazdasági irányítás terheit magára vállalja. E feladat önmagában is rendkívül bonyolult. A kiélezett osztályharc körülményei között pedig végtelenül nehezzé vált. Az „ostromlott várban” mindezekelőtt hűség, az ügyért az életüket is kockáztatni kész harcosokra volt szükség, s így természetes, hogy az irányító apparátusba a párt — minden szinten — a leghűségesebb tagjait küldte. A békés időszak s különösen az új gazdasági politika azonban új képességeket követelt: a politikai hűség önmagában nem helyettesítette a közgazdasági műveltséget, a kereskedelmi érzéket, a műszaki felkészültséget. Nyilvánvaló, hogy aki ilyen helyzetben cselekvésképtelenné válik, önmagát is megtévesztve, látszattervekenységi formákat alakít ki: általános alapelveket fogalmaz, ülésezik, „aktákat tologat”. Az egyoldalú „politikai megbízhatóság” önálló életet kezd, leválik a valóságos társadalmi mozgásról — aminek jegyében született, s aminek szolgálata értelmet ad e szavaknak —, s öncélú képződménnyé merevül. „Hány kommunista dolgozik nálunk az állami intézményekben? Van rengeteg anyagunk, vannak vaskos munkáink, amelyek láttára a legpedánsabb német tudós is sírna örömeiben, egész papírhegyeket írtak tele, és az Isztpartnak ötven évig kellene dolgoznia a mainál ötvenszer nagyobb apparátussal, hogy eligazodjék bennük, de az állami trösztökben gyakorlatilag semmit sem lehet elérni, és nem lehet megtudni, ki miért felel... Nem félünk megmondani, hogy munkánk jellege megváltozott. Legveszedelmesebb belső ellenségünk: a bürokrata, az olyan kommunista, aki felelős (majd pedig nem is felelős) szovjet állást tölt be, s mint lelkiismeretes ember, köztiszteletnek örvend. Kissé ugyan tántorog, de sosem iszik alkoholt. Nem tanult meg harcolni az aktatologatás ellen, nem is tud harcolni ellene, inkább leplezi.”²⁷

Az OKP XI. Kongresszusán Lenin utalt a Külkereskedelmi Népbiztosság példájára, amely csak a Politikai Iroda határozata, két kivizsgálás, Kamenyev és Kraszín személyes beavatkozása után volt hajlandó az akkor húshiánnyal küszködő főváros számára konzerveket vásárolni. A francia cég hajón Libavába szállította a szükséges mennyiséget, szovjet valutáért hajlandó volt lebonyolítani az ügyletet, a Moszkvai Fogyasztási Szövetkezet elküldte a megrendelést — s az illetékesek mégsem vállalták a döntést: legyen a végső szó (a felelőség) a Politikai Irodáé. „Képzeljék el — írja szarkasztikusan Lenin —, hogyan is dönthette volna el 4700 felelős funkcionárius (s ez csak az

összeírás adata) a KB Politikai Irodája nélkül a kérdést, hogy lehet-e külföldön élelmiszert vásárolni? Ez persze természetfeletti elképzelés.”²⁸ Az akkor már betegeskedő Lenin utasítást adott: állapítsák meg, ki a felelős a huzavonáért. „Kiderült, hogy a bűnöst nem találták meg. És valóban, abból, amit elmondtam, teljesen világos, hogy a bűnöst nem is lehet megtalálni.”²⁹ Mert az ok nem egyszerűen a lelkiismeretlenség. „Ha azzal vádolnánk a felelős kommunistákat, hogy lelkiismeretlenül dolgoznak, igazságtalanok volnánk. Óriási többségük — 99 százalékuk — nemcsak lelkiismeretes ember, de olyan, aki a legnehezebb viszonyok között bizonyította be odaadását a forradalom iránt, mind a cárizmus bukása előtti időben, mind a forradalom után, a szó szoros értelmében az életét tette kockára a forradalomért.”³⁰ A lelkiismeret azonban önmagában nem elegendő. A gazdasági célszerűséget megölheti a rosszul értelmezett erényesség. A politika új tartalmat kapott. Milliók érdekének szolgálata most mindenekelőtt gazdasági tájékozottságot, kereskedelmi érzéket, műszaki kultúrát követel. S másutt újra megismétli a gondolatot: „Intézményeink élére mindegyik kommunistákat állítunk — vitathatatlanul lelkiismeretes, a kommunizmusért vívott harcban kipróbált, börtönviselt embert —, de nem ért a kereskedelemhez, no és ezúttal egy állami tröszt élére állították. Mint kommunistának tehát vitathatatlan érdemei vannak, a kereskedő azonban mégis lóvá teszi — és jól teszi. Mert hiába állítjuk mi oda a legérdemdúsabb, legnagyobb értékű kommunistákat — akiknek hűségében legfeljebb egy örült kételkedik —, ahová egy ügyes, munkáját lelkiismeretesen végző kereskedőseget kell állítani, aki sokkal jobban megbirkózik munkájával, mint a legodaadóbb kommunista. Éppen itt mutatkozik meg a mi oblomovizmusunk.”³¹ S Lenin kérelmetlenül levonja a következtetést: „egyenként fel kell kutatnunk azokat, akik értenek a kereskedelemhez, és lépésről lépésre, az ő tapasztalataik, az ő munkájuk révén tisztogatnunk kell... Ki kell raknunk az igazgatóságokból az erényes kommunistákat, fel kell számolnunk az álmos (és szigorúan kommunista) vállalatokat.”³²

Betegsége megakadályozta abban, hogy teljes mélységben feltárja a gazdasági és politikai mechanizmus összehangoltsága és a bürokratikus tehetetlenség közötti összefüggéseket. De a megoldás körvonalai kirajzolódnak írásaiban és beszédeiben. Mindenekelőtt szakértelem, kulturáltság és a politikai felelősség összhangját, a gazdasági mozgás törvényeire épülő munkamegosztást, az egyszemélyi felelősség és a legszélesebb körű népi ellenőrzés egyidejű érvényesítését követelte. Más szóval: jobban meg kell tanulnunk összehangolni az önállóságot, a mozgási szabadságot, az „alulról jövő lendület erejét és az önkéntes, sablonmentes centralizmust”. Ki kell kísérletezni azokat a formákat, amelyek lehetővé teszik, hogy a gazdasági döntésekben maximálisan érvényt szerezzünk a szakértelemnek, s ugyanakkor „egyől egyig minden dolgozót bevonjunk a kormányzásba”. S Lenin hozzáteszi: „Ez hihetetlenül nehéz feladat, de a szocializmust nem vezetheti be a kisebbség — a Párt. Tízmilliók vezethetik be, mikor megtanulják, hogyan kell azt maguknak megtenni.”³³

Mert a menny és a pokol házasságának modern neve: politika, az a görög szó, amelyet Orpheusz még nem válaszoltatott a Menádoknak, a szitok, amely elhal a múlt költőinek ajkán, az egyén és a sokaság drámájának közös megoldása, a szintézis, amelyben feloldódik az ellentmondás, a harc nagy törvénye, az élet fő elve, a héraikleitoszi tűz.

Aragon

Lenin még a berni könyvtár magányában, Hegel *Logikáját* jegyzetelve vetette papírra: a gondolatnak (= az embernek) nem szabad az igazságot holt nyugalomnak, pusztá képnek (képmásnak), halványnak (színtelennek), törekvés nélkül, mozgás nélkül képzelnie. Az ember nem képes az egész valóságot teljesen, „közvetlen totalitásában” át-fogni-visszatükrözni-lemásolni, csak *örökké* közeledhet hozzá, absztrakciókat, fogalmakat, törvényeket, tudományos világképeket alkotva. S e jegyzeteiben azt is hangsúlyozza, hogy az emberi fogalom a megismerés objektív igazságát „végleg” csak akkor fogja fel, amikor a fogalom „magáért való létté” lesz, vagyis a gyakorlatban.³⁴ Lenin számára nyilvánvaló volt, hogy az emberi megismerésnek e fontos sajátosságai a szocializmus fogalomrendszerére is vonatkoznak. Vagyis más szóval: a szocializmus fogalmát sem szabad eleve adottnak, mozdulatlanak, színtelennek, törekvés nélküli, mozgás nélküli absztrakciónak tekintenünk. A szocializmus önmegismerése is folyamat, s e folyamat „csomópontja” a történelmi gyakorlat: a szocializmus tartalmi, objektív viszonylatrendszerai csak a cselekvés fázisában, a megvalósulás folyamatában mutatják meg viszonylag teljességgel igazi természetüket.

Ahhoz azonban, hogy Lenin minden konzerváló tényezővel szemben érvényt szerezzen a „mozgásnak”, hogy szüntelenül képes legyen önkorrekcióna, nemcsak lángelmére, dialektikus látásmódra volt szüksége.

A valóság szenvedélyes vallatása — a hatalom meghódítása előtt is — jellemerőt, személyes bátorságot követel. Sokkal nagyobb erkölcsi erő kell azonban az igazság egyértelmű kimondásához a hatalom meghódítása után: amikor minden ítélettel önmagam fölött is bírászkodom, amikor a tagadás önmagam negációját is jelenti. Csak a legnagyobbak képesek győztesként is továbbmenetelni, s egyesíteni a megőrző, az újat féltő és óvó körültekintést a jobbra törés nyugtalanságával.

A történelmi krónikák nem egy „őszinte” politikusról emlékeznek meg. De ezek rendszerint híján voltak a taktikai érzéknek, a manőverezési készségnek. A döntő pillanatban cselekvőképtelenné váltak, vagy széplélek módjára cselekedtek. S ismerünk olyan politikusokat is, akik számára a „szó csak arra való, hogy elfedje az igazi szándékokat”. S ez a gyakoribb. Valljuk meg: két ezredév történetének tanulságaként a politika fogalmával sokszor szinte reflexszerűen asszociáljuk a Shakespeare-drámák légkörét: a gátlástalan hatalomvágyat, a testvért nem ismerő önzést, az álnokságot, szemfogatást, a minden aljasságra kész udvaroncokat. Lenin életműve e szempontból is lenyűgöző. Tevékenységében nemcsak az elmélet és a gyakorlat, de a politikai cselekvésben testet öltött erkölcsiség és a manőverezési

készség, a történelmi felelősségérzet és a taktikai hajlékonyság is egyedülállóan ötvöződött.

Persze Lenintől távol állt minden *elvont* moralizálás. Nem voltak illúziói. Tudta, hogy a korváltás törvényei kegyetlenek; megvetette a megalkuvókat, az elvteleneket, s ha a szükség úgy diktálta, nemegyszer falhoz állította a forradalom ellenségeit. De a kérélnhetetlenség számára mindig csak a szolgálat formája volt: Lenin nem volt uralkodó. A forradalom érdekében hajlandó volt kompromisszumra, ha kellett, csapdát állított ellenfeleinek, ütött és visszavonult, a győzelem érdekében minden lehetséges támadási felületet felhasznált, csak egyre nem volt soha hajlandó: megtéveszteni azokat a milliókat, akiknek szolgálata számára mindennek, ami jelentős — forradalomnak, pártnak, szocializmusnak —, legbensőbb lényege és értelme volt.

Még 1917 áprilisában egy bolsevik gyűlésen mondja a következőket: „A katonák konkrét választ követelnek — hogyan lehet befejezni a háborút. De azt ígérni az embereknek, hogy mi befejezhetjük a háborút pusztán csak egyes személyek jámbor óhaja alapján — ez politikai szélhámosság. Figyelmeztetni kell a tömegeket. A forradalom nehéz dolog. Hibák nélkül nem megy.”³⁵ A forradalom valóban addig ismeretlen nehézségekkel találta magát szemben. De nincs e korszaknak *egyetlen* olyan dokumentuma, amely ne Lenin politikai őszinteségéről tanúskodna. Pedig másfajta tendenciák is érvényesültek. „Mind vidéken, mind pedig fent igen erős irányzatok küzdenek a tapasztalatok őszinte feltárása ellen. Nem merik kitergetni a szennyest, nem mernek szembenézni a meztelen igazsággal, »nagyvonalúan«, kézlegyintéssel akarják elintézni a dolgot.”³⁶ Miközben büszkén védte a forradalom minden tényleges, világtörténelmi jelentőségű eredményét a rágalmozókkal szemben, Lenin „szent dühvel” támadta az apologetákat. Nem engedte, hogy a forradalmi erőknél s mindenekelőtt a párton, amelynek tisztánlátásától, harckészségétől függ a forradalom becsülete, további előrenyomulása, úrrá legyen az önelégültség, a győzelmi mámor. Elvé tette: „a bajt bátran be kell ismernünk, hogy keményebben harcolhassunk ellene, hogy újra meg újra előlről kezdjük a munkát — építésünk minden területén még sokszor kell majd újból meg újból kezdenünk, kijavítva azt, amit félbehagytunk, különböző utakat választva a feladat megoldására.”³⁷

De Lenin nagysága nemcsak abban mutatkozott meg, hogy „megőrizte a forradalmat a forradalomnak”, hanem abban is, hogy az építés korszakában új, földközi tartalmat tudott adni a forradalmiságnak. Mert míg egyesek szüntelenül csak a világforradalomról ábrándoztak, vagy valóban Oblovov módjára megelégedtek a „rendkívül merész” elméleti tervezetésekkel, ami rendszerint különösen „a rangtisztelet, valamint az ügyvezetés formái és szertartásai terén” a legmegrögzöttebb maradisággal társult, Lenin tudott lépésről lépésre előrenyomulni. Volt türelme a tapasztalatok fáradtságos összegyűjtésére és tanulmányozására. Felkarolt minden látszólag szürke, jelentéktelen, de előremutató kezdeményezést, kísérletezett, s bátran ellenőrizte a kísérletezések minden eredményét. S forradalmár tudott akkor is

maradni, amikor a látszateredményekkel, hangzatos forradalmi frázisokkal kellett szembefordulni.

Kétségtelen, hogy e lenini magatartás egy szigorúan körvonalazott világnézetet, egy új közéleti erkölcsiséget példáz. Lenin gondolkodói portréjához szervesen hozzátartozik a forradalmár lelkiismerete, hűsége, érzelmi elkötelezettsége. E tulajdonságok jellemzésére hadd idézzek egy részletet Lenin naplójából. A Központi Bizottság egy incidens kivizsgálása céljából bizottságot küldött Grúziába. A Bizottság egyik tagja, Ordzsonikidze a vizsgálat során megütött egy grúz elvtársat. Lenin feljegyzései e kivizsgálás körülményeivel és tanulságaival foglalkoznak. Lenin ebben az időben már súlyos beteg. Feljegyzéseit 1922 decemberének utolsó napjaiban veti papírra:

„Úgy látom, nagyot vétettem Oroszország munkásai ellen, amikor nem avatkoztam be elég erélyesen és elég élesen az autonomizálás hírhedt kérdésébe, amelyet hivatalosan alighanem a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége kérdésének neveznek.

Nyáron, amikor ez a kérdés felvetődött, beteg voltam, azután pedig, ósszel, túlzott reményeket fűztem felépülésemhez és ahhoz, hogy az októberi és a decemberi plénumon módom lesz majd rá, hogy beavatkozzam ebbe a kérdésbe. De sem az októberi plénumon (e kérdés tárgyalása során), sem a decemberin nem tudtam részt venni, s ily módon ez a kérdés csaknem teljesen elkerült engem... Mindaz, amit a Központi Bizottság által a grúz incidens »kivizsgálására« küldött bizottság vezetője, Dzerzsinszkij elvtárs elmondott, csak a legnagyobb aggodalomra adott okot. Ha már odáig fajult a dolog, hogy Ordzsonikidze fizikai erőszak alkalmazására vetemedhetett, amint azt velem Dzerzsinszkij elvtárs közölte, akkor elképzelhetjük, micsoda ingoványos talajra léptünk. Látni való, hogy az »autonomizálás« gondolata gyökerében helytelen és időszerűtlen volt.

Azt mondják, szükség volt az apparátus egységére. Honnan indultak ki ezek az állítások? Vajon nem éppen attól az orosz apparátustól-e, amelyet, mint arra már naplóm egyik előző számában rámutattam, a cárizmustól vettünk át, és amelyet csak éppen egy kicsit mázolt át a szovjet világ?...

Azt hiszem, itt végzetes szerepe volt Sztálinnál a türelmetlen sietetésnek és adminisztratív túlbuzgóságnak, valamint a hírhedt »szociálnacionalizmussal« szemben érzett dühnek. A politikában általában a düh rendszerint a legrosszabb tanácsadó.

Attól is tartok, hogy Dzerzsinszkij elvtárs, aki azért utazott a Kaukázusba, hogy vizsgálja ezeknek a »szociálnacionalistáknak« a »bűncselekményeit«, ezúttal szintén csak tősgyökeresen orosz érzelmeivel tűnt ki (tudott dolog, hogy az eloroszosodott más nemzetiségűek mindig oroszabbak az oroszoknál), és hogy egész bizottságának a pártatlanságát eléggé jellemzi Ordzsonikidze »tettlegessége«...

Ordzsonikidze a hatalmat képviselte, valamennyi többi kaukázusi állampolgárral szemben. Ordzsonikidzének nem volt joga arra az ingerlékenységre, amelyre ő meg Dzerzsinszkij hivatkozik. Ellenkezőleg, Ordzsonikidze köteleles lett volna olyan mértéktartó viselkedést ta-

núsítani, amilyenre nem köteles a közönséges állampolgár, s még kevésbé az, akit »politikai« bűncselekménnyel vádolnak...

...A nacionalizmus kérdésének általánosságában való elvont feltevése fabatkát sem ér. Különbséget kell tennünk az elnyomó nemzet nacionalizmusa és az elnyomott nemzet nacionalizmusa között, a nagy nemzet nacionalizmusa és a kis nemzet nacionalizmusa között.

...Az elnyomó, vagy úgynevezett »nagy« nemzet (még ha nagysága csak erőszakosságban rejlik is, ha úgy nagy, ahogy nagy a fogd meg) internacionalizmusának nemcsak abban kell állnia, hogy tiszteletben tartja a nemzetek formai egyenlőségét, hanem olyan egyenlőtlenségben is, amely az elnyomó nemzet, a nagy nemzet részéről ellensúlyozná az életben ténylegesen kialakuló egyenlőtlenséget. Aki ezt nem értette meg, az nem jutott el a nemzeti kérdés igazi proletár felfogásához...

...Példáson meg kell büntetni Ordzsonikidze elvtársat (ezt annál jobban sajnálom, mivel barátai közé tartozom, és külföldön az emigrációban együtt dolgoztam vele), valamint folytatnunk kell vagy újra-kezdenünk a Dzerzsinszkij-bizottság egész anyagának megvizsgálását...³⁸

Ezek az érzelmi reflexek, emberi impulzusok is hozzátartoznak a teoretikus és politikus Lenin portréjához. Nélkülük nem érthetjük meg teljességében a jobbra törésnek, a tökéletesebb megoldások keresésének azt a csillapíthatatlan szenvedélyét, amely Lenin egész életét és életművét jellemzi.

„Olomsúlyú paraszti Oroszország.” Sokszor a legjobbak sem hitték, hogy kimozdítható a tespedésből. 1917 nyarán még Gorkij is ostorozta Lenint, ő is úgy vélte, hogy a szocialista forradalom — legalábbis akkor — öngyilkossághoz vezet, s azt eredményezi, hogy a politikailag képzett munkások s a forradalmi értelmiség, Oroszországnak — írta — ez az egyetlen aktív ereje, mint egy maréknyi só fog beleszóródni a falu sóltan mocsarába, és nyomtalanul feloldódik, felszívódik benne, semmit sem változtatva az orosz nép lelkén, életformáján, történelmén.

Változtatott. S abban az országban, ahol „a legtehetségesebb evangéliumokat írták a szenvedés dicsőítésére”, győzött a cselekvés filozófiája. S e győzelem Lenin győzelme is volt. A világtörténelem legmélyebb sodrású győztes forradalmát ihlette. Október leszámolt a Romanovokkal és Putyilovokkal, emberré tette a volgai vontatókat. Október létrehozta a világforradalom központját, távlatot adott a gyarmati népek felszabadító mozgalmainak. 1917 óta Október lett a jel-szava mindazoknak, akik cselekedni akarnak, akik valóban hisznek az élet megjavíthatóságában. S mégis: mi sem idegenebb Lenintől, mint a himnuszok fortissimói. Majakovszkij megérezte, hogy miközben egyesek Lenin fejére dicsfénykoronát tűznek, „elfedik hatalmas homlokát, az emberit, az igazit, a bölcsét”. Elfedik a forradalmárt, aki bénító ellentmondások szorításában is szembenézett a valósággal, rendíthetetlenül vállalva elveit, a cselekvés kockázatát; elfedik a gondolkodót, akinél minden megoldás csak új törekvések kiindulópontja, s *minden* cselekedet értelme a szolgálat: a dolgozó emberiség szolgálata.

JEGYZETEK

- ¹ Lenin Művei 33. köt. — Szikra, 1953. 197. l.
- ² Marx—Engels Művei 3. köt. — Kossuth, 1960. u. l.
- ³ Lenin Művei 22. köt. — Szikra, 1951. 333. l.
- ⁴ Lenin Művei 27. köt. — Szikra, 1952. 294. l.
- ⁵ Uo. — 271—272. l.
- ⁶ Lenin Művei 33. köt. — Szikra, 1953. 45. l.
- ⁷ Lenin Művei 21. köt. — Szikra, 1951. 121. l.
- ⁸ Leninszkij szbornyik XXXV. köt. — Moszkva (é. n.) 191--192. l.
- ⁹ Lenin Művei 32. köt. — Szikra, 1953. 227. l.
- ¹⁰ Uo. — 368. l.
- ¹¹ Uo. — 374. l.
- ¹² Uo. — 370. l.
- ¹³ Uo. — 339. l.
- ¹⁴ Uo. 339—340. l.
- ¹⁵ Lenin Művei 33. köt. — Szikra, 1953. 80—81. l.
- ¹⁶ Uo. — 174. l.
- ¹⁷ Uo. — 175. l.
- ¹⁸ Lenin Művei 35. köt. — Szikra, 1956. 532. l.
- ¹⁹ Uo. — 533. l.
- ²⁰ Lenin Művei 36. köt. — Szikra, 1958. 589. l.
- ²¹ Lenin Művei 33. köt. — Szikra, 1953. 174. l.
- ²² Lenin Művei 32. köt. — Szikra, 1953. 7. l.
- ²³ Uo.
- ²⁴ Lenin Művei 30. köt. — Szikra, 1953. 462. l.
- ²⁵ Lenin Művei 36. köt. — Szikra, 1958. 576. l.
- ²⁶ Lenin Művei 32. köt. — Szikra, 1953. 376. l.
- ²⁷ Lenin Művei 33. köt. — Szikra, 1953. 217. l.
- ²⁸ Uo. — 288. l.
- ²⁹ Uo. — 291. l.
- ³⁰ Uo. — 292. l.
- ³¹ Uo. — 216. l.
- ³² Lenin Művei 35. köt. — Szikra, 1956. 535. l.
- ³³ Lenin Művei 32. köt. — Szikra, 1953. 124. l.
- ³⁴ Lenin: Filozófiai füzetek — Szikra, 1954. 171., 151., 180. l.
- ³⁵ Lenin Művei 32. köt. — Szikra, 1958. 445. l.
- ³⁶ Uo. — 587. l.
- ³⁷ Lenin Művei 32. köt. — Szikra, 1953. 377. l.
- ³⁸ Lenin utolsó írásai — Kossuth, 1963. 28—29. l.

LENIN ÉS A FILOZÓFIA KÉRDÉSEI'

PREDRAG VRANICKI

Az 1905-ös orosz forradalom veresége szükségképpen visszahatott a szociáldemokráciára is. Többek között fokozódtak az ideológiai ingadozások. Igaz, a revizionizmus és a polgári filozófia hatása már előbb megnyilvánult. Egyesek már teljesen eltávolodtak a marxizmustól, mások, meg a bolsevikok közül is, a neokantisták, Ostwald, Mach és Avenarius befolyása alá kerültek. Bogdanov már megírta *Empiriomnizmusát*, s 1908-ban megjelent Bazarov, Bogdanov, Lunacsarszkij, Berman, Helfond, Juskevics és Szuvorov tanulmánygyűjteménye, a *Vázlatok a marxizmus filozófiája köréből*, melyben már teljesen empiriokritikus álláspontot képviselnek. Ugyanígy Berman a *Dialektika a korszerű ismeretelméletek fényében*, Juskevics a *Materializmus és kritikai realizmus*, továbbá Valentinov *A marxizmus filozófiai konstrukció* című művében. Plehanov vitába is szállt velük, különösen Bogdanovval, de Lenint ez nem elégítette ki. 1908. március 24-én Gorkijhoz írt levelében megjegyzi, hogy „Plehanovnak lényegében teljesen igaza van velük szemben, csak nem tudja, vagy nem akarja, vagy éppen lusta ezt konkrétan, alaposan, egyszerűen megmondani, anélkül, hogy mindenféle rafinált filozófiai kifejezésekkel rémítgetné a közönséget. Én azonban mindenképpen meg fogom mondani a magam módján.”

Bogdanov, Bazarov és Lunacsarszkij bolsevikok voltak, s Lenin nem akarta, hogy filozófiai nézeteltérések miatt politikai viszályra vagy szakadásra kerüljön sor köztük. Ezt, különösen Gorkijhoz intézett leveleiben, többször is hangsúlyozta, mert az volt a véleménye, hogy az effajta nézeteltéréseket nem lesz nehéz elsimítani, ha egyébként egyetértenek a forradalom, a proletárdiktatúra és a szocializmus alapvető kérdéseiben.

Lenin azonban nem bírt hallgatagon elsiklani az olyan tézisek fölött, hogy a marxista gnoszeológiát empiriokriticizmussal kell felváltani, hogy Engels dialektikája egyszerű misztika, hogy a materializmust megdöntötték a legújabb tudományos eredmények stb. 1908 elején már hozzáfogott a materializmusról és empiriokriticizmusról szóló ismert művének megírásához. Londonban és Párizsban is ezen dolgozott; még ugyanabban az évben befejezte, és 1909-ben megjelentette Petrográdban.

A könyv kifejezetten polemikus jellegű. Lenin elsődleges célja az volt, hogy tisztázza a helyzetet: ki akarta mutatni, hogy mindezek a marxizmus jégében emlegetett kérdések voltaképpen szöges ellen-

tétben állnak a marxizmussal, hogy a marxizmus összeegyeztethetetlen az idealizmus bármelyik válfajával, így a machizmussal is. Lenin művének megítélésénél ezt a szempontot kell a legelső sorban figyelembe venni.

Az említett álláspontok tüzetes elemzésével, valamint Avenarius, Mach és a többi machista felfogásának vizsgálatával kimutatja egyezősüket — és idealizmusukat. Szemben a machisták alaptételével, mely szerint az objektív világ nem más, mint érzet komplexum, a szubjektum és objektum feloldhatatlan koordinációja, Lenin, akárcsak Plehanov, kimutatja, hogy ez a tétel szükségszerűen idealizmushoz vezet, és egész művében alapvető álláspontként domborítja ki: „A materializmus — a természettudománnyal teljesen megegyezően — az anyagot tekinti elsődlegesen adottnak, a tudatot, a gondolkodást, az érzetet pedig másodlagosnak tartja, mert az érzet világosan kifejezett formában csak az anyag magasabb formáival (a szerves anyaggal) függ össze, s az anyag építményének alapköveiben csak feltételezhető az érzékeléshez hasonló képesség.”²

Leninnek itt radikálisan kellett felvetnie a problémát: Vagy a materializmus vonalát követjük és elismerjük, hogy az anyagi valóság elsődleges, tehát független a tudattól, vagy az idealizmus vonalára lépünk és az objektív valóságot az érzetek komplexumává változtatjuk át. Lenin elemzése és kritikája épp erre helyezi a hangsúlyt, mert éppen ez volt az alapvető probléma. Ezért hangsúlyozza állandóan az alapvető materialista álláspontokat, melyeknek különböző megfogalmazásait találjuk művében. „Éppen ez a materializmus: az érzékszerveinkre ható anyag érzetet idéz elő. Az érzet az agytól, az idegektől, az ideghártyától stb., vagyis a meghatározott módon szervezett anyagtól függ. Az anyag létezése nem függ az érzettől, az anyag elsődleges. Az érzet, a gondolat, a tudat a különleges módon szervezett anyag legmagasabb rendű terméke. Ez általában a materializmus felfogása, ez Marx és Engels nézete.”³

Ezen a helyen máris szükségesnek látszik egy megjegyzés, tekintettel a rengeteg vitára és sokféle véleményre, melyek Lenin idézett nézeteiről, de különösen a fentiekből szükségképpen eredő tükrözési elméletéről elhangzottak. Lenin az adott helyzetben elsősorban a problémák materialista felvetésének és megoldásának módjára akart rámutatni. S igaza volt, amikor kihangsúlyozta, hogy ezek a nézetek általában véve a materializmus álláspontjai, tehát szükségképpen Marx és Engels álláspontjai is.⁴

Am Lenin akkor még nem közelítette meg ezt a problémát abból a sajátosan marxi—engelsi szemszögből, amely nem általában a materializmus álláspontja, hanem elsősorban sajátosan Marxé. Lenin ugyanis még mindig a szubjektum és objektum viszonyának klasszikusan materialista koncepciójából indult ki, s nem a praxisból, mint az ember és a megismerés marxista tolmácsolásának alapvető és lényeges horizontjából.

Éppen ezért idézett művében a praxisról még mindig elsősorban csak abban az értelemben beszél, hogy a praxis az igazság kritériuma. Noha ez a kérdés másodlagos. Am éppen ezzel a problémával

kapcsolatban Lenin éleslátása felfigyelt arra, hogy a praxis kritériumát sem lehet abszolutizálni: „Az ismeretelmélet első és fő szempontjának az élet, a gyakorlat szempontjának kell lennie. És ez a szempont elkerülhetetlenül a materializmushoz vezet, s félrelöki a professzori skolasztika vég nélküli kieszeléseit. Emellett persze nem szabad elfelednünk, hogy a gyakorlat kritériuma a dolog lényegénél fogva sohasem igazolhat vagy cáfolhat meg *teljesen* semmiféle emberi képzetet. Ez a kritérium is eléggé határozatlan ahhoz, hogy az emberi tudást ne engedje abszolúttummá válni, de ugyanakkor eléggé határozott ahhoz, hogy könyörtelen harcot folytathassunk az idealizmus és az agnoszticizmus minden válfaja ellen.”⁵

Lenin tehát ebben a kérdésben alapjában véve Feuerbach és Plehanov (meg némileg Engels) álláspontját képviseli, ez pedig a kritikai realizmus álláspontja, amelyet Marx a *Gazdasági-filozófia: kéziratokban* és a Feuerbachról szóló tézisekben már túlhaladott.

Így aztán az orosz marxisták a sztálinizmus idején kétszeresen is helytelenül jártak el, amikor makacsul csak ezeket az álláspontokat ismerték el marxistáknak: mert abszolutizálták Lenin egyes akkori nézeteit (melyeket ő maga sohasem abszolutizált — sőt, mint majd látjuk, később túl is haladott); továbbá azért, mert az általános materialista ismeretelméleti álláspontot sajátosan marxistának hirdették, és a praxis kategóriáját egyoldalúan csak gnoszeológiai kategóriának, sőt azon belül is csak az igazság kritériumának tekintették.

Amint hamarosan látni fogjuk, Lenin később, Hegelt és néhány más filozófust tanulmányozva, megtette azt a jelentős lépést, amelytől tovább lehet indulni.

Az empiriokriticizmussal folytatott vitájában Lenin fölvetett és megoldott még néhány problémát, amelyekkel érdemes foglalkozni. Habár az abszolút és relatív igazság kérdését például már Engels és Dietzgen is feldolgozta, Lenin szabatosabban állította föl a problémát. Bogdanov értelmezéseit bírálva így foglalja össze a kérdést: „1. Van-e objektív igazság, vagyis lehet-e az emberi képzeteknek olyan tartalma, amely nem függ a szubjektumtól, nem függ sem az embertől, sem az emberiségtől? 2. Ha igen, akkor kifejezhetik-e azt az objektív igazságot kifejező emberi képzetek egyszerre, teljes egészében, feltétlenül, abszolút módon, vagy pedig csak megközelítően, viszonylagosan? Ez a második kérdés az abszolút és a viszonylagos igazság viszonyának a kérdése.”⁶

Lenin ebben a kérdésben Engelst követve kihangsúlyozta az objektív, abszolút igazság megismerhetőségének történelmi feltételezett-ségét, de ugyanakkor ennek az igazságnak feltétlen létezését is, vagyis hogy a megismerés objektíven létező modellt tükröz.

Lenin tehát Hegellél, Marxszal és Engelsszel egyetemben elvetette, s ugyanakkor bizonyos mértékben el is fogadta a relativizmust. Elvetette, amennyiben csupán relativizmus maradt, amellyel bármilyen szofizmust igazolni lehet, s elfogadta — amennyiben magába foglalta az abszolút mozzanatát is. „A dialektika — mint már Hegel kifejtette — *magában foglalja* ugyan a relativizmust, a tagadás, a szkepticizmus mozzanatát, de nem *redukálható* a relativizmusra. Marx és Engels ma-

terialista dialektikája feltétlenül magában foglalja a relativizmust, de nem redukálódik erre, vagyis elismeri minden tudásunk viszonylagos voltát, de nem abban az értelemben, hogy tagadja az objektív igazságot, hanem abban az értelemben, hogy történelmileg feltételeseknek tartja az objektív igazsághoz közeledő ismereteink határait.”⁷

Jelentős még ebben a műben Lenin mélyreható elemzése, amelyet az akkori fizika válságáról s az ebből levont idealista következtetésekről ad. A századelő új felfogásai az atom struktúrájáról és a fény jellegéről felborította a több mint két évszázadon át szuverénul uralkodó nézeteket. Az ilyen radikális fordulatok, mint ahogy Lenin megállapította, igen könnyen elvezetnek az egyik végtéletről a másikba. Az anyag fogalmát, melyet addig meglehetősen nem dialektikusan alkalmaztak, most új fogalmakkal próbálták felcserélni. Az energiát, a villamosságot stb. anyagiságtól megfosztott új szubsztanciáknak tekintették. Mindezekkel az antimaterialista törekvésekkel szemben Lenin végsőkéig dialektikus és materialista megoldást kínált fel: „Az anyag eltűnik — ez azt jelenti, hogy eltűnik az a határ, ameddig az anyag megismerésében ez ideig eljutottunk, hogy tudásunk mélyebbre hatol; eltűnnek az anyagnak olyan tulajdonságai, amelyek korábban abszolútaknak, változatlanoknak, eredendőknek látszottak (áthatolhatatlanság, tehetetlenség, tömeg stb.), s amelyekről most kiderül, hogy viszonylagosak, hogy csak az anyag bizonyos állapotainak a jellemzői. Mert az anyag *egyetlen* tulajdonsága, melynek elismerésével függ össze a filozófiai materializmus, az a tulajdonság, hogy *objektív valóság*, hogy tudatunkon kívül létezik.”⁸

Leninnek ezek az álláspontjai tovább precizírozzák az Engelsnél és Dietzgnél már meglehetősen dialektikus tolmácsolásokat. Egyszer s mindenkorra túllép a „szubsztancia”, a „változatlan lényeg” stb. mechanikus és metafizikus felfogásán, amely a nem dialektikus materializmus és az idealizmus majd minden válfaját jellemzi. „Holmi változatlan elemeknek, a dolgok változatlan lényegének” stb. elismerése nem materializmus, hanem *metafizikus*, vagy *antidialektikus materializmus*.”⁹ „A dolgok 'lényege' vagy a 'szubsztancia' szintén viszonylagos; csak azt fejezi ki, hogy az ember egyre mélyebben ismeri meg a tárgyakat, — tegnap még csak az atomig hatolt a megismerés, ma pedig már az elektronig és az éterig hatol, s a dialektikus materializmus hangsúlyozza, hogy a fejlődő emberi tudománynak mindezek a *mérföldkövei* a természet megismerése útján időleges, viszonylagos, megközelítő jellegűek. Az elektron éppoly *kimeríthetetlen*, mint az atom, a természet végtelen, de *létezése* is végtelen, és éppen az emberi tudattól és érzékeléstől független létezésének ez az egyedül kategorikus, egyedül feltétlen elismerése különbözteti meg a dialektikus materializmust a relativista agnoszticizmustól és az idealizmustól.”¹⁰

Éppen az, ami annyi zavart keltett és kelt a tudósok körében — a tudományos igazságok viszonylagos voltának a tudata, voltaképpen a marxista világmagyarázat és megismerés helyességének legerősebb bizonyítéka. Leninnek teljesen igaza volt, amikor hangsúlyozta, hogy az új fizika elsősorban azért siklott idealizmusba, mert a fizikusok nem ismerték a dialektikát, mert a régi materializmus metafizikus té-

teleit tekintették a materializmus általános tételeinek, mert nem tudták, hogy „a dialektikus materializmus hangsúlyozza, hogy minden tudományos tétel, mely az anyag szerkezetéről és tulajdonságairól szól, csak megközelítő, viszonylagos jellegű, hogy a természetben nincsenek abszolút határvonalak, hogy a mozgásban levő anyag egyik állapotból a másik állapotba megy át, mely a mi szempontunkból látszólag kibé-kithetetlen ellentétben van az előzővel stb.”¹¹

Lenin ragyogó szintézisét adta a természettudományok akkori állapotának s annak a válságnak, amelyet a régi koncepciók összeomlása s az agnoszticizmusba, idealizmusba stb. menekülés idézett elő. Különösen Rey és Duhem írásai alapján, felismerve e folyamat másik gyökerét — a matematika mind nagyobb szerepét a fizikában —, kimutatta, hogy a dialektika ismerete híján képtelenek voltak helyes megfogalmazást adni a relativitás problémájának, és ez szükségszerűen idealizmusba vezette őket.

Általában véve jellemző, hogy ebben az időszakban, a II. Internacionálé korában a polgári tudomány igen hézagosan ismerte a marxizmust. A gyakori gazdasági és szociológiai viták is bebizonyították, hogy még a marxizmus polgári kritikussai — pl. Brentano, Barth, Stainmiller, Tugan-Baranovszki, Sombart, Böhm-Bawerk, Masaryk — sem fogták fel, sőt a maguk polgári látóköréből fel sem foghatták, Marx gazdasági tanításainak lényegét. A materialista történelemfelfogás síkján a legtöbb bíráló Marx és Engels koncepcióit egyszerűen egyfajta mechanikus ökonomizmusra, a fölépítmények az alaptól való egyoldalú függőségére vezették le, és azután hatásosan megdöntötték”.

A marxisták könnyűszerrel ki tudták mutatni e vállalkozások alaptalanságát. Valamennyi jelentősebb marxista sikeres vitákat folytatott a felsorolt személyiségekkel.

Am ami a marxizmus filozófiai problémakörét illeti, szinte kategorikusan állíthatjuk, hogy az teljesen ismeretlen volt. Ha már az akkori szociáldemokrácia soraiban sem nyilvánult meg a marxista filozófia iránt valami különösebb érdeklődés, sőt ezt a filozófiát vagy egyfajta természettudományos materializmussá vagy az idealizmus valamelyik áramlatává degradálták, akkor nem csoda, hogy a hivatalos polgári filozófia képviselői alig tudtak róla, még kevésbé a természettudományok művelői.

Ebből a helyzetből eredendően következett, hogy egyes teoretikusok (Rey, Duhem) a legújabb tudományos, pl. fizikai eredmények magyarázata közben nyitott ajtókat döngettek, amit Lenin is kimutatott. Másfelől, nem ismervén a dialektikát, minden nehézség és látszólagos ellentmondás a relativizmuson át idealizmusba sodorta őket.

Lenin műve végén összefoglalta kutatásainak eredményeit, és még egyszer rámutatott az empiriokriticizmus reakciós jellegére a gnoszológiai kérdések egész vonalán, valamint szoros kapcsolatára az egyik legreakciósebb idealista iskola, az ún. immanensek (Schubert—Soldern, Leclair, Schuppe) tanaival. Végül is levonta a következtetést, hogy „a legújabb filozófia is éppoly pártos, mint azelőtt, s a filozófiai

irányok ellentéteiben végső vonalon az osztályellentétek nyilvánulnak meg".¹²

Leninnek ezt a művét, az egyetlen nagyobb terjedelmű filozófiai írást, mely életében megjelent, ugyanazzal a módszerrel kell vizsgálni és megítélni, amelyet maga Lenin használt — az akkori helyzet s a marxista filozófia előtt álló feladatok összefüggésében. Márpedig az első és alapvető feladat éppúgy, mint tíz-egynéhány évvel előbb, a neokanti revizionizmus elleni harcban, az volt, hogy kimutassa a marxizmus machista interpretációjának alogikusitását és az ehhez fűződő idealista tendenciákat a természettudományokban. E mű jelentőségét éppen abban kell látnunk, hogy Lenin a kitérőt feladatot teljes alapos-sággal elvégezte, és megerősítette a marxista filozófiai eszme helye-ségébe vetett hitet az orosz munkásmozgalomban, amivel egyúttal hozzájárult további előmeneteléhez. A fentebb említett fenntartások semmiképpen sem csökkentik e mű jelentőségét, s csak azokat érintik, akik, a gondolkodás legkényelmesebb módját választva, folytonosan ismételtetik a benne foglalt nézeteket, nem követve Lenin példáját, amely szerint a forradalmi dialektikus gondolatot állandóan alkalmazni kell saját eredményeinkre is.

Ezt a lenini példamutatást pedig megtaláljuk azokban a rend-kívüli filozófiai füzetekben, széljegyzetekben, vázlatokban és megjegy-zésekben, melyeket Lenin a múlt nagy dialektikusainak, különösen Hegelnek, tanulmányozása közben jegyzett fel. Lenin már ifjúkorában felismerte, hogy a materialista dialektika a marxizmus lényege. 1905 után, amikor az orosz marxisták körében ingadozás lépett fel, és olyan törekvések is voltak, hogy a dialektikus materializmust empiriokriti-cizmussal, tehát egyfajta idealizmussal cseréljék fel, Lenin szükséges-nek tartotta, hogy elsősorban a marxista filozófia materialista olda-lának védelmére keljen.

Ámde Lenin nem feledkezett el a másik oldalról sem. A nemzetközi összeütközések újabb történelmi fordulópontján, a döntő forradalmi ütközetek előkészületei közben, amikor elengedhetetlen szükség mu-latkozott a materialista dialektika mesteri kezelésére, Lenin ismét kivételes figyelmet szentelt a kérdés e részének. 1914 és 1916 között tüzetesen tanulmányozza Hegel műveit, különösen a *Logikát* és *A filo-zófia történetét*, Hérakleitoszt, Arisztotelészt, Leibnizet stb. forgatja, tehát mindazokat a filozófusokat, akiknél Marx és Engels előtt a leg-több dialektikai problémát találhatja.

Mindezeket a filozófiai széljegyzeteket később a *Filozófiai füzetek* külön kötetében gyűjtötték össze. Ez tehát nem egy összefüggő, rend-szerezett mű, hanem mindazoknak a szétszórt gondolatoknak, szél-jegyzeteknek, töredékeknek és vázlatoknak a gyűjteménye, amelyeket Lenin jegyzetfüzetében hátrahagyott. De mindezeknek a feljegyzé-seknek, különösen az 1914—1916 közöttieknek, központi problémájuk a dialektika.

Engels óta egyetlen marxista sem hatolt mélyebbre ebben az alap-vető problémában. Még Plehanov, a korabeli marxista gondolkodás egyik legkiválóbb képviselője sem mélyedt el ezekben a problémákban,

inkább a marxista szociológia s a különböző művelődéstörténeti kérdések és jelenségek területén maradt.

Lenin, különösen a dialektikáról szóló vázlatában, annál erélyesebben hangsúlyozza a marxista dialektika logikai feldolgozásának szükségét, ahelyett, hogy csak kiragadott példakkal illusztrálnának egy-egy adott lételt.¹³

Különösen a gnoszeológia és a logika kérdései foglalkoztatták. Egyik jegyzetében megemlíti, hogy a marxista gnoszeológia és dialektika megírásához figyelembe kellene venni: a külön tudományok történetét, az állatok elméleti fejlődésének történetét, a nyelvek történetét, az érzékszervek fiziológiáját és pszichológiáját.

És mi volt mindebben lényeges Lenin számára; hogyan közelítette meg ezeket a kérdéseket? Minden tárgy, minden jelenség a természetben és a társadalomban a dialektikus természeti egész része. Tehát az objektív valóság minden egyes példáján kimutathatjuk a dialektika minden oldalát és mozzanatát.

Mínt hogy az emberi gondolkodás is az anyagi valóság létezésének csupán egyik (noha legmagasabb) formája, magában véve is dialektikusnak kell lennie. Egyfelől tehát meg kell vizsgálni a gondolkodás dialektikus fejlődését a prelogikus fokozatoktól maig; másfelől pedig oly módon kell megvizsgálni formáit és törvényeit, hogy azokat kapcsolatba hozhassuk a valóság formáival és törvényeivel, mert a gondolkodás nemcsak része ennek a valóságnak, hanem tükrözője is.

Hegel mélyenszántó logikai elemzéseit követve, Lenin rámutat, hogy az ítéletben megmutatkozik az általános és a különös, az egyes és az általános, a szükségszerű és a véletlen stb. egysége. Az ítélet mint gondolkodásunk formája, mondja Lenin, nem magában lévő valami, hanem olyan gondolkodásforma, amely magában véve dialektikus is. Mégpedig azért, mert a dialektikus valóságot tükrözi. Így tehát az egyes és általános ellentétének egysége az ítéletben (pl.: ez a rózsza növény) egy reális objektív tartalom képmása, az egyes és az általános ellentétének olyan reális egységét tükrözi, amely magát az objektív valóságot alkotja.

A *Filozófiai füzetekben* található ismert vázlatában (A dialektika kérdéséhez) Lenin így gondolkodik: „Kezdjük a legegyszerűbbel, a legszokottabbal, a legtömegesebbel stb., bármilyen mondattal: A falevél zöld; Iván ember; Zsucska kutya stb. Már itt (mint Hegel zseniálisan megjegyezte) dialektika van: az egyes — általános... Tehát az ellentétek (az egyes az általános ellentéte) azonosak: az egyes csakis olyan összefüggésben létezik, mely az általánoshoz vezet. Az általános csak az egyesben, az egyes által létezik. Minden egyes (így vagy amúgy) általános. Minden általános az egyesnek (részecskéje vagy oldala vagy lényege). Minden általános csak megközelítőleg fogja át az összes egyes tárgyakat. Minden egyes nem teljesen lép be az általánosba és így tovább, és így tovább. Minden egyesest ezernyi átmenet kapcsol egybe másnemű egyesekkel (dolgokkal, jelenségekkel, folyamatokkal). És így tovább. Már itt megvannak a *szükségszerűségnek*, a természet objektív összefüggésének stb. elemei, csírái, fogalmi. Már itt megvan az esetleges és a szükségszerű, a jelenség és a lényeg, mert ha azt

mondjuk: Iván ember, Zsucska kutya, ez falevél stb., akkor *figyelmén kívül hagyunk* több ismérvet, mint ESETLEGEST, különválasztjuk a lényegest a megjelenőtől, és szembeállítjuk az egyiket a másikkal. Ily módon *bármely* mondatban, mint a 'sejtben', fel lehet (és fel is kell) tární a dialektika *összes* elemeinek csíráit, ily módon kimutatva, hogy a dialektika az egész emberi megismerésnek általában sajátja."¹⁴

Ez csak egy példa arra, hogy Lenint mennyire foglalkoztatta az emberi gondolkodás dialektikus-materialista kutatása. Mindezekben az igyekezeteiben világosan kimutatta, hogy a gondolkodás kutatását nem lehet elválasztani a materialista dialektikától, hanem hogy a logikai, gnoszeológiai problémák voltaképpen és lényegükben a dialektika problémái.¹⁵

Lenin gondolatai és következtetései nagyjából azonosak az Engels természetdialektikájában adott válaszokkal, csak hogy Lenin sok kérdésben messzebbre megy el. Az imént idézett részletből világosan kitetszik, hogy Lenin nem választotta szét a logikai problémákat formális logikai és dialektikus problémákra, hanem az egész logikát par excellence dialektikusnak értelmezte. Ha a gondolkodás a valóság megnyilvánulási formája, akkor magában véve is éppannyira dialektikus, mert a valóság része, és mert a dialektikus valóságot tükrözi. „A jelenség, a valóság valamennyi oldalának *összessége* és ezek (kölcsonös) *viszonyai* — ebből tevődik össze az igazság. A fogalmi viszonyok (= átmenetek = ellentmondások) = a logika fő tartalma, *emellett* a fogalmak (és viszonyaik, átmeneteik, ellentmondásaik) úgy szerepelnek, mint az objektív világ visszatükröződései. A *dolgok* dialektikája hozza létre az *eszmék* dialektikáját, nem pedig fordítva.”¹⁶ Így az idézett A dialektika kérdéséhez című vázlatában is igen szemléletesen mutatta ki, hogy az egyszerű ítélet milyen komplex dialektikával tükrözi a valóság dialektikáját. Minden egyes és különös az ítéletben valamiben közös a többi eggyessel, ami egyúttal lehetővé teszi átváltását a különösbe, az általánosba, azonosítását olyan premisszákkal, amelyek nemcsak reá jellemzők, hanem a többi egyesre is. Minden ítélet tehát nemcsak azonosságot mutat fel, hanem különbséget, ellentétet, átmenetet is. Így szó sincs többé formai elvontságról, hanem a legkényylegesebb dialektikáról.

Mindezekben a töredékekben Lenin, a materialista éppen azon inszisztál, amit a marxizmus elhanyagolt — a dialektikán. Ezt bizonyítja az a törekvés is, hogy megkülönböztesse a közönséges, vulgáris materializmust a dialektikustól, hogy dialektikusan vizsgálja ismereteinket, fogalmainkat, kategóriáinkat stb. Aki pedig így fogja fel a megismerés kérdését, az nem maradhat meg a tükrözés mechanikus értelmezésénél. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban Lenin sok jelentős megjegyzést és gondolatot hagyott hátra. „A dialektika — írta A dialektika kérdéséhez — mint *eleven*, minden oldalú megismerés (az oldalak számának örökös növekedése mellett), a valósághoz vezető minden útnak, a valóság minden megközelítésének számtalan árnyalatával (olyan filozófiai rendszerrel, amely minden egyes árnyalatból egészbe szökken) — minden mérhetetlenül gazdag tartalom ez a 'metafizikai' materializmushoz képest, melynek az a legfőbb *baja*, hogy a dialektikát nem

tudja a Bildertheorie-ra, a megismerés folyamatára és fejlődésére alkalmazni.”¹⁷

Lenin több helyütt is hangsúlyozza a tükrözésnek és a megismerésnek ezt a dialektikus felfogását. „A természetnek az emberi gondolatban való *tükröződését* nem ‚holtan‘, nem ‚absztraktnan‘, *nem mozgás nélkül*, nem ELLENTMONDÁSOK NÉLKÜL, hanem az ellentmondások mozgása, keletkezése és megoldása örök *folyamatában* kell felfogni.”¹⁸

Leninnek ezeket a nézeteit megtaláljuk a *Filozófiai füzetek* sok oldalán, s mindenütt azt a figyelmeztetést és igyekezetet fejezik ki, hogy a megismerést minél elasztikusabban, dinamikusabban, dialektikusabban értelmezzük. „Amikor az (emberi) elme az egyes dologhoz nyúl, másolatot (= fogalmat) készít róla, ez *nem* egyszerű, nem közvetlen, nem tükrőszerűen holt, hanem bonyolult, kettéhasadt, cikcakszerű aktus, amely *magában foglalja* azt a lehetőséget, hogy a képzelet messze repül az élettől; sőt mi több, magában foglalja azt a lehetőséget, hogy az absztrakt fogalom, az eszme *képzeletté* (végeredményben = istenné) *alakul át* (mégpedig úgy, hogy az ember észre sem veszi, nem ébred az átalakulás tudatára). Mert a legegyszerűbb általánosításban is, a legelemibb általános eszmében (az ‚asztal‘ általában) *van* bizonyos adag *képzelet*.”¹⁹

Ezen a vonalon Lenin eljutott a konkrét és absztrakt általános igen lényeges megkülönböztetéséhez, azaz megkülönböztette a valóságban adott általánost a fogalmaktól, kategóriáktól, — ennek a konkrét általánosnak a megismerésétől. Míg egyfelől a fogalmat az ítéletek szilárd „csomójának”, a kategóriákat pedig „a jelenségek hálója csomópontjainak” fogta fel,²⁰ másfelől kihangsúlyozta, hogy minden megismerésünk „mindig durvítás, mindig megmerevítés — és ez nemcsak a gondolatra áll, hanem az érzetre is, és nemcsak a mozgás, hanem *minden* fogalom ábrázolásánál is így van”.²¹ Éppen ezért a gondolkodás szükségképpen absztrakt, hiányos, szubjektív, úgyhogy csak „az általános fogalmak, törvények stb. végtelen összege adja teljesen a konkrétot”.²² Továbbá, Hegelnek igazat adva, leszögezte, hogy a gondolkodás azzal, hogy a konkrétból kiindulva az absztrakthoz emelkedik, nem távolodik el az igazságtól, hanem — ha helyes — közeledik hozzá. Épp ebben van az absztrakció ereje is, mert minden tudományos absztrakció mélyebben, hívebben és teljesebben tükrözi vissza a természetet, mint a közönséges perceptív megismerés, mert a lényeges alapvető mozzanatokot öleli fel.²³

Lenin még egy jelentős megfigyelése, amelyben szintén túlhaladja saját korábbi nézeteit, s amelyben olyan mozzanatokat vesz észre, amiket előtte nem láttak, a praxis kérdése. Így pl. a gondolkodás építése, alakítása, meghatározott elvek, törvények, axiómák megteremtése során a praxisban látja azt az alapot, amelyre gondolkodásunk koherensen épülhet. „Amikor Hegel arra törekszik — magyarázza Lenin Hegelnek egy meglehetősen, zavaros gondolatát —, sőt olykor erőlködik és kínlódik, hogy az ember célirányos tevékenységét a logika kategóriáiba sorolja, mondván: az emberi tevékenység nem egyéb, mint ‚következtetés‘ (Schluss), hogy a szubjektum (az ember) nem egyéb, mint a ‚következtetés‘ logikai ‚alakzatának‘ valamelyik ‚tagja‘ stb. — EZ

NEMCSAK ERŐSZAKOLT TULZÁS, NEMCSAK JÁTÉK. ENNEK IGEN MÉLY, TISZTÁN MATERIALISTA TARTALMA VAN. Meg kell fordítani a dolgot: az ember gyakorlati tevékenységének milliárd és milliárd esetben kellett az emberi tudatot a különböző logikai alakzatok ismétlésére készítenie, hogy ezeknek axiómajelentőségük lehessen. Ezt Notabene.”²⁴

Lenin itt közvetlenül rámutatott az empirizmus és a racionalizmus közötti történelmi vita megoldására, bebizonyítván, hogy az igazság az egyik oldalon sem áll. Az empiristák és a racionalisták egyaránt teljesen figyelmen kívül hagyták a praxis mozzanatát, és ezért szükségképpen vagy egyoldalú aposteriorizmusba vagy apriorizmusba estek.

Lenin a forradalom után is visszatért egy ízben erre a fontos problémára (a szakszervezetekkel kapcsolatban Trockijjal és Buharinnal folytatott vitájában). Egy egyszerű tárgyat — a „poharat” veszi például, s előbb kimutatja, hogy minden tárgy sok minőségű és egyetlen definíció sem ölelheti fel valamennyi oldalát és viszonylatát, továbbá, hogy magának a praxisnak kell eldöntenie, hogy az adott pillanatban melyik mozzanatot öleljük fel, melyiket nem, majd így folytatja: „A formális logika — s az iskolában erre szorítkoznak (és az alsóbb osztályokban — bizonyos korrektúrákkal — erre is kell szorítkoznok) — formális meghatározásokból indul ki, és az vezeti, ami a legmegszokottabb vagy a leggyakrabban szembeötlő, és erre szorítkozik. Ha emellett két vagy több különböző meghatározásból indulunk ki és ezeket teljesen esetleges módon egyesítjük (üveghenger is, ivásra szolgáló eszköz is), akkor eklektikus meghatározást kapunk, amely a tárgy különböző oldalaira és csakis a tárgy különböző oldalaira utal.

A dialektikus logika azt követeli, hogy továbbmenjünk. Ahhoz, hogy valóban ismerjük a tárgyat, először is meg kell ragadni, tanulmányozni kell minden oldalát, minden kapcsolatát és „közvetítését”. Sohasem fogjuk ezt teljesen elérni, de a sokoldalúság követelménye megóv bennünket a hibáktól és a megmerevedéstől. Másodsor, a dialektikus logika azt követeli, hogy a tárgyak fejlődésében, „önmozgásában” (mint olykor Hegel mondja), változásában szemléljük. A pohárral kapcsolatban ez nem mindjárt világos, de a pohár sem marad változatlan, különösképpen változik a pohár rendeltetése, használata, *kapcsolata* a környező világgal. Harmadszor, a tárgy teljes „meghatározásában” része kell hogy legyen az egész emberi gyakorlatnak, mind az igazság ismérveként, mind pedig olyan tényezőként, amely gyakorlati meghatározója a tárgy kapcsolatának azzal, amire az embernek szüksége van. Negyedszer, a dialektikus logika azt tanítja, hogy „absztrakt igazság nincs, az igazság mindig konkrét”, amint Hegel nyomán a megboldogult Plehanov szerette mondani.”²⁵

Lenin tehát ebből az időből származó jegyzeteiben sokkal mélyebben fogta fel a marxizmus lényeges filozófiai problémáit, mint e korszak többi marxistája, és ebben a vonatkozásban is teljesen átlépett a II. Internacionálé horizontján. Ezekben a széljegyzeteiben messze előrehaladt (különösen a tükrözés és a praxis problémáját illetően) a materializmusról és empiriokriticizmusról szóló művéhez képest is.

Ha előbbi munkája a helyzet és az abban a helyzetben választott és megoldott téma miatt volt jelentős, a *Filozófiai füzetek* filozófiai szempontból jelentősebbek, mert utat mutatnak a filozófiai problémákör egyik legfontosabb részének további marxista kutatására és elmélyítésére.

Acs Károly fordítása

JEGYZETEK

¹ Predrag Vranicki: A marxizmus története című könyvéből.

² V. I. Lenin, *Materializmus i empiriokriticizmus*, Szocsinenija, 14. kötet, 34. old. Ezt a tételt a „tükrözésről”, mint az anyag tulajdonságáról kihangsúlyozza még pl. a 81. oldalon is, ahol ezt mondja: „Logikus, ha feltételezik, hogy minden anyagnak lényegében az érzékeléshez hasonló tulajdonsága van: a vizsztatükrözés tulajdonsága.” (Uo. 81. old.)

³ V. I. Lenin, uo. 43—44. old.

⁴ Minden filozófiának, amely elismeri az emberi tudattól függetlenül létező, saját törvényeivel és formáival rendelkező valóságot, szükségképpen el kell fogadnia a visszatükrözés elméletének valamelyik változatát. Lenin ezt Engelsszel és Plehanovval egybehangzóan így fogalmazta meg: „Érzeteink, tudatunk csak képe a külső világnak, és magától értetődik, hogy a tükörkép nem létezhet anélkül, amit tükröz, az utóbbi azonban függetlenül létezik attól, ami visszatükrözi. A materializmus az emberiség naiv meggyőződését tudatosan fogadja el ismeretelmélete alapjául.” (Uo. 57—58. old.) Vagy másutt: „A társadalmi tudat a társadalmi létet tükrözi, — ez Marx tanítása. A tükrözés lehet megközelítően hű másolata annak, amit tükröz, de itt azonosságról beszélni képtelenség. A tudat általában a létet tükrözi, — ez minden materializmus közös tétele. Lehetetlen nem látni, hogy ez a tétel közvetlen és elválaszthatatlan összefüggésben van a történelmi materializmusnak azzal a tételével, hogy a társadalmi tudat a társadalmi létet tükrözi.” (Uo. 309. old.)

⁵ V. I. Lenin, uo. 130. old.

⁶ V. I. Lenin, uo. 110. old.

⁷ V. I. Lenin, uo. 124. old.

⁸ V. I. Lenin, uo. 247. old.

⁹ V. I. Lenin, uo. 248. old.

¹⁰ V. I. Lenin, uo. 249. old.

¹¹ V. I. Lenin, uo. 248. old.

¹² Ez a következtetés, bár alapjában véve pontos, bizonyos értelemben egyoldalú is, különös tekintettel az idealizmus történelmi szerepére, s Lenin, mint látni fogjuk, ezt később korrigálta. „A legújabb filozófia éppoly pártos, mint a kétezer évvel ezelőtti. A két harcoló párt a dolog lényegét tekintve — melyet tudálékos, szemfényvesztő új elnevezésekkel vagy higvelejű pártonkívüliséggel lepleznek — a materializmus és az idealizmus. Az utóbbi csak kifinomult, fortélyosabb formája a fideizmusnak, mely állig fel van fegyverezve, hatalmas szervezetekkel rendelkezik, és ma is szívós kitartással hat a tömegekre, a filozófiai gondolat legcsekélyebb ingadozásait is kiaknázva.” (Uo. 343. old.) Leninnek ezeket az álláspontjait később, a sztálinizmus korszakában, abszolutizálták, és teljesen mechanikusan az egész filozófiai gondolkodás fejlődésének magyarázatára próbálták felhasználni, maga Lenin viszont a Filozófiai

füzetekben már másként tekintett erre a kérdésre. „A filozófiai idealizmus csak badarság a durva, egyszerű, metafizikai materializmus szempontjából. Ezzel szemben a dialektikus materializmus szempontjából a filozófiai idealizmus a megismerés egyik vonásának, oldalának, síkjának abszolútummá váló egyoldalú, túlzott, szertelen (überschwengliches — Dietzgen) továbbfejlesztése (duzzasztása, nagyítása), **elszakítva** az anyagtól, a természettől, istenítve. Az idealizmus papi maszlag. Helyes. De a filozófiai idealizmus („helyesebben” és „ezenkívül”) olyan út, mely a végtelenül bonyolult (dialektikus) emberi megismerés **EGYIK ÁRNYALATÁN ÁT VISZ** a papi butításhoz.” (Filozofszkie tetradi, Szocsinenija, 38. kötet, 360—361. old.) Ugyanígy a Hegel „Előadások a filozófia történetéről” című könyvének konspektusában: „Az okos idealizmus közelebb áll az okos materializmushoz, mint a buta materializmus. Okos idealizmus — értsd dialektikus; buta materializmus — értsd metafizikus, tejtelen, holt, durva, mozdulatlan.” (Uo. 271. old.) Ez pedig már jelentős méretekben korrigálja korábbi nézeteit, és tagadja egyes követőinek későbbi merev bozzaállását ehhez a kérdéshez.

¹³ Hangsúlyozni kell, hogy Lenin igazi, eredeti és valóban alkotó filozófiai örökségét éppen ezek a vázlatok és széljegyzetek tartalmazzák. Ezt a gondolatokkal, utalásokkal teli anyagot a marxizmus mindmáig nem merítette ki, és nem dolgozta fel kellőképpen.

Igy például az ellentétek egységének dialektikus törvényével kapcsolatban Lenin magát Engelst is bírálattal illeti: „Az egységes kettéhasadása és ellentmondó részeinek a megismerése (lásd a Hérakleitoszról szóló Philón-idézet Lassalle Hérakleitosza III. részének [a megismerés] elején) — ez a dialektika **veleje** (egyik ,lényege’, egyik legfőbb, ha ugyan nem a legfőbb sajátossága vagy vonása). Éppen így fogalmazza meg a kérdést Hegel is (Arisztoteleész ,Metafiziká’-jában állandóan ekörül **vergődik** és harcol Hérakleitosz, illetőleg a hérakleitoszi eszmék ellen). Azt, hogy helyes-e a dialektika tartalmának ez az oldala, a tudomány történetével kell ellenőrizni. A dialektikának erre az oldalára rendszerint nem fordítanak elég figyelmet (pl. Plehanov): az ellentétek azonosságát nem a **megismerés törvényének** (és az objektív világ törvényének), hanem **példák** összegének tekintik (például az árpaszem’, például az öskommunizmus’. Ezt teszi Engels is. De csak ,a közérthetőség kedvéért’...)” (Uo. 357. old.)

¹⁴ V. I. Lenin, uo. 359. old.

¹⁵ Ezért e bekezdés végén Lenin figyelmeztetően megjegyzi: „Éppen a dialektika (Hegel és) a marxizmus ismeretelmélete: a dolognak ez az ,oldala’ (nem is a dolog ,oldala’, hanem a dolog **veleje**) az, amire Plehanov — más marxistákról nem is szólva — nem fordított figyelmet.” (Uo. 360. old.)

¹⁶ V. I. Lenin, uo. 188. old.

¹⁷ V. I. Lenin, uo. 360. old. Ugyanebben az írásában hangsúlyozza: „Az emberi megismerés nem egyenes vonal (illetőleg nem halad egyenes vonalban), hanem egy körsorhoz, spirálishoz vég nélkül közeledő görbe vonal. Ennek a görbe vonalnak bármely kiragadott része, töredéke, darabkaja átváltoztatható (egyoldalúan átváltoztatható) önálló, egész, egyenes vonallá, amely azután (ha a fáktól nem látják az erdőt) mocsárba, a papi butítás posványába visz (ahol az uralkodó osztályok osztályérdeke **lerögzíti**). Egyenesvonalúság és egyoldalúság, merevség és megcsontosodás, szubjektívizmus és szubjektív vakság — ezek az idealizmus ismeretelméleti gyökerei. És a papi maszlagnak (= filozófiai idealizmusnak), természetesen, vannak **ismeretelméleti** gyökerei, van talaja; a papi maszlag **meddő virág**, ez kétségtelen, de olyan meddő virág, mely az eleven, termékeny, igaz, hatalmas, mindenható, objektív, abszolút emberi megismerés élő fáján nő.” (Uo. 361. old.)

Lenin tehát itt is korrigálta előbbi nézetét, s egyben kiváló tolmácsolását

adta az idealizmus „gnoszeológiai gyökerének”, mely szerint ez nem pusztán osztályideológia, hanem meghatározott ismerelméleti eredmény is, habár egyoldalú, egyenes vonalú stb.

¹⁹ V. I. Lenin, uo. 186. old.

¹⁸ V. I. Lenin, uo. 370. old.

²⁰ „Az ember előtt ott van a természeti jelenségek **hálója**. Az ösztönember, a vadember nem emelkedik ki a természetből. A tudatos ember kiemelkedik, a kategóriák a kiemelkedésnek, vagyis a világ megismerésének lépcsőfokai, a háló csomópontja, amelyek segítik őt, hogy megismerje és hatalmába kerítse azt a hálót.” (Uo. 81. old.)

²¹ V. I. Lenin, uo. 255. old.

²² V. I. Lenin, uo. 275. old.

²³ V. I. Lenin, uo. 161. old.

²⁴ V. I. Lenin, uo. 181–182. old. Ezzel a tétellel kapcsolatban, amely szerint a praxis, a gyakorlat a megismerés folyamatának építőeleme, tehát teljes mértékben marxi értelemben van felfogva, meg kell jegyeznünk, hogy gyakran Leninnek egy másik tételét idézik helytelenül, a kérdés alapvető megfogalmazásaként: „Az eleven szemlélettől az absztrakt gondolkodáshoz és **ettől a gyakorlathoz** — ez az igazság megismerésének, az objektív realitás megismerésének dialektikus útja.” (Uo. 161. old.) Itt azonban a praxis mozzanata még nem nyerte el a kellő interpretációját, és még mindig az igazság egyfajta utólagos kritériuma, a megismerés kritériuma formájában szerepel. Ez a meghatározás tehát így pontosabb volna: a gyakorlattól és a közvetlenségtől az absztrakt gondolkodáshoz és újra a gyakorlathoz.

²⁵ V. I. Lenin, Szocsinenija, 32. kötet, 72. old.

A LENINI FILOZÓFIAI NÉZETEK TÖRTÉNELMI SORSA ÉS HATÁSA

MUHAMED FILIPOVIC

Sok dokumentum tanúsítja, hogy Lenin viszonylag csekély jelentőséget tulajdonított filozófiai munkájának. Például 1908. január 25-én A. M. Gorkijhoz intézett levelében — amelyet azzal a felhívással kapcsolatban írt, hogy vegyen részt a capri iskola előadói csoportja és mások közös munkájában, a *Vázlatok a marxizmus filozófiája köréből* előkészítésében — ez áll:

„A *Vázlatok a marxizmus filozófiája köréből* című könyv erősen kiélezte a bolsevikok körében a filozófiai kérdések körül támadt régi nézeteltéréseket. Nem tartom magamat elég illetékesnek ezekben a kérdésekben ahhoz, hogy siessek a sajtóban nyilatkozni.” (A szerző kiemelése.)

Lenin úgy vélte, hogy Plehanov jóval inkább hivatott erre. Ezt ki is mondja egy másik helyen, s közli, hogy figyelemmel kísérte G. V. Plehanovnak a neokantianizmus és machizmus elleni harcát. Saját filozófiai munkáját többé-kevésbé csak hozzájárulásnak tekintette az eredeti marxi gondolat tisztaságának megőrzéséért vívott harchoz, s általában így is beszélt róla. Következésképp úgyszintén nem tekintette azt, hogy nézetei bármely formában is kötelezőek a többi marxistára, a legkevésbé pedig holmi párt- vagy állami filozófia formájában. Még a *Materializmus és empiriokriticizmus* c. művének írásá idején egészen egyértelműen és szabatosan kimondja, hogy milyen jelentőséget tulajdonít gondolatainak, nézeteit pedig úgy tünteti fel, mint egy marxista gondolatait, akinek, mint bárki másnak, joga van úgy vélni, hogy nézetei helyesek. Azt a feladatot tűzve ki maga elé, hogy bírálja a filozófiai revizionizmust — ezt a „térdenálló lázadást” a marxi materializmus ellen, Lenin ezt mondja:

„Ami engem illet, én is kereső vagyok a filozófiában. Nevezetesen: az itt következő jegyzetekben azt a feladatot tűztem magam elé, hogy kifürkésszem, mitől hibbantak meg azok az emberek, akik a marxizmus cégére alatt valami hallatlanul zagyva, kusza és reakciós kotyvalékot tálalnak fel.” (Előszó a *Materializmus és empiriokriticizmus* I. kiadásához).

Ezt az álláspontját több ízben is kifejtette, különösen a Gorkijhoz intézett leveleiben. Bizonyos fokú indulatossága és éles politikai fogalmazása — egyébként ez jellemző egész egyéniségére és stílusára — egyes tolmácsolóit és bírálóit arra a megállapításra juttatta, hogy nézeteit tulajdonképpen egyedül helyeseknek és kötelezőknek igyek-

szik nyilvánítani. Ez a benyomás még erősebb, ha szem előtt tartjuk, hogy Lenin az elméleti kérdésekben, különösen pedig a *Materializmus és empiriokritizmus* című művében szakadatlanul hangsúlyozta, milyen szoros kapcsolatban áll egymással a politika és a filozófia. E benyomás jelentőségének megítélésakor azonban szem előtt kell tartani azokat a tényeket is, amelyek azt bizonyítják, hogy Lenin még a politika tekintetében, tehát ott, ahol minden bizonnyal a leginkább volt hajthatatlan, sohasem vonta kétségbe bárki jogát arra, hogy saját, tőle eltérő nézeteket valljon. Lenin teljesen érdemtelenül kapta azt a jellemzést, hogy nem ismeri a szabad vitát és a gondolatszabadságot. Sok dokumentum azonban arról tanúskodik, hogy Lenin nemcsak hogy elismerte a szabad vita és a gondolatszabadság jogát, hanem éppen hirdette is ezt a szabadságot. Demokratikus centralizmusának alapjául a szabad vitát és a gondolatszabadságot vette — enélkül ez a demokratikus centralizmus el sem képzelhető, viszont egységes álláspontot követelt, ha egy meghatározott kérdésben a döntés megszületett. Lenin azonban még ekkor sem ismerte soha ezt a türelmetlenséget, amit az ő neve alatt Sztálin tállalt. Az olyan esetek, mint például Trockijé vagy Zinovjevé és Kamenyevé vagy pedig Bogdanové, Lunacsarszkié és Gorkijé, mutatják a legjobban, mekkora türelmesség volt ebben az emberben. Ez a türelmesség természetesen nem gátolta Lenint abban, hogy a kritika minden erejével támadja azt, akiről meg volt győződve, hogy téved, de ebben a kritikában sohasem volt gyűlölet, türelmetlenség vagy az emberek álláspontjának, nézeteinek lebecsülése. Mindezt tekintetbe véve, érzésünk szerint teljes bizonyossággal állíthatjuk: Leninre semmiképpen sem lehetett azt mondani, hogy olyan ambíciói voltak, amelyeket gyakran neki tulajdonítottak, vagy amelyeket reá hivatkozva Sztálin próbált valóra váltani. Ezt az álláspontunkat néhány más jellegű bizonyíték is alátámasztja. Lenin legélénkebb politikai és elméleti tevékenységének időszakában az orosz és az európai marxista mozgalom kereteiben széleskörűen és szabadon ki lehetett fejteni a nézeteket, függetlenül attól, hogy ezek a nézetek összhangban álltak-e a mozgalom vezető embereinek nézeteivel vagy általában az egész mozgalom álláspontjával. Ha nem ilyen lett volna a légkör, semmivel sem magyarázhatnánk meg az olyan jelenségeket, mint például Bernstein az egyik oldalon, vagy Lenin a másikon. Ők csupán a szociáldemokrata mozgalom két gondolati pólusát képviselik a XIX. és a XX. század fordulóján, s szerepüket és hatásukat nem érthetnénk meg, ha nem figyelünk fel a szabad véleménynyilvánításnak erre az alapvető elvére. Az olykor igen élessé váló viták voltaképpen a gondolatfejlesztést és a gondolatdiadalát szolgálták, s ennek alapvető módszerét jelentették. A véleményharc viták útján folyt, a vita pedig politikai kérdés volt, nem pedig szervezeti. Számos példa beszél arról, hogy Lenin a vitát a véleményharc egyedüli helyes útjának tartotta. Vegyük csak a Trockijjal folytatott vitát a szakszervezetekről. A gondolat csak Sztálin számára válik politikai bűncselekménnyé, amikor az embereket nemcsak politikailag és jogilag üldözi, hanem életét is kioltják gondolatai, mai, elmúlt, sőt a jövőben lehetséges gondolatai miatt. Maga Lenin ebben

az időben és később is, egészen haláláig, úgy vélte, hogy az orosz marxizmus legnagyobb és jelentősebb filozófusa Plehanov. Néhány ízben Plehanovról mint a legjelentősebb marxista íróról beszélt, ajánlotta műveinek tanulmányozását, mégpedig nemcsak abban az időben, amikor Plehanovval politikailag együttműködött, hanem akkor is, amikor már vele szöges ellentétben álló politikai pozíciókon volt, különösen pedig Plehanov halála után. Lenin ajánlása, mely szerint tanulmányozni kell Plehanovot, „mert ő írta meg a legjobbat, amivel rendelkezünk filozófiai kérdésekben”, szintén azt bizonyítja, hogy Lenin tiszteletben tartotta Plehanovot mint filozófust. Zinovjevvel 1921-ben folytatott levelezéséből például kitűnik — Plehanov és Zaszulicseva sirjának állapotáról volt szó —, hogy Lenin igen nagyra becsülte G. V. Plehanov hozzájárulását a marxizmus oroszországi fejlődéséhez. Lenin élete és munkája folyamán több ízben egyetértett Plehanovval, és több ízben nézeteltérés merült fel közöttük. A párt megalakításától kezdve három ízben merült fel közöttük nézeteltérés, hogy aztán véglegesen szakítsanak a háború és forradalom kérdésében, amikor Plehanov, Lenin véleménye szerint, szociálszocialistává lett. Plehanov hamarosan meg is halt. Lenin tehát néhányszor elhatárolta magát Plehanov politikájától, de sohasem jelentette ki, hogy nem ért egyet Plehanovnak az általános elméleti kérdésekről vallott nézeteivel. Vannak dokumentumok, amelyek azt bizonyítják, hogy Leninnek nehezebb esett még a politikában is szakítani Plehanovval, s hogy emiatt nagyon bántódott (lásd Krupszkaja emlékezéseit).

Lenin fenti álláspontja különösen kitetszik abból, hogy miként viszonyul saját nézeteihez *A filozófiai jegyzetekben*. Ezek a jegyzetek éppen arról szólnak, hogy Lenin a nézeteit nem tartotta eléggé kidolgozottaknak, vagyis hogy belátta: Marxnak csak a megértéséhez okvetlenül alaposan tanulmányozni kell az egész klasszikus filozófiát, különösen pedig Hegelt, tehát szó sem lehet holmi kötelező, hivatalos felfogásokról, amelyek az egész mozgalomra nézve érvényesek lennének. *A filozófiai jegyzetekben* egyetlen álláspont sincs, amelyet kötelezőnek magyarázhatnánk. Nem véletlen, hogy az említett mű álláspontjait igen ritkán idézik a leninizmus „hivatalos” filozófiájának szokásos magyarázataiban. Lenin egész élete alatt a mozgalomban működtek, mint vezető személyek és teoretikusok, Lenin egyes közvetlen filozófiai ellenfelei is. Például Lunacsarszkij és Bogdanov, akik a forradalom előtt, a forradalom alatt és utána is fontos állami, párt- és politikai pozíciókat töltöttek be. A pártsajtó, a párt és állam kiadói azoknak a műveit is kiadták, akik az elmélet alapvető kérdéseiben nem értettek egyet Leninnel. Ezenkívül köztudomású, hogy Lenin életében a filozófia hivatalos állami és pártintézményei élén, mint például *A marxizmus zászlaja alatt* című folyóirat, a Marx—Engels Intézet stb. élén olyan filozófusok álltak, akik inkább Plehanov követői voltak, s kevésbé lehetett őket leninistáknak nevezni. 1920 és 1924 között egyes olyan marxistáknak a helyzete, akikkel Lenin nem értett egyet — mint például Lunacsarszkij, Debordin, Rjazanov —, a legjobban mutatja, hogy a filozófiai nézeteltérések Lenin számára semmiképpen sem jelentettek okot arra, hogy az emberektől megvonja a filozófiai tevé-

kenység és a művek közlésének lehetőségét. Erről tanúskodnak a Lunacsarszkijhoz, Deborinhoz, Adoratszkihoz, Rjazanovhoz intézett levelek, valamint a *Materializmus és empirikriticizmus* második kiadásához írt előszóban kifejtett álláspontok.

Külön tanulság szűrhető le abból a módból is, ahogyan a hivatalos sajtó kezelte Lenint halála előtt és halála idején. Ebben az időben úgy vélekedtek, hogy Lenin elsősorban és a legnagyobb mértékben politikus, nagy szervező, jelentős közgazdász stb., és a legkevésbé filozófus. Ez legjobban a Lenin halála után közzétett dokumentumokból látszik. Kamenyev, Zinovjev, Buharin, Lunacsarszkij, Adoratszki, Deborin, Krupszkaja és mások számos cikke és rövid tanulmánya Lenin egyéniségének egyéb oldalait világítják meg és mutatják be, s nem filozófiai egyéniségét. Ezt nem nevezhetjük véletlennek. Bizvást állítható, hogy ez annak az általános véleménynek és meggyőződésnek az eredménye, amely Lenin filozófiai nézeteivel és általában Leninnel mint filozófussal kapcsolatban uralkodott. A Leninről alkotott ilyen felfogásnak még manapság is sok nyoma van Nyugaton. Érdekes, hogy halála előtt is sokat írtak róla, de az érdeklődés iránta, mint filozófus iránt, csak halála után jelentkezik mégpedig nagyjából a *Filozófiai jegyzetek* megjelenése után. Nyugaton még manapság is nagyobb érdeklődés nyilvánul meg Lenin, a politikai gondolkodó iránt, és kevésbé érdeklődnek Lenin, a filozófiai gondolkodó iránt.

A Leninről és Leninnel kapcsolatban íródott művek sokaságában — amelyeket a legkülönfélébb indítékoktól vezérelve írtak, a legellentétebb álláspontok alapján — a Leninnel mint filozófussal foglalkozó kevés mű mellett igen sok olyan található, amelyeknek szerzői Leninben elsősorban a politikust, a közgazdászt, a szervezőt stb. látják, s legkevésbé a filozófust. Lukács már 1923-ban *Történelem és osztályöntudat* című művében rámutatott arra, hogy Leninnek mint marxistának és teoretikusnak a jelentőségét elsősorban abban kell látni, hogy Marx nézeteiből levonta a közvetlen következtetéseket a munkásosztály forradalmi harcának sratégiai, taktikai és szervezeti problémáira nézve. (Lásd Lukácsnak a *Methodisches zur Organisationsfrage* című cikkét a *Geschichte und Klassenbewusstsein*-ben, Berlin, Malik Verlag, valamint *Lenin Studie über den Zusammenhang seiner Gedanken* című tanulmányát, Berlin 1924.) Lukács tehát Leninben azt a marxistát látja, aki a legmélyebbre hatolt Marx gondolatának lényegébe. Am Lukácsnak ez az igen érdekes és ihlető erejű megjegyzése a Leninről szóló későbbi magyarázatokban és tanulmányokban nem kapott kellő helyet, nem alkalmazták eléggé. Csak 1924-ben Adoratszki *A leninizmus elméletéről és gyakorlatáról* című írásában, Deborin *Lenin mint gondolkodó* című írásában, majd 1932-ben ismét Adoratszki *Marx, Engels, Lenin és Hegel* című írásában indult meg élénk vita Lenin filozófiai nézeteiről, hogy később egy egész irodalom jöjjön létre, végül pedig a harmincas évek orosz marxistáinak munkájában a leninizmust úgy jellemezzék, mint „a dialektikus materializmus filozófiája további és legmagasabb fejlődési fokát”. Lenin gondolatait csak 1924 után rendszerezik a „leninizmus” zárt rendszerében. Mindez szoros kapcsolatban áll Sztálin harcával Buharin,

Zinovjev, Kamenyev, Trockij stb. ellen, akik szintén Lenin szellemisége hordozóinak címére tartottak igényt.

Deborin azonban úgy véli, hogy Lenin a maga filozófiai nézeteit túlnyomórészt G. V. Plehanov befolyása alatt fejlesztette ki, egyes elméleteit pedig Plehanov elméleteinek továbbfejlesztésével alkotta meg. Csak a *Filozófiai jegyzetek* első kiadásához írt előszavában találkozzunk Lenin filozófiai érdeklődésének szélesebb körű kifejtésével, felmérésével. Am még mindig szó sincs róla, hogy Lenin filozófiai nézeteit hivatalos, egyedül helyes nézetekként kezeljék. Csak Sztálin a „jobboldaliakkal” folytatott vitáiban áll elő 1928-ban azzal a tétellel, hogy „a leninizmus: az imperializmus és proletárforradalom korszakának marxizmusa”. Számukra úgy tűnik, hogy mind a mai napig nem értékelték ki „a leninizmus: az imperializmus és proletárforradalom korszakának marxizmusa” sztálini álláspontját, abból a szempontból, hogy milyen jelentősége van ennek az álláspontnak a sztálinizmus „mint a szocializmus és kommunizmus építése korszakának marxizmusa” kialakításában. Ez a tétel az alapja annak, amelyen a leninizmus későbbi magyarázata nyugszik, mint „az integrális marxizmus továbbfejlesztése és ötetetőzése”, s ezáltal természetesen a marxista filozófia magyarázata is. Manapság már világos, hogy Sztálin tétele „a leninizmusról mint az imperializmus és proletárforradalom korszaka marxizmusáról” csak egyik eleme a saját szerepe megalapozásának — azaz annak, hogy ő a szocializmus építése korszakának marxistája —, s ezt Sztálin később valóra is váltja, magának az elméletnek az elnevezésében, valamint a marxizmus—leninizmus négy klasszikusáról kialakított közismert álláspontban. Sztálin felismerte Lenin szándékát, hogy egy általános módszertant állítson fel, mint a marxista eszme lényegének összefoglalását, a dialektika, vagyis a logika, a gnoszeológia és az ontológia együttes kompendiuma formájában. Sztálin előtt mindenképpen ismeretes volt, hogy Lenin „néhány íven vázolni akarta a dialektikát mint módszert”. Sztálin csupán kiegészíti Lenint azzal, hogy *Dialektikus materializmus*ában a módszeren kívül megadja az elméletet is. Ezzel ő teljesen lezárja azt a problémakört, amely Lenin számára mellékesen merült fel mint szándék, amelyet az utóbbi időkben hordozott magában. Igaz, ezt az eszmét Lenin nem váltotta valóra, és valószínűleg sohasem is tette volna meg. Sztálin azonban realizálta az eszmét, s a *Dialektikus és történelmi materializmus* című ismert művével Lenin e szándékának végleges végrehajtását tervezte, jóllehet a szándékon kívül Sztálinnak ebben a művében nincs semmi Lenin gondolataiból. Sztálin e vállalkozás után, amelyet a Leninizmus kérdéseibe és *Az SZK(b)P történetébe* is beiktat, egészen új irányt vesz Lenin filozófiai hagyatékának felmérése, filozófiai nézeteinek tolmácsolása, s ez a mai napig uralkodik a szovjet filozófiában. A legújabb szovjetunióbeli fejlemények a Leninhez való visszatérés általános irányzatát mutatják fel. Mennyire mély lesz ez a folyamat és mi származik majd belőle, egyelőre csak találgatni lehet.

Ezt az egész fejlődést, amely során Lenin gondolata nem csupán hivatalos filozófia lett, hanem számos elferdítést és pontatlan tolmá-

Henry D. ...
K... ..
1920
...

csolást is megért, a következők mutatták be a legteljesebben: Gustav Wetter A szovjet—orosz dialektikus materializmus című terjedelmes tanulmányában, hazánkban pedig Gajo Petrović a *Pogledi* című folyóiratban közölt cikksorozatában, valamint Plehanov-tanulmányában (lásd: G. Petrović: Plehanov filozófiai nézetei, Kultura, Zágráb, 1959.). Lenin filozófiai nézeteinek hivatalos rangra emelése és „államosítása” során kialakult egy tolmácsolási mód, amely nagyobbreszt *Materializmus és empiriokriticizmus* című művén alapul. Ám művének egyes tételeit, amelyekről maga Lenin is megállapította, hogy elavultak, tehát semmi esetre sem jelenthetik utolsó szavát, olyan mértékben leegyszerűsítették, hogy Lenin filozófiája a harmincas és negyvenes évek orosz filozófusainak tolmácsolásában holmi kettős szimplifikációt mutat. Mint ismeretes, maga Lenin is kritikus álláspontra helyezkedett a neokantianizmus és a machizmus egész marxi kritikájával szemben. Ő maga is ezt a korai munkáját bizonyos tekintetben szimplifikációnak tekintette, amely kifejezésre jutott „a neokantianizmus és machizmus feuerbachí—büchneri, és nem hegeli kritikájáról” szóló közismert megjegyzésében (*Filozófiai jegyzetek*, két aforizma). Tehát Lenin szerint a machizmus ily módon leegyszerűsített kritikáját ismét szimplifikálták, és így a kétszeresen szimplifikált kritikát Lenin és általában a marxi filozófia utolsó szavaként tüntették fel. Számos mű, amelyeket az orosz filozófusok a harmincas évektől kezdődően a közelmúltig jelentettek meg, tulajdonképpen ezeknek a leegyszerűsített tételeknek az egyszerű ismétlése, függetlenül attól, hogy megvan-e ezeknek a tételeknek az az értelmük, amelyet nekik tulajdonítanak, és azokra a problémákra és helyzetekre vonatkoznak-e, amelyekre vonatkoztatják őket. A közelmúltig például még a korszerű fizika alapjainak lenini kritikáját hangsúlyozták, jóllehet a korszerű tudomány válságában felmerülő problémák egészen más milyenek, mint amelyek a századfordulón merültek fel (B. M. Kedrov, M. B. Mitin, S. Marck, K. S. Bakradze, F. G. Arhipcov, A. M. Jofa stb. számos munkája).

Ebben a helyzetben a lenini filozófia olyan tolmácsolása alakult ki, amely a marxista mozgalom egyik szárnyának hivatalos filozófiáját képezte. Ezt a tolmácsolást, amely nagyobbreszt a *Materializmus és empiriokriticizmus* egyes álláspontjain alapul, a leginkább és a leghosszabb ideig, tehát napjainkig, a Szovjetunió filozófusai képviselték, míg a nyugat-európai marxisták körében ezt az interpretációt csak egyesek fogadták el, mint például: Konforth, Cole, Schub, Boyer, Burns, Cauze, Garaudy és többé-kevésbé Lefebvre, Decroches, Pastore és mások. Ezek többé-kevésbé azt képviselték, amit hivatalos marxizmusnak neveztek, azaz Lenin filozófiai nézeteinek fent ismertetett interpretációját. Manapság az úgynevezett „hivatalos marxizmus” is bizonyos bűnbánatot tart dogmatikus múltja miatt. Például R. Garaudy, ennek a marxizmusnak egyik védelmezője, manapság a sztálinizmus igen éles bírálójának jelentkezik. (Lásd: *Cahiers de communisme*, Párizs, 1962.)

A marxista mozgalmon belül létezik és fejlődik egy szellemi áramlat, amely megpróbálta kifejleszteni Lenin egyes tételeit, és abból az alap-

vető orientációból kiindulva, amelyet Lenin körvonalazott Marx és Hegel viszonyáról írt tanulmányaiban, igyekezett eljutni először is a marxi filozófiai gondolat tényleges lényegéhez, másodsor pedig megpróbált ennek a gondolatnak az alapján alkotó módon gondolkodni korunk emberének és világának problémáiról. Ennek az orientációnak a problematikáját Lukács *Történelem és osztályöntudat* című műve vázolja, s Marcuse, Bloch, Korsch és mások munkáiban folytatódik egészen napjainkig. Lukács, hogy úgy mondjuk, megpróbálta végiggondolni Marx eszméit mint lényegükben hegeli eszméket. Minthogy, akár Lenin, ő sem ismerte Marx *Gazdasági-filozófiai kézíratait*, amelyekben Marx gondolatainak hegeli eredete látszik, Lukács kongeniálisan anticipálta ezeknek a kéziratoknak a problémakörét, és a marxizmus lényeges problémájának nyomára bukkant, azaz az új problémájának nyomára Marx gondolatában és Marx Hegel-bírálatában. Ebben bizonyos párhuzamosság mutatkozik Leninnek és Lukácsnak Hegelhez való s Marxon keresztül vezető viszonyában. Jóllehet Lukács törekvését, mint élő mozgalmat a korszak marxizmusán belül, igen gyorsan és durván elvetették, mégsem süllyesztették el, már azért sem, mert fő problémája, azaz Hegel és Marx viszonya, Lenin egyik alapvető filozófiai problémája is volt. Ezért nem csoda, hogy a marxisták körében igen gyorsan jelentkeznek mások is, akik behatolnak ebbe a problémakörbe, úgyhogy a marxista filozófiában éppúgy, mint a polgári filozófiában is, egy erős irányzat jelentkezik, amelynek alapvető feladata Hegel és Marx viszonyának tanulmányozása. Hegel és Marx viszonyának problémája foglalkoztatja az összes fő áramlatokat; a korszerű, antropológiai és történelmi beállítottságú filozófiákat, a marxistákat és elsősorban az egzisztencialistákat, mégpedig függetlenül orientációjuktól. Hegel polgári reneszánszával, különösen pedig a polgári filozófiának azzal a szárnyával együtt, amelynek Kojève, Ritter, Hippolyte a képviselői — ők Hegelt olyan módon újítják fel, ami Hegel filozófiáját a szó legjobb értelmében időszerűsítik —, olyan marxi gondolkodók is jelentkeznek, mint Marcuse, Horkheimer, Adorno, Korsch, Bloch, sőt maga Lukács is, meg mások, akik különféle módokon próbálták a végkövetkeztetésig elvezetni Marxot Hegel kritikájában, és — Marx gondolataiból olyan témákat kikövetkeztetve, amelyekben ő, ha nem kerekedik felül Hegelen, belátja a Hegel filozófiájának kritikájából származó problémákat, s ezeket meghagyja — Marxot a korszerű gondolat szélesebb folyamába illeszteni.

Nem beszélhetünk egyfajta közvetlen egymásrahatásról Lenin, valamint a korszerű, akár polgári, akár marxi filozófia említett irányzatai között. Egészen bizonyos azonban, hogy beszélhetünk egy bizonyos igen érdekes és nagy jelentőségű koincidenciáról. Nem egészen véletlen, hogy nemcsak Lenin és nemcsak olyan filozófusok, mint Lukács, Bloch, Marcuse — hogy csak az általunk legjelentősebbeknek véltetel említsük —, hanem a korszerű polgári filozófia nagy része is a Hegel—Marx viszony problémájával foglalkozik. Hogyan magyarázható az a tény, hogy csak igen kevés filozófus van — ha nem számítjuk a modern pozitívizmust és neoplatonizmust —, aki bizonyos módon és

értelemben nem foglalkozik ezekkel a problémákkal? Ennek a koincidenanciának az értelmét éppen abban a tényben látjuk, hogy manapság Hegel átfogó rendszerének területén kívül lehetetlen korunk emberének és világának igazi problémáiról filozofálni. Még akkor is, amikor egyes filozófusok, mint például annak idején Marx, Feuerbach vagy Kierkegaard, igen élesen szembeszállnak Hegellel, bizonyos módon Hegel filozófiájának árnyékában maradnak. Sőt, manapság világosnak látszik számunkra, hogy nemcsak a filozofálásnak, hanem az egész emberi életnek egészen új alapjait kellene felkutatni, ha ki szeretnénk kerülni a hegeli filozófia feltételeinek kereteiből. Ezért az említett koincidenenciáknak a jelentősége abban van, hogy megmutatják, hogy a filozófiai problémákról vallott álláspontok és nézetek valamint szempontok sokasága ellenére is van egy közös nevező, amelyre az összes Hegel utáni filozófiákat hozhatjuk. Tehát Leninnek az a törekvése, hogy Hegelt Marxon keresztül tanulmányozza és bírálja, olyan irányzat, amelynek életképességét és helyességét nemcsak saját magán és az általa kifejlesztett tételeken mulatja ki, hanem amely korunk filozófiai áramlatainak legújabb fejlődési szakaszában is újra és újra beigazolódik. Ebben látjuk Lenin irányzatának jelentőségét, amelyet vizsgálatunk során meg akarunk mutatni. Ezért nem is furcsállható a korszeri filozófiában a Lenin iránt megnyilvánuló szakadatlan érdeklődés. Ez nemcsak egy szárny vagy egy irányzat érdeklődése a marxizmuson belül. Átfogó érdeklődés ez, amely a neotomistáktól a pozitivistáig terjed. Lenin minden bizonnyal megújulásának időszakába lépett. Munkáit ismét kiértékelik és tanulmányozzák —, ez a desztalinizálódás folyamatának logikája. Ez egyébként meg is látszik a *Voproszi filozofii*, a *Zeitschrift für Philosophie* stb. új évfolyamaiban. Ez az érdeklődés a korszeri filozófiának ugyanazt a koincidenenciáját és konstellációját fejezi ki, amely nemcsak Marxot, hanem az egész marxizmust a korszeri filozofálás vonzáskörébe húzta.

Annál is nehezebb és messzehatóbb az elhatárolás, amelyet az említett lehetőségek és a Lenin filozofálásával immanens irányzatok tekintetében kell elvégezni, különösen annak a filozófiának a körében, amely hivatalosan és filozófiai hitvallásként Leninre hivatkozik. Meg kell állapítani, hogy egyedül ez, vagyis a marxizmuson belüli sztálinista orientáció rekedt kívül a modern filozófia ezen életképes és gyümölcsöző mozgásain. Ez az irányzat kitartóan ragaszkodik egy Leninhez, aki önmagát haladta túl saját fejlődése során, egy Leninhez, aki maga bírálta azokat a feltevéseket és gondolatokat, amelyeket ez a filozófia eszmei alapjául és keretéül vesz. Ezért ennek az orientációnak, vagyis az elszigelettségnek és bezárkózottságnak a leküzdése az egyik alapvető feltétele annak, hogy Lenin filozófiai hagyatéka a korszeri filozófia konstellációjában kijusson az életképes és építő jellegű hatás pályájára.

Ez a fejlődés feltételezi a megszabadulást a bezárkózottságtól és dogmatizmustól, vagyis attól, amitől Lenin mindig is a leginkább tartott. Ez a fejlődés feltételezi a nyitottságot minden iránt, ami fejleszti az ember művét, vagyis az iránt, amiért Lenin mindig sikraszállt.

Megköveteli a hangsúlyozását annak az élonek és időszerűnek Lenin gondolatában, orientációjában, annak a belátásnak, hogy a marxizmuson belül a filozófiai kutatásoknak az az irányzata gyümölcsöző, amely Hegelen át, Marxon keresztül vezet tovább. Ez lenne a modern marxizmushoz és képviselőihez intézett lenini üzenet belső értelme. Ezt a végrendeletet és üzenetet, ezt a belső értelmet és orientációt a magát Lenin nevével hivatalosnak minősítő filozófia eddig nem tudta realizálni, s nem haladt ezen az úton. Ez azonban nem Leninnek és gondolatainak kudarca, ez csupán azoknak a kudarca és tévedése, akik kitartanak ezen a pozíción, holott Lenin filozófiai művének tényleges, eredeti értelméhez nincs sok közük. Mindaz azonban, ami Leninben és filozófiai gondolatában lényeges, fontos és új, amint láttuk, utat tör az életbe, és egyik összetevője lesz a marxizmuson belüli új, gyümölcsöző irányzatnak, egy új, ugyanakkor pedig régi, csak újonnan felfedezett irányzatnak, amelynek célja tanulmányozni Marx gondolatainak filozófiai gyökereit, konstruktív dialógust folytatni az egész modern filozófiával, annak érdekében, hogy a marxi filozófia törekvései útmutatásai alapján felrajzolja azt a jövőt, amelyet ez a filozófia magában hordoz, s amelyet a jövő valóban sejtet.

Megállapíthatjuk, hogy a leninizmus mint filozófiai álláspont és mint a filozofálás irányzata — függetlenül sokéves téves tolmácsolásától, és függetlenül attól, hogy erre a tolmácsolásra a leninizmus olyan kritikussai mutattak rá, mint Bochensky, Wetter, Lange és mások — alapjában véve élő és gyümölcsöző eszme, amely értelmét és lényeges üzenetét tekintve, a lehető legnagyobb mértékben összefügg minden ténylegesen haladó gondolattal, ami a modern filozófiában történik, függetlenül annak saját, szűkebb orientációjára. Ez feljogosít bennünket, hogy kimondjuk, Lenin alapjában véve helyesen felfogott gondolatát a korszerű gondolat, a korszerű haladó és gyümölcsöző filozófiai gondolat lényeges részének tekinthetjük. Összegezésül a következőket hangsúlyozhatjuk:

1. A modern marxista filozófiának az az irányzata, amely a leginkább hivatkozik Leninre, és filozófiai szellemének örököseként tünteti fel magát, pozícióját egyes olyan álláspontok eltúlzott és dogmatikus magyarázására alapozza, amelyeket maga Lenin is elvetett, bírált, és filozófiai fejlődésének későbbi szakaszában alkotott művelben túlhaladott. Ez az irányzat nem vonta le a legfontosabb és leglényegesebb következtetéseket Lenin filozófiai gondolatából, ez pedig — azonos a modern marxizmus alapvető orientációjával és feladataival.

2. Az, ami lényeges Lenin filozófiai gondolatában, ha ezt a gondolatot és lényegét Lenin legérettebb filozófiai fejlődési szakasza eredményében keressük, vagyis Hegel tanulmányozásában és Hegelen át a marxi gondolat lényeges filozófiai tartalmának és határainak elérésében — manapság is él. Ez az orientáció nemcsak hogy számos marxista filozófus gyümölcsöző munkájának forrása, hanem az egész modern filozófia legjobb része alapvető orientációjának és érdeklődésének alkotó elemévé is vált.

3. Függetlenül attól a ténytől, hogy maga Lenin közvetlenül nem hatott a fenti orientáció kifejlődésére, gondolata, mint ennek az orientációnak legkorábbi kifejezése, a marxi gondolat magas szintjét, a korszerű marxizmus ihletforrását és iránymutatóját jelenti. Ezáltal bekerült a modern gondolkodás történetébe. Ebben van történelmi szerepe, hatásának értelme, filozófiai és emberi értéke.

Hornyik György fordítása

LENIN ÉS AZ ÁTMENETI KORSZAK KÉRDÉSEI

LUKÁCS GYÖRGY

Az orosz proletárforradalom nem volt „klasszikus” a szó marxi értelmében. Marx elméleti feltevése szerint a proletárforradalomnak először a legfejlettebb tőkésországokban kellett volna kirobbannia. Marx azt is feltételezte továbbá, hogy a proletárforradalom nemzetközi történet lesz a civilizált világban. Ha most eltekintünk a forradalom „klasszikus” formájának ettől a második ismérvétől, akkor azal a kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy meg lehet-e valósítani a szocializmust egy gazdaságilag és ezért társadalmilag is elmaradott országban. Lenin sohasem vonta kétségbe, hogy az orosz forradalom valami rendkívüli dolog, ami nem felel meg teljesen a marxista elmélet előrelátásának. A „kommunizmus gyermekbetegségéről” szóló munkájában erőteljesen hangsúlyozza az orosz forradalom nemzetközi jelentőségét, és joggal. De csak azért, mert nem felejt el hozzáfűzni: „Persze igen nagy hiba volna, ha túloznánk ezt az igazságot, ha forradalmunk egyes alapvető vonásain túlmenően is kiterjesztenénk érvényességét. Ugyanúgy hiba volna az is, ha szem elől tévesztenők, hogy mihelyt a proletárforradalom legalább egy előrehaladott országban győz, minden valószínűség szerint éles fordulat következik majd be: nevezetesen, Oroszország röviddel ezután nem mintaország, hanem («szovjet» és szocialista értelemben) ismét elmaradott ország lesz.”

Nem túl nehéz belátni, hogy mire gondolt Lenin, amikor fordulatról beszélt. A kapitalista társadalom szocialistává alakítása elsősorban gazdasági kérdésként jelentkezik. Minél fejlettebb tehát a kapitalizmus, amikor győz a forradalom, annál közvetlenebbül, annál határozottabban, annál gyorsabban és teljesebben lehet teljesíteni az adott országban a szocializmus sajátos feladatait. Egy elmaradott országban viszont szükségképpen olyan kérdések egész sorát kell napirendre tűzni, amelyek, tisztán gazdasági tekintetben, normális körülmények között lényegében még a tőkés fejlődés feladatai lettek volna. Két kérdésről van szó, amelyek összefüggő egészet alkotnak a gazdasági élet valóságában: egyrészt arról, hogy mennyire fejlett mennyiségileg és minőségileg a nagyipar a tömegtermelés mindenkori legfontosabb területein; másrészt arról, hogy a népességnek a döntő termelési ágazatok közötti megoszlása képes-e biztosítani a mezőgazdaság és az ipar normális működését és a szükséges dinamikus egyensúlyt, kölcsönhatást és továbbfejlődést a gazdasági élet különböző területein.

Márpedig 1917-ben senkinek sem lehetett kétsége afelől, hogy az orosz birodalom tőkés fejlődése távolról sem érte el ezt a fokot.

Ily módon felmerül a kérdés, hogy nem a szociáldemokratáknak volt-e igazuk, akik kezdettől fogva azt bizonygatták, hogy „hiba” volt a tőkés rendszer erőszakos megdöntése a nagy októberi napokban. Véleményünk szerint nem volt igazuk. A nagy történelmi döntéseket, a forradalmi elhatározásokat nem a tudósok agyalják ki, „tisztán elméleti úton”, dolgozószobáikban. Ezek a döntések valójában válaszok az alternatívákra, melyeket a valóságban a mozgásba jött néptömegek kényszerítenek rá — az apró hétköznapi események területén éppúgy, mint a legfontosabb politikai döntések körében — a politikai pártokra és vezetőikre. A konkrét helyzetet pedig, amelyben 1917 alternatívája felmerült, mindenekelőtt az első imperialista világháború határozta meg. A II. Internacionálé valamennyi határozatában szerepelt ugyan, hogy ellen kell állni a háborúnak, hogy az esetleges háborús válságot fel kell használni a szocializmus kivívásának érdekében, tetteivel mégis — néhány kivételtől eltekintve — minden szocialista párt a háborút támogatta. A februári forradalom, a cárizmus megdöntése sem változtatott ezen; ellenkezőleg, az uralomra jutott baloldali pártok, a mensevikék és az eszerek egyik legfontosabb dolguknak tekintették a háború folytatását. Az államhatalomért küzdő bolsevikok harca ezért természetesen természetesen összetalálkozott a milliós tömegek elfojthatatlan követelésével: be kell fejezni a háborút! Az akkori viszonyok között ugyanis csak a polgári demokratikus rendszer megdöntésével lehetett a háború azonnali befejezését elérni, ez a valóságos, égetően aktuális és a lakosság többségét legkövetlenebb létérdekeiben érintő kérdés tehát döntő mozzanattá vált Október alternatívájában. (Hogy milyen következményekkel járt volna a döntés elhalasztása a teljes katonai vereségig, azt jól mutatja a weimari demokrácia története Hitler hatalomátvételeig.)

De Október belpolitikai alternatívája sem csak abban állt, hogy egyszerűen igent vagy nemet kellett mondani a burzsoázia uralmára. Az agrárkérdés, Oroszország egész XIX. századi társadalmi fejlődésének középponti problémája is éppen ekkor érte el feszültségének tetőfokát. Végképp eljött az ideje, hogy felszámolják a feudalizmus még mindig nyomasztó maradványait, s éppen ekkorra vált végképp tűrhetetlenné a parasztság kettős kizsákmányolása, amelyben a régi feudális elnyomást az új tőkés terhek súlyosbították. A „demokratikus” rendszer elkeseredett ellenállása sem tudott gátat vetni a parasztfelkeléseknek, szakadatlanul folytak a spontán földosztások. A konkrét alternatíva ebben a tekintetben is az volt, hogy vagy meg kell dönteni a polgári demokratikus rendszert, vagy megoldatlanul maradnak az akut életproblémák. Két olyan életkérdés is volt tehát, amelynek megoldatlansága robbanásig feszítette a hangulatot. S bár absztraktnak, tisztán elméletileg nézve egyik probléma sem volt közvetlenül szocialista jellegű, az akkori konkrét körülmények között mégiscsak a burzsoázia forradalmi megdöntésével lehetett olyan megoldást találni rájuk, amely kielégítette a dolgozó tömegeket. 1917 októberében ezért forradalmi helyzet volt a szó legátfogóbb értelmében:

az uralkodó osztályok nem tudtak már a régi módon kormányozni, és a kizsákmányolt tömegek nem akartak többé a régi módon élni. (A forradalmi helyzet lenini meghatározása.) Az 1917-es döntés helyességét csak ezeknek a társadalmi alapoknak az ismeretében lehet mérlegelni.

Nem kétséges, politikailag jogosult volt az elhatározás: neki kellett vágni a szocializmushoz való átmenet nem-klasszikus útjának. Am bármilyen jogosak voltak is a döntés motívumai, a gazdasági következmények ettől még gazdasági következmények maradtak; jöllehet, csak néhány évvel a hatalomátvétel után váltak a továbbhaladás központi problémáivá. A fiatal szovjetköztársaságnak először a német imperializmussal, majd a különböző intervenciók hadseregeikkel kellett megvívnia a maga élethalálharcát. Csak a polgárháború sikeres befejezése után került nem-„klasszikus” eredetének gazdasági problematikája a szovjetállam életének középpontjába.

Lenin nem mulasztotta el hangsúlyozni, amikor hozzálátott ezeknek a problémáknak a megoldásához, hogy valami lényegesen újról van szó: „Marxnak sem jutott soha eszébe, hogy akár egyetlen szót is írjon erről” — mondta 1922-ben. Első pillantásra úgy látszik, hogy a probléma tisztán gazdasági természetű, és Lenin le is vonta belőle az összes gyakorlatilag szükségessé vált gazdasági következtetéseket. A kérdés magvát mégis abban látta, hogy a polgárháború nyomán kialakult gazdasági helyzetben megrendült, sőt felbomlott az összefogas a proletariátus és a milliós paraszttömegek között. Így beszél erről: „... az új gazdasági politika feladata — döntő, minden egyebet maga alá rendelő feladata — az, hogy megteremtsük az összefogást az új gazdaság között, amelyet elkezdtünk építeni (nagyon rosszul, nagyon ügyetlenül, de mégis elkezdtünk építeni, a teljesen új szocialista gazdaság, új termelés és új elosztás alapján), és a parasztgazdaság között, amely millió meg millió paraszt megélhetésének az alapja.”

Már önmagában ez a célkitűzés is mutatja, hogy Lenin — noha általánosságban és elméleti módon sohasem beszélt erről — gyakorlatilag és intuitív módon világosan tudta, hogy miben áll a szocializmusnak mint társadalmi-gazdasági formációnak a sajátos volta. A korábbi formációkban a gazdasági struktúra változásai rendszerint spontán szükségszerűséggel mennek végbe (ami természetesen nem zárja ki, hogy az egyes emberek gazdasági cselekvései a maguk közvetlenségében tudatosan játszódnak le, noha hamis tudattal). A szocialista átmenetnek viszont már az első nagy eseménye, a termelőeszközöknek a munkásosztály kezében történő koncentrációja és társadalmisítása is azzal a szükségszerű következménnyel jár, hogy tudatosulnia kell minden olyan társadalmi történéseknek, amely kiterjed a gazdaság totalitására. Éppen ez teszi lehetővé, hogy az ember társadalmi fejlődésének szolgálatába állíthassanak ezek a történések, amelyek korábban maguk uralták ezt a fejlődést. Az irányított gazdaságból teljes társadalmi tudatossággal kell kibontakoztatni a mindenkori szociális struktúrát és annak változásait, mégpedig oly módon, hogy ezek megfeleljenek a szocializmus funkciójának, előkészítsék a kommunista társadalom létét és tudatát. Lenin tehát tisztán látta, hogy nem egysze-

rően csak egy égető gyakorlati feladatot kell megoldania, amikor a város és a falu megbomlott kölcsönhatásának problémájával birkózik. A probléma megoldása valójában azt jelenti, hogy a proletariátus hatalomátvétele, a termelőeszközök tökéletes magántulajdonának megszüntetése új korszakot nyit az ember társadalmi aktivitásának fejlődésében: mostantól kezdve tudatosan irányítja a gazdasági élet korábban spontán fejlődését. És ezzel a fordulattal most már megszüntethetetlené válik Marx harmadik Feuerbach-tézisének aktualitása: „A nevelőt magát is nevelni kell.”

A feladatnak csak az önneveléssel lehet eleget tenni, ami világtörténelmileg azt jelenti, hogy az ember — marxi értelemben — valószínű emberré neveli önmagát. Az önnevelés organonja pedig nem más, mint a szocialista demokrácia. A kérdést, amelyet így módon az emberi nem gazdasági-társadalmi fejlődése fölvet, a klasszikusok óta egészen mostanáig csak Lenin tekintette az átmeneti korszak középponti problémájának, csak ő próbálta alapul venni konkrét célkitűzéseinek kialakításában. A nevelőt, a szocialista forradalom vezető rétegét magát is nevelni kell — ez a tétel kétfelé vág. Egyrészt megsemmisít minden utópiát, amely abból indul ki, hogy valamiféle kiagyalt megoldás vagy állítólag magasabb rendű belátás alapján tökéletes, problémamentes állapotot lehetne teremteni az emberiség fejlődésében; másrészt megcáfolja a mechanikus módon felfogott történelmi materializmust is, amely úgy akarja feltüntetni minden probléma megoldását, mintha az egyszerűen a termelés fejlődésének spontán és szükségszerű következménye volna. A gazdaság világa („a szükségszerűség birodalma”) mindig megszüntethetetlenül fennmaradó alapzata az emberi önteremtés világának, amelyet Marx „a szabadság birodalmá”-nak nevez. És amikor ennek az önteremtésnek a lényegi tartalmáról úgy beszél, mint „emberi erő kifejtéséről, amely öncél”, akkor ezzel azt is világosan kimondja, hogy az ilyen gyakorlatnak szükségképpen különböznie kell még a legtágabb értelemben vett gazdasági gyakorlattól is, hogy az ilyen gyakorlat semmiképpen sem jöhet létre egyszerűen a gazdasági gyakorlat spontán és szükségszerű termékeként, noha — és ez élő, mindig újat teremtő ellentmondása a társadalmi-történelmi életnek — „csak a szükségszerűség birodalmán, mint alapján, virágozhat ki”.

Az 1917-es forradalom „nem-klasszikus” jellege tehát mindenekelőtt abból származik, hogy a szocializmust egy olyan fejlődési fokon kell megvalósítani, amelyen a termelés és elosztás ténylegesen elért szintje még igen távol van attól, hogy a „szabadság birodalmá”-nak akár csak a konkrét előkészítéséhez is alapul szolgáljon. Egy közbenső szakaszt kell tehát beiktatni, amelyben sikerül majd behozni a gazdasági elmaradottságot, olyan közbenső szakaszt, amelyben a gazdaság gyors és alapos kifejlesztése lesz a társadalmi élet most már tudatos irányításának fő feladata. Nyilvánvalóan erre gondolt Lenin, amikor arról írt a már idézett helyen, hogy Oroszország elvesztené vezető, iránymutató szerepét a szocializmus építésében, ha gazdaságilag fejlett országban is győzne a forradalom.

Az ilyen „nem-klasszikus” szocialista fejlődésnek, a kommunizmus

ilyen előkészítésének a középponti problémáját eddig még senki, maga Lenin sem fogalmazta meg elméletileg: a kérdés az, hogy mi legyen a viszony ebben az átmeneti időszakban az egyszerűen az elmaradottság behozását célzó gazdasági gyakorlat és a már közvetlenül a szocialista demokráciára irányuló, közvetlenül a proletárdemokráciát serkentő tettek, intézmények között. Világos — és Lenin is mindig tudatában volt ennek —, hogy semmilyen korábbi elmélet nem oldotta és nem is oldhatta meg a két tényező arányának kérdését. A korábbi elmélet csak azt állapította meg — aminek persze döntő jelentősége van társadalomontológiai szempontból —, hogy az elérendő cél, „a szabadság birodalma”, noha minőségileg különbözik „a szükségszerűség birodalmá”-tól, csak ennek alapján építhető fel. Ebben a megállapításban egyaránt benne foglaltatik az alap és a felépítmény közti társadalmi függés és a minőségi különbség. „A szabadság birodalma” ugyanis sokkal több annál, mint ami az osztálytársadalmakban a felépítmény funkcióit tölti be. Már önmagában az is ontológiai többlet, hogy a szocializmusban egyre inkább társadalmi jellegűvé válnak a célkitűző aktusok, amelyek a gazdasági gyakorlat alapul.

A szocializmusnak — és főként a kommunizmusnak — mint formációnak az a sajátossága, hogy a társadalom fejlődésének egésze mindinkább alárendelődik az egységes célkitűző tevékenységnek, és mindinkább eltávolodik attól a kapitalizmusra jellemző mechanizmustól, amelyben különböző és egymástól független célkitűzések véletlen összetalálkozásából adódik ki végül is a totalitás normális működése. Nem kétséges természetesen, hogy ebben a tekintetben is vannak átmenetek; már Engels megfigyelt ilyen jelenségeket a részvénytársaságokkal kapcsolatban, s Lenin a monopóliumokra terjesztette ki az cngelsi megfigyeléseket. De bármilyen fontosak is ezek az átmenetek, nem homályosíthatják el a tényt, hogy ugrás választja el egymástól a két formációt. A szocializmusban az a lényegesen új az emberiség fejlődésének szempontjából, hogy egységes célszerűség szabályozza a gazdaság mozgását, hogy tehát a teológia, amely a kapitalizmusban pusztán alárendelt mozzanat volt a kauzális jellegű társadalmi összefolyamatban, most központi és meghatározó kategóriává válik. Ez persze nem jelenti azt, hogy megszűnik a folyamat kauzális, törvényszerű jellege; társadalomontológiai szempontból jogosult tehát, hogy Marx még az ilyen szabályozást is „a szükségszerűség birodalmá”-hoz számítja. Mert a gazdaság az ember olyan újratermelési folyamata, amelyben az individuum maga is csak objektum, belátása az objektíve optimális lehetőségek felismerésére korlátozódik, és ez mindig így is marad. Ebben a folyamatban nincs helye az olyan tevékenységeknek, amelyek az emberi nem öncéljai lehetnének. Ez természetesen egyáltalán nem kisebbiti a termelőeszközök társadalmisításával véghezvitt ugrás jelentőségét. Egyrészt már önmagában a társadalmisítással megszűnik az a jelenség, hogy egyes egyének vagy csoportok önző magánérdekeik szolgálatába tudják állítani a gazdaság funkcióit; másrészt és szoros összefüggésben az előbbivel objektíve lehetővé válik a gazdasági fejlődés tudatos felhasználása az emberiség magasabb nembeli érde-

keinek szolgálatában, ami a termelőeszközök magántulajdona idején szükségképpen csak akaratlan melléktermék volt.

Lenin mélyen bepillantott ezekbe az összefüggésekbe, és szenvedélyesen törekedett arra, hogy felismeréseit, sőt még sejtéseit is a szabadság eljövendő birodalmának szolgálatába állítsa. Még akkor is igyekezett az általános, szocialista társadalmiság fejlődésének szempontjai szerint rangsorolni a tennivalókat, amikor a közvetlen feladatok szűken gazdasági természetűek voltak, amikor mindenekelőtt a háború következtében katasztrofális mértékűvé fokozódott gazdasági elmaradottságot kellett leküzdeni. Ezt a koncepcióját érintettük, amikor arról beszéltünk, hogy az átmeneti korszak legfőbb veszélyét a proletariátus és a parasztság viszonyának meglazulásában, felbomlásában látta. Lenin szemében a szocializmus valamennyi dolgozó társadalmi tudatossággal létrehozott egyesülése, amelynek az a célja, hogy anyagi és szellemi életüket saját munkájukkal és saját tapasztalataik alapján az értelmes együttműködés társadalmi értelemteljeségének szintjére emeljék.

Ma már nincs elsődleges jelentősége a kérdésnek, hogy Lenin akkori tervei egyáltalán megvalósíthatók voltak-e, és ha igen, milyen mértékben. Nem szabad elfelejtenünk, hogy halálos betegsége már a NEP-politika konkretizálásának idején jelentkezett, s ettől fogva képtelen volt rendszeres és folyamatos szervező munkát végezni. Legtöbb írása, amelyet tevékenységének ebből a szakaszából ismerünk, inkább csak kísérleti javaslat; nem is voltak illúziói ezekkel a munkákkal kapcsolatban, tudta, hogy nem többek ennél. Ráadásul egyre kevésbé volt rá módja, hogy javaslatainak gyakorlati kivitelezését is követni tudja, hogy önkritikusan elemezze a felmerülő problémákat és bevezesse a szükséges javításokat. Lenin minden lépését kísérletnek tekintette, hogy kikapogassa a keletkező új valóság rejtett tendenciáit, és az így nyert ismereteket a dolgozók szocialista életének előkészítésére akarta felhasználni. Tervezett intézkedéseinek kísérleti jellege már abban is megmutatkozik, hogy ekkori koncepciójában még csak igen alárendelt szerepet játszott a később olyan fontossá vált tervgazdálkodás. De a módszer, amelyet konkrét célkitűzéseinek megvalósításában követett, ma sem avult el: a tudatos kísérletezés módszere ez, olyan körülmények között, amelyeknek törvényszerűségét még nem ismerjük eléggé. Lenin gyakran idézte Napóleon mondását: „On s'engage et puis on voit.”²² S ez a módszer, azt hisszük, még ma is jó védekezés lehet a tervezési fantazmagóriák ellen, amelyek a maguk — gyakran hamis extrapolációkra alapozott — apcdiktikusságában nem képesek előrelátni a valószínű tendenciákat.

Bizonyos mértékben már Lenin is felismerte ezt a veszélyt. Nem véletlen, hogy életének egész utolsó szakaszában az a gond nyomasztotta legjobban, hogy látnia kellett, mint bürokratizálódik el a szovjet élet, az állam és a párt. A forradalmat előkészítő időszakból származó írásait tanulmányozva könnyen ésszrevesszük, hogy Lenin a mindennapi élettől el egészen a nagy politikáig a dolgozók öntevékenységének

²² „Hozzáfogunk, s azután majd meglátjuk.”

fokozódásában látta a közelgő szocialista átalakulás legbiztosabb jelét. Ennek ellenére a polgárháború idején nemcsak el kellett néznie, hanem olykor segítenie is kellett a folyamatot, amelyben a halasztást nem tűrő feladatok elvégzése egyre inkább bürokratikus formákat öltött; elsősorban a katonai feladatok voltak ilyenek, de ezek elsődlegessége miatt a folyamat kiterjedt a polgári életre is. A polgárháború győzelmes befejezése után ezért az lett a fő gondja, hogy a normális élethez való visszatéréssel egyidejűleg visszafejlesszék a bürokráciát is. Ez a tendencia a szakszervezeti kérdésről folytatott vitában fejeződött ki a legvilágosabban. Trockij terve a szakszervezetek egyfajta államotitását propagálta, hogy a bennük rejlő organizatorikus lehetőségeket a termelés fokozásának érdekében lehessen felhasználni; Trockij úgy vélte, hogy ezt könnyen meg lehet csinálni, mert a munkásállamban úgyszólván felesleges a munkások külön érdekvédelme saját államukkal szemben. Lenin viszont azt hangsúlyozta, hogy az állam „munkásállam *bürokratikus kinövéssekkel*”. Álláspontját ezért így foglalta össze: „Mostani államunk olyan, hogy a teljes egészében megszervezett proletariátusnak védekeznie kell, nekünk fel kell használnunk ezeket a munkásszervezeteket, hogy megvédjük a munkásokat államukkal szemben, és hogy a munkások megvédjék államukat.” Aki ismeri Lenin írásait és leveleit életének utolsó éveiből, az tudja, hogy milyen szívósan és elkeseredetten folytatta Lenin ezt a harcot az állami és a társadalmi élet minden területén. Odáig ment el, hogy különben sokra tartott munkatársait (pl. Ordzsonikidzét) is ki akarta zárni a pártból, mert visszatérve a polgárháború bizonyos módszereihez, megsértették a proletárdemokratizmus elveit.

De Lenin már jóval korábban kialakította a maga helyes és határozott állásfoglalását ezekben a kérdésekben. A szocialista demokrácia problémájáról szóló főművében, az *Allam és forradalomban* részletesen fejtegeti az „állam elhalásának” koncepcióját. Az állam elhalása csak azért mehet végbe, „mert a kapitalista rabságtól, a kapitalista kizsákmányolás megszámlálhatatlan borzalmaitól, brutalitásaitól, esztelenségeitől és aljasságaitól megszabadult emberek fokozatosan *hózzászoknak* majd ahhoz, hogy megtartsák a társadalmi együttélés legegyszerűbb, ősidők óta ismert és évezredek óta minden intelemben ismételt szabályait, erőszak nélkül, kényszer nélkül, alárendeltség nélkül, *anélkül a külön kényszerítő apparátus nélkül*, amelyet államnak neveznek”. Lenin most is, mint mindig, az éppen konkrétan előtte álló kérdésre összpontosítja figyelmét. Ez azt jelenti, hogy Marx távolabbra mutató problémáját („a szabadság birodalmát”) egyáltalán nem is érinti, hanem kizárólag az állam elhalásával foglalkozik. De ha egészen általános módszertani szempontból nézzük a dolgot, mégis azt találjuk, hogy állásfoglalása a problémakomplexum egészére vonatkozik. Mindenekelőtt azt kell fontosnak tartanunk, hogy Lenin ebben a vonatkozásban is az ember mindennapi életének totalitását veszi tekintetbe. Távol áll tőle, hogy a szocialista demokratizmust valamiféle új citoyen-jellemként akarja az emberekre kényszeríteni. Közvetlenül e kérdések felmerülése előtt — egy más összefüggésben — világosan leszögezte, hogy a szocialista demokrácia semmiképpen sem tekinthető a régi,

polgári demokratizmus egyszerű kiterjesztésének, hanem éppen ellenkezője ennek. Mindenekelőtt azért, mert a szocialista demokrácia nem idealisztikus felépítmény a polgári társadalom spontán materializmusa fölött, hanem magának a társadalmi világnak a materiális mozgása; s ezt természetesen nem a társadalmi világ természeti korlátozottsága teszi lehetővé, mint ahogy a poliszdemokráciában történt, hanem éppen a társadalmi lét kiteljesedése. A szocialista demokráciának ezért valóban át kell hatnia az emberek egész anyagi életét; az ember társadalmiságát a mindennapi élettől kezdve a döntő társadalmi kérdésekig valamennyi ember saját tevékenységének termékeként kell kifejezésre juttatnia. Az akut forradalmi helyzetekben robbanásszerű spontaneitással indul meg ez a mozgás alulról felfelé és felülről lefelé is. Gondoljunk csak arra, hogy Szovjetország életének bel- és külpolitikai fordulatai mennyire meg tudták mozgatni a hazai és külföldi közvéleményt. A „konszolidáltabb” időszakokban azonban mindez némileg megváltozik, a katonai felkészülés titkait pl. szükségképpen el kell leplezni még a hazai közvélemény előtt is.

Hogyan érvényesülhet a szocialista demokrácia az emberek mindennapi életében? Lenin a megszokást tekinti a legfőbb mozgatórugónak az állam elhalásának folyamatában; a megszokás teszi lehetővé, hogy az emberek erőszak, kényszer és elnyomás nélkül bonyolítsák mindennapi együttélésük ügyeit. A megszokás azonban önmagában véve egészen általános szociológiai kategória, amely minden társadalomban fontos szerepet játszik, s önmagában véve semmit sem mond arról, hogy mit kell megszokni, és hogyan befolyásolja ez az emberek mindennapi életét. Lenin sokkal többet akar mondani az ilyen absztrakt szociológiai általánosságoknál. Ezért utal arra a társadalomteleológiai folyamatra is, amelyben az állam és a társadalom minden intézkedése, intézménye stb. a fentebb jellemzett viselkedésmódok megszoktatását célozza. Természetesen ennek a folyamatnak az elemei is megvannak minden társadalomban. De az osztálytársadalmakban objektív szükségyszerűség, hogy pl. a jog egész struktúrája arra a viselkedésre szoktassa az embereket, amelyet — Marx nyomán — így jellemezhetünk: mindenki azon van, hogy a törvény parancsai és tilalmai lehetőleg csak a többiek cselekedeteit kössék meg. A törvények az egyes emberek gazdasági egoizmusának rendelődnek alá, ezért a jogszerű cselekvés megszokása is csak azt a szemléletet erősíti a mindennapi életben, amely a másik emberben csak saját egzisztenciájának és gyakorlatának korlátozását látja. De tudjuk, hogy Marx szerint a polgári jog — bár természetesen nem eredeti formájában — érvényben marad a szocializmus időszakában is. Ebből pedig az következik, hogy valami olyan tényezőnek kell bekapcsolódnia a társadalom életébe, amely nem spontán módon keletkezik a gazdaságból; másképpen lehetetlen, hogy a már megformált és működő társadalom emberei kialakítsák a kívánt új szokásokat. Nemcsak az ideológiát, hanem mindenekelőtt a mindennapi élet anyagi valóságát kell alapjaiban forradalmasítani. Már a *Kommunista Kiáltvány* úgy állította szembe a polgári társadalmat a kommunizmussal, hogy az előbbiben a múlt uralkodik a jelenen, míg az utóbbiban a jelen a múlton. Ez azt jelenti, hogy míg a polgári

társadalomban az emberi gyakorlat életalapjainak önmozgása csak egy szűk, minden oldalról szükségszerűségekkel határolt mozgásteret hagy meg a gyakorlati döntéseknek, addig a kommunizmusban lehetővé válik, hogy gyakorlati döntések irányuljanak magukra az életalapokra, mégpedig olyanok, amelyek ezek minőségi megváltoztatását célozzák.

Leninnek eleve az volt az egyik fő szándéka a megszokás elméletével, hogy segítsen megvalósítani a jelennek ezt az uralmát a múlt fölött. Ezért volt, hogy már a hadikommunizmus idején is szeretetteljes, de egyben kritikai figyelemmel követett és támogatott minden társadalmi megmozdulást, amelyben felfedezte ennek a jövőnek a csiráit. És a bürokrácia ellen sem csak azért küzdött olyan szenvedélyesen, mert idejekorán felismerte, hogy végül is mennyire tehetetlen a bürokratikus manipuláció, hanem azért is — sőt, szubjektíve talán elsősorban azért —, mert a bürokrácia a maga rutinszerű gyakorlatával a múlt uralmát erősíti a jelen fölött. Az ún. kommunista szombatok által életre hívott mozgalmat is azért üdvözölte olyan örömmel, mert annak a társadalmi öntevékenységnek a kezdeteit látta benne, amely — ha szükségképpen hosszú, ellentmondásokkal és visszaesésekkel terhes is ez a folyamat — oda vezet majd, hogy a jövő kerekedjék a múlt fölébe: elvezet majd a szocialista demokráciához, „a szabadság birodalmá”-hoz. Kétségtelen ugyan, hogy az ilyen tendenciák mindig az adott gazdaságon alapulnak, mindig a gazdaság adott fejlődési fokából indulnak ki, és ez meghatározza tartalmukat is; ám ez korántsem jelenti azt, hogy egyszerűen a múltból kibontakozó gazdasági helyzet szükségszerű termékei volnának, valójában inkább annak a korszaknak az előfutárai, amelyben a jelen fog a múlton uralkodni. Lenin így határozta meg a kommunista szombatok lényegét: „... a mi gazdasági rendszerünkben egyelőre nincsen semmi, ami kommunistának nevezhető. »Kommunizmus« csak akkor kezdődik, amikor megjelennek a kommunista szombatok, vagyis amikor egyesek ingyen dolgoznak a köz javára, ez a munka nagy méreteket ölt, és semmilyen hatalom, semmilyen állam nem szab normát neki.”

Nem véletlen, hogy Leninnek éppen ezek a megállapításai a szocialista átalakulás általános és lelkes igenlését váltották ki. Senki előtt sem volt titok, hogy milyen kétségbeejtő gazdasági állapotok uralkodnak a fiatal Szovjetországban. Lenin mégis úgy reagált erre a helyzetre, hogy miközben realista módon minden megalkuvás nélkül rámutatott a hiányosságokra és a visszamaradottságra, mindig észrevette a szocialista jövő megvalósításának legszerényebb kísérleteit, legkezdetibb tendenciáit is, mindig kitartott amellett, hogy a szocialista demokrácia elengedhetetlen és alapvető gyakorlati feltétele a szocializmus felépítésének. Ez volt az emberi alapja a lelkesedésnek, amelyet állásfoglalásai kiváltak a tömegekből. Leninnek ez az állandó törekvése, hogy a legnehezebb körülmények között is az ember emberré válását tartsa szem előtt, Oroszországon kívül is mély hatást gyakorolt, ha a demokráciára vonatkozó gondolatait nem is mindig értették meg. Engedtessek meg, hogy a magam egyik régi cikkére hivatkozzam: *A kommunista párt morális küldetése* című írásomban

Leninnek éppen a kommunista szombatokra vonatkozó nézeteit taglaltam, ha még egy sok idealista elfogultsággal megterhelt marxizmus álláspontjáról is.

Jóllehet Lenin a szociáldemokrácia vulgarizált elméletei ellenében sokszor hangsúlyozta, hogy az állam elhalásával a demokrácia is elhal, hogy a megvalósult kommunizmus olyan formáció lesz, amely már túl van a demokratizálás feladatain, ma mégis sokszor feledésbe merülnek az átmeneti korszakkal kapcsolatos állásfoglalásai, amelyekben mély — szocialista — demokratizmusa nyilvánul meg. Ebben természetesen nagy szerepe van annak is, hogy a polgári ideológiának érdekében áll Leninre vezetni vissza a szocialista demokrácia sztálini eltorzítását. A bürokratikus konzervatizmus, amely fenn akarja tartani a sztálini elveket, és a hidegháborús ideológia, amely a maga módján harcol ellenük, egyaránt arra törekszik, hogy lehetőleg Leninben találja meg Sztálin elméletének és gyakorlatának alapjait. Csak Sztálin tevékenységének marxista kritikája képes rávilágítani az elméleti és gyakorlati diszkontinuitásra Lenin és Sztálin között. Ez a kritika mutatná meg azt a történelmi összefüggést is, hogy Sztálin politikája semmiképpen sem állt közelebb a lenini vonalhoz, mint későbbi ellenfeleié. Hazatérése után Lenin ugyanezért bírálta Kamenyevet és Sztálint: mindketten félreismerték a forradalom jellegét; és Sztálin később, a szakszervezeti vita idején sem Lenin vonalát követte, hanem Trockijét.

Ha már érintettük a kontinuitás problémáját, tanulságos lesz utánanézni annak is, hogy Lenin hol és milyen összefüggésben értékelte pozitívan a kontinuitást. Bizonyára sokaknak feltűnt a megszokásról szóló idézet olvasáskor, hogy az emberi együttélésnek és együttműködésnek a szocialista demokráciára jellemző szabályait Lenin egyáltalán nem tekinti gyökeresen újnak; nem gondolja azt, hogy az élettendenciák, amelyeket kifejeznek, csak a szocialista fejlődésben alakulnak ki; inkább arról van szó, hogy bizonyos elemi, már évezredek óta ható erők csak a szocializmusban képesek valóban társadalmi általánossággal érvényesülni. S ebben világosan megmutatkozik a módszer, amely szorosan Marxhoz kapcsolja Lenint, és radikálisan elválasztja őt Sztálintól és annak követőitől: Lenin elismeri bizonyos történelmi fejlődéstendenciák kontinuitását, de ezt szervesen összekapcsolja azzal a szükségszerűséggel, hogy a forradalmi átalakulások idején gyökeresen megváltozik a funkciója ezeknek a tendenciáknak. Éppen a világtörténelmi kontinuitásnak ez a felfogása adja minden utópizmus igazi módszertani cáfolatát. Az utópisták szerint valami gyökeresen új, pusztán az „ész” törvényeiből levezetett ideált kell átültetni a valóságba; a marxizmus szerint viszont bizonyos fordulópontjai maga a társadalmi-történelmi fejlődés hozza létre az új dolgokat. Nem kell sosem volt újdonságokra várni, „pusztán” arról van szó, hogy az egész társadalomban általánossá válnak bizonyos emberi beállítottságok és viselkedésmódok, amelyek korábban hatástalanok voltak, csak „kivétekként” valósultak meg. De ez is ugrás, ez is forradalmi változás, ha „pusztán” arra korlátozódik is, hogy — általánosításuk révén — olyan jelentőséget adjon a társadalmi lét meglevő és

a maguk módján régóta ható mozzanatainak, amilyent korábban szinte el sem lehetett képzelni. Ezt a folyamatot ábrázolja Lenin a megszo-
kásról szóló fejtegetésében. S ezek a fejtegetések az egész marxizmus
általános módszerét is reprezentálják: „A marxizmus mint a proleta-
riátus forradalmi ideológiája — mondja Lenin — azáltal tett szert
világtörténelmi jelentőségre, hogy korántsem vetette el a polgári kor-
szak igen becses vívmányait, hanem ellenkezőleg, magáévá tette és
feldolgozta mindazt, ami az emberi gondolkodás és kultúra több mint
kétezer éves fejlődésében értékes volt.”

Talán nem volt felesleges legalább utalni Lenin marxizmusának erre
a vonatkozására is. Mert két oldalról is megmutatkozik benne Lenin
ellentéte a helytelen áramlatokkal. Az egyik oldalon vannak azok,
akik úgy vélik, hogy az egyetlen történelmi alternatíva a régi és az
új közötti választás: vagy minden stagnál, vagy átmenet nélkül valami
gyökeresen új keletkezik. (Lenin megjegyzései közvetlenül az ilyen
irányzatok, így pl. a „proletkult” ellen szóltak. De meg kell mondani,
hogy a marxizmust Zsdanov elmélete is valami gyökeresen újnak
tekinti; s általános módszertani szempontból ez nem is esik olyan távol
a művészet fejlődésének futurista felfogásától.) A másik oldalon pedig
Sztálin áll, azokkal az elméleti követőivel együtt, akik manapság
gyakran azt képzeik magukról, hogy gyökeresen szakítottak a „sze-
mélyi kultusszal”: ezek a kontinuitásból csinálnak fétist. Azt gondol-
ják (vagy legalábbis azt mondják), hogy a maguk mögött hagyott
időszak kétségtelen eredményei elvileg kizárják, hogy gyökeresen
szakítsunk e korszak módszereivel. Ez az álláspont nem kevésbé tör-
ténelmietlen és antimarxista, mint a másik.

Lenin nem hagyott hátra valamiféle csálhatatlan receptet az átmeneti
korszak kérdéseinek megoldására, mint ahogy ő sem kapott ilyent
Marxtól vagy Engelstől. Felesleges azon töprengeni, hogy milyen
konkrét megoldásokat talált volna ő, ha tovább él és tovább tud dol-
gozni. Azt sem tudhatjuk, hogy mennyiben lett volna objektív lehe-
tősége akár Leninnek is arra, hogy példamutató válaszokat adjon az
ország forradalom lényegileg „nem-klasszikus” voltából fakadó kérdé-
sekre. Mégis azt hisszük, nem volt egészen haszontalan, ha megkísé-
reltünk fényt deríteni ekkori gyakorlatának elvi és módszertani
alapjaira. Fel sem merült, hogy megírjuk az egész átmeneti korszak
történetét, bár nagyon kívánatos volna a feladat elvégzése. Csak egyet-
len dologgal foglalkoztunk, de ez ma annál égetőbb. Hozzá akartunk
járulni a felismeréshez: a Lenint követő korszak politikai vezetése
gyökeresen szakított Lenin módszerével, s ez a szakítás szükségképpen
oda vezetett, hogy gyakran szakítania kellett magával a marxizmussal
is, noha a korszak politikai főszereplőinek döntő többsége saját meg-
győződése szerint csak a valódi marxizmust—leninizmust alkalmazta.

LENIN A SZOVJET BÜROKRATIZMUSRÓL

ANDRIJA KRASIC

Az úgynevezett „személyi kultusz” politikai elítélésével szoros összefüggésben emlegetik a bürokratizmust is. A bürokratizmus számos megjelenési formája — amelyekre a kritikusok ujjal mutatnak — tanúskodik a szovjet társadalom sokéves bürokratikus fertőzöttségének magas fokáról és méreteiről. A szovjet bürokratizmus szovjet bírálói tehát maguk cáfolják meg egyes szovjet ideológusok állítását, hogy „a bürokratizmus nem sajátja a szocialista államnak”, hanem burzsoá állam maradványa a szovjet társadalomban.

A bürokratizmus szovjet bírálata a XX. és XXII. kongresszus politikai vonalán nem az első összecsapás önnön bürokratizmusokkal. Már a szovjet hatalom első éveiben, röviddel a régi Oroszország bürokratikus gépezetének *megsemmisítése után*, meglepően sok szó esik a bürokratizmusról mint a *szovjet gazdasági és politikai élet betegségéről*. Ezt a tényt akkor sem Lenin, sem a pártvezetőségben ülő ellenfelei nem vonták kétségbe, a viták inkább arról folytak, hogy hogyan és milyen módon lehet kigyógyítani a szovjet intézményeket a bürokratizmus betegségéből.

A *szovjet hatalom soron levő feladatairól* szóló brosúrájában Lenin már 1918-ban felhívta a figyelmet „a szovjet szervezet bürokratikus eltorzulásának” veszélyére, s ezért sikraszállt a szovjeteknek a dolgozókkal való szoros kapcsolatai és az „alulról jövő ellenőrzés”¹ különféle formái mellett. 1918 tavaszán még csak nagyjából hozták tető alá az új államhatalom mechanizmusát a szovjet köztársaságban.² Az elkövetkező években az állami és egyéb intézmények bürokratizálódása egyre nagyobb aggodalommal tölti el a jövőbe látó elméket, vitákat és kemény bírálatokat vált ki. Leninnek a bürokratizmust elítélő éles szavai egyre gyakrabban hallatszanak, s egyszersmind arról is tanúskodnak, hogy a bürokrácia eléggé gyorsan gyökeret eresztett. Lenin 1920. január 16-án M. Tomszkijhoz intézett levelében már keserűen kifakad: „Kedves Elvtársak! Továbbítok önöknek egy jelentést, amely egy rendkívül fontos *gyakorlati* ügyben tanúsított elképesztő *huzavonára*, nemtörődömségre, bürokratizmusra, tehetetlenségre hívja fel a figyelmemet. Sohasem voltak kétségeim aziránt, hogy népbiztosságainkon, mindegyikben, igen nagy még a bürokrácia. De hogy a szakszervezetekben *sem kisebb* — ezt nem hittem volna. Hallatlan szégyen. Nagyon kérem, olvassák fel mindezeket a dokumentumokat az ÖKSZT kommunista frakciójában, és dolgozzák ki a bürokrácia, a huzavona,

a semmittevés és a tehetetlenség elleni harc érdekében szükséges *gyakorlati* intézkedéseket.”³ Lenin következő szövege (1921. január 26-án kelt) azokra a vitákra vonatkozik, amelyekben a bürokrácia már a belső pártviszályoknak elsőrendű témája lett:

„Slyapnyikov beszédének végén azt mondta: »Vessünk véget a bürokratizmusnak az államapparátusban és a népgazdaságban.« Állítom, hogy ez demagógia. A bürokratizmus múlt év júliusa óta napirenden van. Múlt év júliusában az OK(b)P IX. kongresszusa után (ez a kongresszus 1920. III. 29-étől IV. 5-éig tartott — a szerző megjegyzése), Preobrazsenszkij is felveti a kérdést — nincsenek-e nálunk bürokratikus túlzások? Vigyázat! Augusztusban a Központi Bizottság jóváhagyja Zinovjev levelét: harcoljatok a bürokratizmus ellen. Szeptemberben összeült a pártkonferencia, és ezt jóváhagyta. Tehát nem Lenin agyalt ki valami új utat, amint Trockij megjegyzi, hanem a párt mondta: »Új seb keletkezett, vigyázat!« Júliusban Preobrazsenszkij felveti ezt a kérdést, augusztusban Zinovjev levele, szeptemberben — pártkonferencia, decemberben — a Szovjetkongresszuson — nagy beszámoló a bürokratizmusról. Tehát keletkezett egy seb. Mi a programban 1919-ben megírtuk, hogy nálunk van bürokratizmus. Aki azt ajánlja önöknek, hogy vessenek véget a bürokratizmusnak, az demagóg. Ha odaállnak önök elé és azt mondják, »vessünk véget a bürokratizmusnak«, akkor ez demagógia. Ez ostobaság. A bürokratizmus ellen hosszú évekig fogunk harcolni, és aki mást mond, az szélhámos és demagóg, mert ahhoz, hogy a bürokratizmust leküzdjük, rendszabályok százaira van szükség, arra van szükség, hogy kivétel nélkül mindenki iskolázzott, kivétel nélkül mindenki művelt legyen, mindenki részt vegyen a Munkás—Paraszt Felügyeletben.”⁴

Leninnek ezeket a tanúskodásait és gondolatait a szovjet bürokratizmusról csak a fiatal szovjet állam akkori bel- és külpolitikai körülményeivel összefüggésben érthetjük meg. Ez az állam, alighogy sikerült megszerveződnie, máris szembetalálta magát a külső beavatkozással — 1918 tavaszától 1920 végéig (a Távol-Keleten pedig egészen 1922-ig) —, és heves polgárháborúba sodródott. A szovjetek, mint a forradalmi hatalom szervei — a forradalmi erők egyéb politikai szervezeti formái mellett —, már kezdettől fogva hatalmas gazdasági és egyéb nehézségeknek voltak kitéve, amit ebben az elmaradott országban még a polgárháború és a külső beavatkozás sajátos nehézségei is tetézték. A veszélyeztetett forradalomnak minél mozgékonyabb központosított szervezetre volt szüksége, hogy gyorsan rögtönözhesse a végrehajtó testületek és felelős vezetők sorsdöntő határozatait, olyan szervezetre, amelynek — a forradalmat és hatalmát mentve — ilyen abnormális körülmények közepette nem volt ideje a rendes, demokratikus procedúrára. Emellett, a burzsoá-demokratikus hagyományokkal nem rendelkező agrárország nagy elmaradottsága sem: nyújthatott kedvező talajt az alighogy meteremtett politikai rendszer gyors és gyökeres demokratikus megreformálására. A körülmények tehát arról győzték meg Lenint, hogy még nem helyettesíthetők jobbal a *már* bürokratizálódott szovjet politikai intézmények. Ezért nem engedte meg, hogy a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiöntsék, vagyis

hogy a forradalmi szervek bürokratizmusa miatt felszámolják ezeket a szerveket és magát a forradalmat is.⁵ Felbomlás, vagy a forradalom megmentése — ez volt a dilemma, s Lenin az egyedüli kiutat abban látta, hogy módszeres, tartós gyakorlattal javítsák a szovjet szervek tevékenységét, *bennük* magukban üldözve a bürokratizmust, mégpedig elsősorban az alulról jövő ellenőrzés, kezdeményezés és támogatás, vagyis a forradalmi néptömegek útján. Ezért dörgött a bürokratizmus ellen, egyszersmind pedig az ellen az elhamarkodott, utópisztikus, demagóg, sőt ellenforradalmi követelés ellen is, hogy „végezzünk a bürokratizmussal”. Nem akart villámháborút a *szovjet intézmények* ellen, hanem a szovjet rendszer *bürokratizmusának* türelmes felszámolását és aláadását akarta.

M. Szokolovhoz 1921. V. 16-án intézett levele igen jellemző harci módszerére:

„Őn azt írja: a tömegek öntevékenységének kibontakozása csak akkor *lehetséges*, ha *eltöröljük a föld színéről* azt a bürokratikus kelevényt, amelyet főigazgatóságoknak és központoknak neveznek.

Ámbátor nemigen jártam kinn, de ismerem ezt a bürokráciát, és tisztában vagyok káros voltával. Őn abban téved, hogy ezt mint valami »kelevényt«, azonnal ki lehet vágni, «el lehet törölni a föld színéről».

Ez tévedés. El lehet kergetni a cárt —, el lehet kergetni a földbirtkosokat —, el lehet kergetni a tőkéseket. Ezt megtettük. De nem lehet »elkergetni«, nem lehet »eltörölni a föld színéről« a bürokráciát egy paraszti országban. Csupán *csökkenteni* lehet lassú, szívós munkával.”

„A bürokraták ügyes fickók, s a legtöbb ilyen gazember minden hájjal megkent, ravasz róka. Puszta kézzel nem lehet elcsipni őket.”

„Egy hallatlanul kimerült, elcsigázott paraszti országban a bürokrácia elleni harc hosszú időt igényel, s ezt a harcot kitartóan kell folytatni, nem szabad elkedvetlenedni az első balsikerektől.”⁶

Miért tévedett M. Szokolov és sokan mások, akik annak idején azt sürgették, hogy egyetlen sebészeti beavatkozással semmisítsék meg a bürokratizmust? Nemcsak arról van szó, hogy akkor még nem voltak meg a társadalmi lehetőségek a bürokratizmus elleni varázsos hűzésre.

„Mindenki tudja, hogy az Októberi Forradalom a valóságban új erőket, új osztályt hozott felszínre, hogy Oroszországot ma a proletariátus legjobb képviselői kormányozzák, akik hadsereget teremtettek, vezették ezt a hadsereget, megszervezték a helyi igazgatást stb., vezetik az ipart és így tovább. Ha ebben az igazgatásban vannak bürokratikus kinövésék, mi ezt a bajt nem titkoljuk, hanem leleplezzük, harcolunk ellene. Aki az új rend kinövéséi elleni harc miatt megfélemledik e rend tartalmáról, elfelejti, hogy a munkásosztály teremtette és vezeti a szovjet típusú államot, az egyszerűen nem tud gondolkodni és a levegőbe beszél.”⁷

Lenin tehát az *osztály* meghódított pozícióit, a *forradalmi* irányítást védi azoktól a veszélyektől, amelyek *ezeket a pozíciókat* és ezt az *irányítást* fenyegetik, valamint a szovjet intézmények bürokratikus elferdülései ellen intézett jó szándékú, de hiszékeny támadásoktól. Fel-

merül a kérdés: Lenin ezzel a taktikájával nem fegyverezte-e le némileg a bürokratizmus elleni küzdelem harcosait?

Az OK(b)P X. összorosz értekezletén (1921. V. 26-ától 28-áig) Lenin keményen bírálta azokat a kommunistákat, akik megelégszenek azzal, hogy csak beszélnek a bürokratizmus különféle eseteiről: „Hát állítottak már bíróság elé embereket aktatologatásért? Kit ítelt el a nép-bíróság azért, hogy egy munkásnak vagy egy parasztnak, aki négyszer vagy ötször kénytelen elmenni egy-egy hivatalba, végül is olyasvalamit nyomnak a kezébe, ami formailag ugyan nem kifogásolható, de amivel lényegében csúfot üznek belőle? Hiszen önök kommunisták, miért nem állítanak kelepécét ezeknek a bürokrata uraknak, s azután miért nem állítják őket *nepbíróság* elé, miért nem vetik őket *börtönbe ezért a bürokratizmusért?*”⁸

Íme még egy lenini válasz a lenti kérdésre, szintén 1921-ből:

„A szovjet törvények nagyon jó törvények, mert mindenkinek lehetőséget nyújtanak arra, hogy harcoljon a bürokratizmus és a huzavona ellen; ilyen lehetőséget egyetlen tőkés államban sem nyújtanak a munkásnak és a parasztnak. De kérdezem: élnek-e ezzel a lehetőséggel? Majdnem senki!”

És ugyanezen a helyen:

„Nagyon remélem, hogy kitessekélünk pártunkból száz-kétszázezer olyan embert, akik befurakodtak a pártba és akik nemcsak nem tudnak harcolni a huzavona és a korrupció ellen, hanem gátolják ezt a harcot.”⁹

Ami tehát Lenin szándékait illeti, szó sincs arról, hogy nem óhajtott erősen és nem serkentette a könyörtelen harcot a szovjet bürokratizmus ellen. Mélyen meg volt győződve róla, hogy a bürokratizmust szélsőbaloldali frázisokkal nem lehet máról holnapra kiűzni, s hogy ez a politikai szélhámosság nem árt a *bürokráciának*, viszont kiváltja a nép felháborodását a *bürokratizálódott szovjet intézmények* ellen, és utat nyit az anarchia előtt. Az anarchia a forradalom biztos végét jelentené, az ellenforradalom győzelmét, a szovjet politikai rendszer fenntartása pedig — bármennyire is bürokratizálódott — lehetőséget nyújt a fokozatos debürokratizálódásra, összhangban a munkástömegek gazdasági és kulturális-politikai színvonalával. Lenin nem becsülte túl az ország lehetőségeit, hogy megszabaduljon a bürokratizmus kísértetétől, s nem becsülte le a bürokratizmust mint magát a forradalmat fenyegető veszélyt. A kisebb rosszat választotta, jól ismerve a bürokratizmus gyökereit és méreteit, amely igen gyorsan behálózta az egész szovjet rendszert. Erről tanúskodnak Lenin alábbi fontos adatai és magyarázatai:

„Nézzük a bürokratizmus kérdését, és vizsgáljuk meg gazdasági szempontból. 1918. május 5-én a bürokratizmus kívül esik látókörünkön. Egy fél évvel az Októberi Forradalom után, miután a régi bürokratikus apparátust teljesen szétzúztuk, ezt a bajt még nem érezzük.

Eltelik még egy esztendő. Az Oroszországi Kommunista Párt VIII. Kongresszusa 1919. március 18—23-án új pártprogramot fogad el, s ebben a programban, nem félve a baj beismerésétől, hanem attól a kívánságtól vezéreltetve, hogy a baj feltárjuk, lealcázuk, kipellen-

gérezzük, s a gondolkodást, az akaratot, az energiát, a tetterőt a baj elleni harcra mozgósítjuk, nyíltan megmondjuk, hogy »a szovjet rendszerben a bürokratizmus részben újjáéledt«.

Eltelt még két esztendő. 1921 tavaszán, a VIII. Szovjetkongresszus után, amelyen (1920 decemberében) megvitattuk a bürokratizmus kérdését, az Oroszországi Kommunista Párt X. Kongresszusa (1921. március) után, amelyen a bürokratizmus elemzésével szorosán összefüggő viták eredményét összegeztük, ezt a bajt még világosabban, még pontosabban, még fenyegetőbbben látjuk magunk előtt. Mi a bürokratizmus gazdasági gyökere? A bürokratizmusnak főleg két gyökere van: egyrészt a fejlett burzsoáziának éppen a munkások (és részben a parasztok) forradalmi mozgalma ellen szüksége van a bürokratikus, elsősorban katonai, azután bírósági stb. gépezetre. Ilyen nincsen nálunk. A mi bíróságunk osztálybíróság a burzsoázia ellen. A mi hadseregünk osztályhadsereg a burzsoázia ellen. Nem a hadseregben, hanem a hadsereget kiszolgáló intézményekben van a bürokratizmus. Nálunk a bürokratizmus gazdasági gyökere másban rejlik: a kistermelő szétforgácsoltságában, szétszórtságában, nyomorában, kulturálatlanságában, az utak hiányában, a tudatlanságban, a mezőgazdaság és az ipar közötti *forgalom* hiányában, a mezőgazdaság és az ipar kapcsolatának és kölcsönhatásának hiányában. Ez igen nagy mértékben a polgárháború következménye. Amikor bennünket blokáddal zártak körül, minden oldalról ostromoltak és elvágtak az egész világtól, azután a déli gabonatermő területtől, Szibériától, a kőszéntől —, nem állíthattuk helyre az ipart. Nem volt szabad visszariadnunk a »hadikommunizmustól«, megrettennünk a legkétségbeesettebb végtől sem: inkább koplalunk, vagy akár éhezünk is, de megvédjük, bármibe kerüljön is, a leghihetlenebb pusztulás és a forgalomnak a hiánya ellenére is megvédjük a munkások és parasztok hatalmát... De az, ami a blokáddal körülzárt országban, az ostromlott várban a győzelem feltétele volt, megmulatta a maga árnyoldalait 1921 tavaszán, éppen akkor, amikor az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság területéről véglegesen elkergettük az utolsó fehérgárdista csapatokat is. Egy ostromlott várban el lehet és el is kell »zárni« minden forgalmat —, ha a tömegek különösen hősiesek, ezt három évig is ki lehet bírni. A kistermelő nyomora ezután még jobban fokozódott, a nagyipar helyreállítása még jobban elhúzódott, elodázódott. Az »ostromzár« örökségeként, a kistermelő szétforgácsoltságának és elnyomottságának felépítményeként a bürokratizmus immár félreismerhetetlenül megmutatkozott.”¹⁰

Ez a szabatos kronológia, a szovjet rendszer elbürokratizálódása általános szociális alapjának és konkrét társadalmi-politikai feltételeinek vázlata, mégpedig egy olyan látnoki tanú tollából, amilyen Lenin volt. Egy ilyen tanúbizonyosság mellett tarthatatlan az a tézis, hogy a bürokratizmus összeegyeztethetetlen a szovjet szocialista állammal s hogy ez a burzsoá állam maradványa és terméke. A *szovjet rendszer bürokratizmusáról* van szó, a szovjet bürokratizmusról, amely alaposan befészkelte magát a forradalom utáni sajátos gazdasági-szociális

talajba, *miután a régi bürokratikus gépezetet a csúcstól az alapjáig megsemmisítették.*

A szovjet hatalom létrejött, de az új munkás—paraszt állam olyan gazdasági-társadalmi feltételeket örökölt, amelyek gyakorlatilag megüsitették azt, hogy a széles néptömegek *szakadatlanul úgy tevékenykedjenek*, mint a társadalmi-politikai események *döntő tényezői*. A parasztság volt a lakosság óriási többsége. Amikor a kisparaszt levetette a katonai egyenruhát, leletette a puskát és visszatért a családi élet zárt keretébe, egyszersem elhagyta a katonai *szervezetet* is, az egyedüli szervezetet, amely kapcsolatba hozta őt az egész ország hatalmas munkás—parasztömegével. *A kisárutermelő felaprózottsága* mindig nagy akadály volt a nemzeti élet terén kifejtett tevékenységnek, úgyhogy a nemzetnek ez a roppant potenciális ereje mozdulatlanúságba dermedt. Az anyagi nincstelenség kötelezően kiegészítődik a szellemi elmaradottsággal, amely még egy oka annak, hogy a szegényparasztok tétlenül tűrik a nyomorúságukat.

Másrészt a munkásosztály pártja, amely természetesen mozgó és forradalmi, a paraszti Oroszországban azonban viszonylag még mindig kis létszámú, a parasztság felosztott katonai szervezetét nem tudta gyorsan hatékony politikai szervezettel felcserélni. Ezt a törekvést ismét a gazdasági elmaradottság bajai gátolták: a falu és város közötti forgalom hiánya, az utak hiánya, következésképp pedig a kulturális-politikai befolyás hiánya. Így az elmaradott agrárország hatalmas területei megkapták a forradalmi hatósági szerveket, társadalmilag azonban nem voltak képesek arra, hogy *a munkástömegek tevékenységével szakadatlanul serkentsék és fejlesszék a képviselői szervek demokratikus működését*. Az új hatalom magára hagyatva igen gyorsan bürokratizálódott, a munkástömegek kárára, amelyektől függetlenítette magát.

De nemcsak ebben volt minden baj. A háborús feltételek diktálták a „hadikommunizmus” intézkedéseit: a legszigorúbb állami ellenőrzés az egész, közfogyasztási cikkek gyártó ipar fölött, állami monopólium a magántulajdonban levő élelmiszer-tartalékok fölött, általános munkakötelezettség. Az ország katonai táborrá vált, hogy a zárlat alá helyezett forradalom megmeneküljön a külső ellenségtől, a belső bomlástól, amely az éhségnek, az üzérkedésnek, valamint az ellenforradalmi összeesküvéseknek a következménye — ez utóbbiaknak kedvezett az a körülmény, hogy délen és keleten a fő élelmiszer- és nyersanyagforrások az ellenség kezében voltak. A bolsevik párt *kénytelen volt az állam erejével* mozgósítani az ország összes emberi és gazdasági potenciálját a forradalom védelmére. A párt *nem kerülhette el* a lenni vagy nem lenni helyzetét, és ugyanígy *nem kerülhette el* azoknak a rendkívüli intézkedéseknek a gazdasági és társadalmi-politikai következményeit, amelyeket ebben a helyzetben kénytelen volt megtenni: az ipari és mezőgazdasági termelés további csökkentését, a politikai erőszak szerveinek népszerűtlenségét, valamennyi politikai intézmény bürokratizálódását, beleértve a bolsevik pártot is. A forradalomnak ily módon vezetnie kellett az ország gazdasági, társadalmi elmaradottsága miatt, s a belső és külső ellenforradalom által veszé-

lyeztetve drámai helyzetbe jutott, annál is inkább, mert *saját szervezetét is meghódította a bürokratizmus*, mégpedig alapjaitól a csúcsáig, központjában és perifériáján egyaránt. „Minden erejüket meg kell feszíteniük” — hangzott Lenin felhívása —, „hogyminél kevesebb balsiker érje önöket; s a balsikerek ne szegjék kedvüket, hanem szívósan és türelmesen folytassák a munkát, lendüljenek neki újra meg újra. Moszkvában sokkal nehezebb dolgozni, mint vidéken — nagyobb a bürokrácia, több a megszedült és elkényelmesedett »fejes« stb.” A lehetetlen helyzetből egyedül kiútként Lenin ez alkalommal a következőket javasolja: „Fokozatosan, de feltétlenül vonjanak be néhány közismerten becsületes és minden körülményben köztiszteletben álló *pártonkívüli munkást*. Ne sajnálják az időt és fáradságot felkutatásukra, megismerésükre.”¹¹

A munkásosztály, „a becsületes és köztiszteletben álló munkások” — ez volt az *egyedüli erő*, amely meg tudta szabadítani a forradalmat saját intézményeitől. A bürokrata kommunisták a *legnagyobb veszéllyé* váltak a forradalomra nézve. „Valamennyi gazdasági szervünk egész munkájának fő baja a bürokrácia. A kommunisták bürokratákká váltak. *Ha valami romlásba fog sodorni bennünket, hát ez lesz az.*”¹²

Lenin idézett szavai nem csupán a pillanatnyi fölháborodás kitörését jelentik vagy pedig hatást keltő túlzást. Lenint az élet mindennapi gyakorlata meggyőzte arról, hogy az elbürokratizálódott kommunista funkcionáriusok valóban a legrosszabb *belső ellenségei* lettek a szocialista forradalomnak. „Legveszedelmesebb *belső ellenségünk*: a bürokrata, az olyan kommunista, aki felelős (majdpedig nem is felelős) szovjet állást tölt be, s mint lelkiismeretes ember köztiszteletnek örvendő... Nem tanult meg harcolni az aktatologatás ellen, nem is tud harcolni ellene, inkább leplezi. *Ettől az ellenségtől meg kell tisztítaniunk sorainkat, és az önludatos munkások és parasztok segítségével leleplezzük ezt az ellenséget. Ebben a harcban, amelyet ezzel az ellenséggel, ezzel a hozzá nem értéssel és oblomovizmussal folytatunk, kivétel nélkül az egész pártonkívüli munkás—paraszttömeg követi az élcsapatot, a kommunista pártot. Ezen a téren semmiféle ingadozásnak nincs helye.*” „A következő párttisztítás folyamán azok a kommunisták kerülnek sorra, akik adminisztratív vezetőknek *vélik* magukat.”¹³

A „*vélt adminisztratív vezetők*” kommunisták, akik múltbeli érdekeikkel ékeskednek, és ezzel fedezik magukat, rombolták a hatalmi szervek, a szovjetek forradalmi szellemét, és a forradalom egész politikai épületét szembeállították a dolgozók forradalmi tömegeivel. Lenin ezért úgy vélte, hogy mindenekelőtt a pártból kell kiűzni a bürokratikus kísértetet, hogy a forradalomnak ez az avantgard ereje ismét képessé váljon a forradalmi azonosulásra a munkásosztály érdekeivel. Ezt a célt kellett szolgálniuk a párttisztogatás intézkedéseinek, valamint a friss erők bevonásának a munkásosztály soraiból, hogy a politikai-állami intézményekben az osztály erejével ellenőrizzék a munkát, és üldözzék a bürokratizmust. Lenin alábbi utasításai ilyen értelemben támasztják alá a szovjet bürokratizmus elleni erőfeszítéseit:

„Ügyelni kell — kezdetnek elég csak egészen kisszámú intézményben — a kommunisták beosztására a szovjet intézményeken belül, arra törekedve, hogy a kommunisták kizárólag olyan állásokat töltsenek be (a ranglétrának mind a legtetetjén, mind a legalján), ahol valóban ellenőrizhetik a munka menetét, valóban harcolhatnak a bürokratizmus és az aktatologatás ellen, valóban azonnal meg tudják javítani a helyzetet és meg tudják könnyíteni azoknak a szerencsétlen állampolgároknak a sorsát, akik kénytelenek igénybe venni *csapnivalóan rossz szovjet apparátusunk* szolgálatait.

A ranglétre alján levő állásokat betöltő kommunistákra különösen nagy figyelmet kell fordítani, mert ezek gyakorlatilag gyakran fontosabbak, mint azok, akik fent vannak.”¹⁴

Leninnek mindezek a tanúskodásai a *szovjet* bürokratizmusról azt bizonyítják, hogy a szovjet társadalmi-politikai rendszer bürokratikus degenerálódása igen gyorsan meghódította ezt a rendszert, hogy a szovjet rendszer bürokratikussá vált már a régi állami-politikai épület alapos lerombolását követő első években.

Leninnek ezek a magyarázatai egyszersmind kifejezik meggyőződését, hogy a bürokratizmust mindaddig nem lehet véglegesen leküzdeni, amíg jelentősebb mértékben fel nem fejlődnek az ország termelőerői, s míg le nem küzdik az elmaradottságot.

A bürokratizmus elleni harcban Lenin e káros jelenség korlátozásának, megghiúsításának és csökkentésének taktikájához folyamodott, az ellene folyó hosszan tartó, konok és mindennapos küzdelmet választotta, de nem azért, mert lebecsülte a bürokratikus veszélyt, hanem azért, mert úgy vélte, hogy a forradalomnak nincs más kiútja abból a drámai bonyodalomból, amelybe jutott. Helyzetének drámaisága abban nyilvánult meg, hogy szükséges rosszként meg kellett tűrnie saját állami-politikai szervezetének minden baját, amellyel elfojtotta az ellenforradalmat és az országot kiemelte a gazdasági elmaradottságból.

A forradalom megmenekülésének útját Lenin ismét csak abban az alapvető anyagi erőben látta, amely feltartóztathatatlanul lerombolta a régi rendszert — „a pártonkívüli munkás- és parasztömegekben”. Amikor azt hangsúlyozta, hogy a bürokrata kommunisták a forradalom legveszélyesebb ellenségei, s amikor ezzel az ellenséggel szembeállította „az összes tudatos munkásokat és parasztokat”, „az egész pártonkívüli munkás-parasztömeget az utolsó emberig” — Lenin valójában *tudatosította a szovjet rendszer belső ellentmondását* és ennek az ellentmondásnak a megoldási módját a fennálló körülmények között.

Lenin életében azonban az anyagi és a szellemi elmaradottság túlságosan is ránehezedett a lakosság legszélesebb termelő tömegeire. túlságosan is gátolta az egyszerű proletár és vele együtt szenvedő szegényparaszt társadalmi-politikai aktivizálását ahhoz, hogy saját politikai gyakorlatuk révén annyira megérjenek, hogy felfogják Lenin bürokráciaellenes politikájának lényegét. A debürokratizálás politikai gondolata ezért anyagi erő nélkül maradt. márpedig egyedül csak általa lehetett volna valóra váltani. Míg a lakosság termelő tömegének minden energiáját az elemi létszükségletek kielégítése veszi

igénybe, a bürokrácia spontánul adódik mint a társadalmi történések egyedüli tevékeny tényezője, és saját professzionális-bürokratikus gyakorlatával még inkább elfojtja a tömegek politikai tevékenységét. Ezek voltak azok a feltételek, amelyek oda hatottak, hogy Lenin tetemével együtt többé-kevésbé eltemették Lenin bürokráciaellenes eszméit is.

Hornyik György fordítása

JEGYZETEK

¹ Szocsinenija IV. kiadás, Moszkva, 1955. 27. kötet, 244—245. old.

² B. N. Ponomarjev és mások: Az SZKP története, 267—268. old.

³ Szocs. 35. kötet, 368. old.

⁴ Szocs. 32. kötet, 46—47. old.

⁵ Gyakorlatilag kiderült, hogy például Ukrajnában a baloldali eszerek a „bürokratizmus elleni harc” jelszavának örve alatt a szovjet hatalmi szervek feloszlását óhajtották. (Szocs. 32. kötet, 180. old.) Ez még egy okkal több arra, hogy Lenin tartott a „bürokratizmussal való” hirtelen „leszámolás” anarchista és ellenforradalmi következményeitől.

⁶ Szocs. 35. kötet, 419. old.

⁷ Lenin 1921. VIII. 20-án írt szövege (Szocs. 33. kötet, 5. old.).

⁸ Szocs. 32. kötet, 404—405. old. (Kiemelés a szerzőtől.)

⁹ Szocs. 33. kötet, 52. old.

¹⁰ Szocs. 32. kötet, 330—331. old. Lenin ezt 1921. IV. 21-én írta.

¹¹ Szocs. 35. kötet, 436. old. Lenin 1921. VII. 26-i keltezésű levele A. A. Korosztylevhez.

¹² Lenin levele a Pénzügyi Népbiztosságnak, 1922. II. 22-én (Szocs. 35. kötet, 471 old.).

¹³ Szocs. 33. kötet, 199. old. (Megjelent 1922. III. 8-án.)

¹⁴ Szocs. 33. kötet, 301—302. old. Az utasításokat 1922. IV. 11-én írta. (Kiemelés a szerzőtől.)

MIT MONDOTT LENIN VALÓJÁBAN

ERNST FISCHER

FRANZ MAREK

A HÁBORÚRÓL ÉS BÉKÉRŐL

Lenin imperializmus-elméletében benne rejlik a háború elkerülhetetlenségéről való meggyőződés. Az imperialista hatalmak egyenlőtlenül fejlődnek, a világ felosztásakor rendkívül nagy falat jut azoknak az országoknak, amelyek, a termelés fejlődési ütemével mérve, már nem állnak az élen. Az ezáltal keletkező ellentéteket és ellentmondásokat erőszakkal kell elintézni.

„Felmerül a kérdés, hogy a kapitalizmus talaján a háborún kívül milyen más eszköz állt rendelkezésre, egyfelől a termelőerők fejlődése és a tőkefelhalmozódás, másfelől pedig a gyarmatoknak és a finánc-tőke »érdekszféráinak« felosztása körüli aránytalanság megszüntetésére?”¹

Az egyenlőtlen fejlődés újra meg újra olyan helyzetet teremt, amelyben a háború elkerülhetetlenné válik. „A békés szövetségek háborúkat készítenek elő, és a háborúból nőnek ki, kölcsönösen feltételezik egymást, s a világgazdaság és a világpolitika közötti imperialista kapcsolatok és kölcsönös viszonyok egy és ugyanazon talaján a harc békés és nem békés formáinak váltakozását eredményezik.”² Közben a világ felosztásáért folytatott harc elkerülhetetlenül a gyarmatok és félgyarmatok nemzeti háborúját váltja ki; mert a háború a politika folytatása más eszközökkel, a gyarmatok nemzeti felszabadító politikájának folytatása szükségszerűen nemzeti háború az imperializmus ellen. Ilyen háborúk „nemcsak lehetségesek és valószínűek, hanem elkerülhetetlenek és forradalmi jellegűek.”³

Lenin véleményét a háborúról és békéről három helyzetben szándékozunk ismertetni: az I. világháború kitörése, közvetlenül a világháború után a szovjetállam békekötése és a Lenin vezette fiatal állam külpolitikája alapelemeinek kibontakozása idején.

Közvetlenül a világháború kitörése után, a Szocialista Internacionálé Baselban tartott utolsó kongresszusának határozataira hivatkozva Lenin ezt írta:

„Az európai és világháború világosan és határozottan burzsoá, imperialista, dinasztikus jellegű háború. Harc a piacokért, és idegen országok kifosztása, az a törekvés, hogy elfojtsák a proletariátus forradalmi mozgalmát és az országokon belül elfojtsák a demokráciát, az a törekvés, hogy a világ proletárjait félrevezessék, egymással szembe-

állítsák és legyilkolják oly módon, hogy az egyik nemzet bérabszolgáit a másik nemzet bérabszolgái ellen uszítják a burzsoázia érdekében — ez a háború egyetlen reális tartalma és jelentősége.”⁴

„Háborús kegyetlenkedésben és barbárságban a nemzetek egyik hadviselő csoportja sem marad a másik mögött... A szociáldemokráciának ma a következő jelszavakat kell kitűznie: mindenütt, a hadseregben is, a hadszíntéren is propagálni kell a szocialista forradalmat, hirdetni kell, hogy a fegyvert nem saját testvéreik, más országok bérabszolgái ellen, hanem a világ reakciós és burzsoá kormányai és pártjai ellen kell fordítaniok.”⁵

„A mostani imperialista háború átváltoztatása polgárháborúvá — ez az egyetlen helyes proletár jelszó.”⁶

Az I. világháború kitörésével kapcsolatban Lenin minden írásában nagy hévvel bírálta a szociáldemokrata pártvezetőségeket, amelyek a hadviselő kormányok pártjára álltak. Lenin közvetlen összefüggést látott e magatartás és a munkásmozgalomban lévő opportunizmus között.

„Egészen nyilvánvaló, hogy a szociálszovinizmus alapvető eszmei-politikai tartalma mindenben fedi az opportunizmus alapelveit. Ez egy és ugyanaz az áramlat. A szociálszovinizmus nem egyéb, mint opportunizmus az 1914—1915-ös háború viszonyai között. Az opportunizmus veleje az osztályok együttműködésének eszméje. A háború végképpen kifejleszti ezt az eszmét, amennyiben annak mindennapi tényezőit, ösztönzőit több rendkívüli tényezővel és ösztönzővel tetézi, a kispolgári és szétforgácsolt tömeget különleges fenyegetésekkel és erőszakkal kényszeríti a burzsoáziával való együttműködésre: ez a körülmény természetesen növeli az opportunizmus híveinek körét, teljesen megmagyarázza sok tegnapi radikálisnak az opportunizmus táborába való átszökését.”⁷

A forradalmi munkásmozgalomnak saját kormánya leverésére, a háború polgárháborúvá való átváltoztatására kell orientálnia. A zimmerwaldi konferencia előestéjén, amely 1915 nyarán egyesítette tizenegy európai ország „internacionalistáit”, Lenin megírta *A szocializmus és a háború* című broszúráját. Ebben a következőket olvassuk:

„A szocialisták, mint barbár, állati dolgot, mindig elítélték a népek közötti háborúkat. De a mi állásfoglalásunk a háború kérdésében elvileg más, mint a burzsoá pacifistáké (a béke híveié és hirdetőié) és az anarchistáké. Az előbbiektől abban különbözünk, hogy mi felismerjük a háborúk és az országon belül folyó osztályharc elkerülhetetlen összefüggését, tudjuk, hogy a háborúkat az osztályok megszüntetése és a szocializmus megvalósítása nélkül lehetetlen megszüntetni, és azt valljuk, hogy a polgárháborúk, vagyis az elnyomott osztálynak az elnyomó osztály, a rabszolgáknak a rabszolgatartók, a jobbágyparasztonak a földesurak, a bér munkásoknak a burzsoázia ellen viselt háborúi jogosak, haladó jellegűek és szükségszerűek. Mind a pacifistáktól, mind az anarchistáktól pedig mi, marxisták, abban különbözünk, hogy feltétlenül szükségesnek tartjuk külön-külön minden egyes háború történelmi tanulmányozását (Marx dialektikus materializmusa szempontjából). A történelem több olyan háborút ismer, amelyek a hábo-

rúkkal elkerülhetetlenül velejáró borzalmak, állati kegyetlenkedések, csapások és szenvedések ellenére is haladó jellegűek voltak. Vagyis előmozdították az emberiség fejlődését, mert segítették összerombolni a különösen káros és reakciós intézményeket (például az önkényuralmat és a jobbagyságot), segítettek összezúzni Európa legbarbárabb zsarnokságát (a török és orosz zsarnokságot). Éppen ezért meg kell vizsgálnunk a mostani háború történelmi sajátosságait.”⁸

Nem minden háború elitélendő, igazságos háborúk is vannak. „Ha például Marokkó holnap hadat üzenne Franciaországnak, India Angliának, Perzsia vagy Kína — Oroszországnak stb., ezek »igazságos«, »védelmi« háborúk volnának, függetlenül attól, hogy ki támadott először, és minden szocialista örülne annak, ha az elnyomott, függő, nem teljes jogú államok győzelmet aratnának az elnyomó, rabszolgatartó »nagy« hatalmak fölött.”⁹

„A marxizmus nem pacifizmus. Harcolni kell a háború lehető leggyorsabb befejezéséért. A »béke követelésének« csak akkor lesz proletár értelme, ha forradalmi harcra szólítunk. Az úgynevezett demokratikus béke a forradalmak egész sora nélkül csak kispolgári utópia. Csak egy marxista program volna igazi akcióprogram, amely teljes és világos feleletet ad a tömegeknek arra a kérdésre, hogy mi az imperializmus és hogyan kell ellene harcolni, amely nyíltan kijelenti, hogy a II. Internacionálé csődjét az opportunizmus okozta, amely nyíltan arra szólít, hogy marxista Internacionálét kell építeni — opportunisták nélkül és ellenük. Csak ez a program, amely megmutatná, hogy bízunk magunkban, hiszünk a marxizmusban, amely bebizonyítaná, hogy élethalálharcot indítunk az opportunizmus ellen, csakis ez a program biztosítaná, hogy az igazi proletártömegek rokonszenve előbb vagy utóbb felénk fordul.”¹⁰

A „szociálszocializmussal” folytatott vita mindenekelőtt a haza védelmének fogalma körül forog.

„Mi is voltaképpen a »haza védelme«? Valamiféle tudományos fogalom a közgazdaságtan vagy a politika stb. területéről? Nem. Ez egyszerűen a legközkeletűbb, leginkább használatos, néha egyszerűen nyárspolgári kifejezés, amely a háború igazolását jelenti. Semmi több, az égvilágon semmi több! »Áruló« ebben csak az lehet, hogy a nyárspolgárok minden háborút képesek igazolni a »mi a hazát védjük« mondással, míg a marxizmus, amely nem alacsonyítja le magát a filiszterségig, minden egyes háború történelmi elemzését követeli annak tisztázásához, hogy haladónak, a demokrácia vagy a proletariátus érdekeit szolgálónak és ebben az értelemben jogosnak, igazságosnak stb. lehet-e tekinteni ezt a háborút.

A haza védelmének jelszava lépten-nyomon a háborúnak igen gyakori nyárspolgáriasan-öntudatlan igazolása, amikor egyúttal nem képesek történelmileg elemezni minden egyes háború jelentőségét és értelmét.

A marxizmus elvégzi ezt az elemzést, és azt mondja: ha a háború »igazi lényege« például az idegen nemzeti elnyomás megsemmisítése (ami különösen tipikus az 1789—1871-es évek Európájára), akkor az elnyomott állam vagy nemzet részéről a háború haladó jellegű. Ha a háború »igazi lényege« a gyarmatok újrafelosztása, a zsákmányon

való osztozkodás, idegen területek elrablása (ilyen az 1914—1916-os háború) — akkor a haza védelméről szóló frázis »merő népcsalás«.

De hogyan találjuk meg, hogyan határozzuk meg a háború »igazi lényegét«? A háború a politika folytatása. A háború előtti politikát kell tanulmányozni, azt a politikát, amely háborúra vezet és háborúra vezetett. Ha a politika imperialista, vagyis a fináncstőke érdekeit szolgáló, a gyarmatokat és az idegen népeket fosztogató és elnyomó politika volt, akkor az ebből a politikából következő háború is imperialista háború. Ha a politika nemzeti-felszabadító, vagyis a nemzeti elnyomás elleni tömegmozgalmat kifejező politika volt, akkor az ebből a politikából következő háború nemzeti-felszabadító háború.”¹¹

Minél jobban közeledett a háború a végéhez, annál inkább abban a kérdésben csúcsosodott ki a vita, hogy milyen békével kell végét vetni. Lenin a felfogásának megfelelő álláspontot képviselte: „Mi a demokratikus béke mellett vagyunk... mi megmondjuk az igazságot: hogy a demokratikus béke lehetetlen, ha Anglia, Franciaország, Németország és Oroszország forradalmi proletariátusa nem dönti meg a burzsoá kormányokat.”¹²

Két nappal a hatalom megszerzése után Szikratávirat mindenkire című nevezetes felhívásában utasította az orosz seregek főparancsnokát, hogy „haladéktalanul és hivatalos formában ajánljon fegyverszünetet valamennyi hadviselő országnak, mind a szövetségeseknek, mind pedig azoknak, amelyek ellenséges műveleteket folytatnak ellenünk. ... Katonák! A béke ügye a ti kezetekben van. Ne engedjétek, hogy az ellenforradalmi tábornokok megghiúsítsák a béke nagy ügyét.”¹³ És három hónappal később Lenin kidolgozta A békétárgyalások programjának vázlatát.

„A politikai tárgyalások fő témája és alapelve: annexiók és hadisarc nélkül ...

Ismerjék el hivatalosan az illető hadviselő ország keretébe tartozó minden egyes (önálló állami életet nem élő) nemzet jogát az önrendelkezésre, a különválás és önálló állam alakításának jogát is beleértve ...

Vonják ki a csapatokat az önrendelkezés jogával élő területről.”¹⁴

A breszt-litovszki békétárgyalások Németországgal ultimátumhoz vezettek, amelyben Németország azt követelte a szovjetállamtól, hogy adja át általa megszállt, nem orosz vidékeket, teljes egészében engedje át a németeknek az általuk megszállt területeket, és fizessen óriási hadisarcot. Lenin ennek az „annexiók” békének az elfogadása mellett szólalt fel, a vezetőség egy részével ellentétben, amely „forradalmi” háborút követelt a német militarizmus ellen. Lenin ezt válaszolta: A hadsereg le van szerelve, a parasztság nem hajlandó tovább háborút viselni, a forradalmi háború csak akkor lenne jogosult, ha három-négy hónapon belül kitörne a német forradalom. „Ha azonban a német forradalom a legközelebbi hónapokban nem következik be, akkor a háború folytatása esetén az események menete elkerülhetetlenül úgy fog alakulni, hogy a hatalmas vereségek kényszeríteni fogják Oroszországot, hogy még hátrányosabb különbékét kössön ... Ilyen helyzetben teljesen megengedhetetlen taktika volna kockára tenni az Oroszországban már megkezdődött szocialista forradalom sorsát csakis azért, mert hátha

megkezdődik a legközelebbi, legrövidebb, hetekkel mérhető határ-időn belül a német forradalom. Az ilyen taktika kalandorpolitika lenne. Nincs jogunk ilyen kockázatot vállalni . . .

A különbeke megkötésével a jelen pillanatban lehetséges legnagyobb mértékben megszabadulunk mindkét egymással ellenségeskedő imperialista csoporttól, kihasználjuk ellenségeskedésüket és háborújukat — amely megnehezíti ellenünk való megegyezésüket —, kihasználjuk és bizonyos időre szabad kezünk lesz a szocialista forradalom folytatására és megszilárdítására. Oroszország átszervezése a proletárdiktatúra alapján, a bankok és a nagyipar államosítása alapján, a város és a kis-parasztok fogyasztási szövetkezetei között végbemenő természetbeni termékcsere mellett, gazdasági szempontból teljesen lehetséges, feltéve, hogy a békés munka néhány hónapra biztosítva lesz. Az ilyen átszervezés viszont legyőzhetetlenné teszi a szocializmust, mind Oroszországban, mind pedig az egész világon, s egyben tartós gazdasági alapot teremt egy hatalmas munkás-paraszt Vörös Hadsereg számára.”¹⁵

Lenin magabiztosan ismételte a breszt—litovszki békefeltételek megvitatásában. Lélegzetvételi szünetre van szükségünk, hogy konszolidáljuk a forradalmat; az első forradalom államának megmentése érdeke a világforradalomnak.

„Talán nem kis időt fog igénybe venni, amíg a tömegek kipihenik magukat egy újabb fellendüléshez, de azok, akik átélték a forradalmi ütközetek hosszú éveit a forradalom fellendülésének időszakában és abban az időszakban, amikor a forradalom a mélybe hanyatlott, amikor a tömegekhez intézett forradalmi jelszavak nem találtak visszhangra náluk, tudják, hogy a forradalom mégis mindig újra fellendült; ezért azt mondjuk: igen, a tömegek most nem képesek háborút viselni, most a Szovjethatalom minden képviselője köteles a népnek szemébe mondani a keserű igazságot, mind a hároméves háború, mind a cárizmus okozta kétségbeejtő romlás hallatlanul nehéz időszaka el fog múlni, és a nép megtalálja majd magában az erőt és a lehetőséget, hogy ellenálljon. Mi most elnyomóval állunk szemben; elnyomásra persze a legjobb forradalmi háborúval, felkeléssel válaszolni, de sajnos a történelem megmutatta, hogy az elnyomásra nem mindig lehet felkeléssel válaszolni; a felkelésről való lemondás azonban még nem jelenti a forradalomról való lemondást.”¹⁶

„A forradalmi háború védelme ma elkerülhetetlenül nem egyéb, mint forradalmi frázis. Mert hadsereg nélkül, igen komoly gazdasági előkészületek nélkül modern háborút viselni a fejlett imperializmus ellen egy tönkretett paraszti ország számára — lehetetlen dolog. A német imperializmussal szemben, amely, miután foglyul ejtett bennünket, feltétlenül ellenállást kell tanúsítanunk. De pusztá frázis volna az a követelés, hogy éppen fegyveres felkelés útján álljunk ellent . . .

Ugyanilyen frázis az azonnali forradalmi háború védelme azzal az érvel, hogy támogatnunk kell a nemzetközi szocialista mozgalmat. Ha elharmarkodva harcba bocsátkozunk, és ezzel megkönnyítjük a német imperializmusnak a Szovjet Köztársaság szétzúzását, akkor ártunk, nem pedig segítünk a német és a nemzetközi munkásmozgalom ügyé-

nek. Mindenre kiterjedő, állhatatos, rendszeres munkával segítenünk kell minden ország forradalmi internacionalistáinak — csakis nekik —, de belemenni a fegyveres felkelés kalandjába, amikor az nyilvánvalóan kaland, nem méltó marxistához.”¹⁷

A párton belüli „baloldali kommunisták” a „forradalmi háború” követelésében olyan messzire mentek, hogy „célszerűnek tartjuk megkockáztatni azt, hogy esetleg elveszítjük a Szovjethatalmat, amely most tisztán formálissá válik”.¹⁸

Lenin szerint ezek a szavak „különösek és szörnyűségesek”.

„Szembeötlő, hogy mennyire helytelenek az efféle nézetek (amelyeket például a béke petrográdi ellenfeleinek többsége is elutasít). Az ilyen nézetek szerint az imperialista hatalmak közé beékelte szocialista köztársaság nem köthetne semmiféle gazdasági szerződést, nem létezhetne, hacsak el nem repülne a holdba.

Talán úgy vélik a szerzők, hogy a nemzetközi forradalom érdekei a nemzetközi forradalom előrelökését követelik, az ilyen előrelökés pedig csakis a háború lehet, semmi esetre sem a béke, mert az a tömegekben az imperializmus »legalizálásának« benyomását keltené? Az efféle »elmélet« teljes szakítás volna a marxizmussal, amely mindig tagadta a forradalmak »előrelökését«, mert a forradalmak oly mértékben fejlődnek, amily mértékben a forradalmakat előidéző osztályellentétek élesednek. Az ilyen elmélet egyértelmű volna azzal a nézettel, hogy a fegyveres felkelés az a harci forma, amely mindig és minden körülmények között kötelező. A valóságban a nemzetközi forradalom érdekei azt követelik, hogy a Szovjethatalom, amely megdöntötte az országban a burzsoáziját, segítse ezt a forradalmat, de a segítség formáját saját erejéhez mérten válassza meg. Még a forradalom előrelökésének elméletéből sem következik olyan nézet, hogy a szocialista forradalmat nemzetközi méretekben úgy kell segíteni, hogy megkockáztatjuk a forradalom vereségének a lehetőségét az adott országban.”¹⁹

Az a tény, hogy az első német ultimátum visszautasítása még szigorúbb diktátumot váltott ki, Leninnek adott igazat. Lenin többször is párhuzamot vont a tilsiti békével, amelyet Poroszország Napóleonnal kötött:

„Aláírtuk a »tilsiti« békét. Amikor I. Napóleon 1807-ben Poroszországot rákényszerítette a tilsiti békére, a hódító szétverte a németek seregeit, elfoglalta a fővárost és a nagyobb városokat, megszervezte saját rendőrségét, kényszerítette a legyőzötteket, hogy kisegítő hadtesteket adjanak neki újabb rablőháborúk viselésére, szétdarabolta Németországot, szövetséget kötött egyes német államokkal más német államok ellen. S a német nép mindennek ellenére, még az ilyen béke után is, állta a sarat, össze tudta szedni erejét, talpra tudott állni, és ki tudta vívni jogát a szabadságra és önállóságra.

Aki akar és tud gondolkozni, annak a tilsiti béke példája (amely pedig csak egy volt a sok súlyos és megalázó szerződés között, amelyeket abban az időben a németekre rákényszerítettek) világosan mutatja, hogy gyerekesen naiv gondolat az, hogy a legsúlyosabb béke minden körülmények között a pusztulás örvénye, a háború pedig a dicsőség és a megmenekülés útja. A háborúk korszakai arra tanítanak bennünket,

hogy a történelem folyamán a béke gyakran arra szolgált, hogy a harcoló felek lélegzethez jussanak, és erőt gyűjtsenek az új harcokra. A tilsiti béke a legnagyobb megaláztatás volt Németország számára, de ugyanakkor fordulat is volt a legnagyobb nemzeti fellendülés felé. A történelmi helyzet akkor nem adott más kiutat e fellendülésnek, csak azt a kiutat, amely a burzsoá állam felé vezetett. Akkor, százegynéhány évvel ezelőtt, egy maroknyi nemes és néhány burzsoá intellektüel csinálta a történelmet az álmos és alvó munkás- és paraszttömegek feje fölött. Akkor a történelem, éppen ezért, csak szörnyű lassúsággal cammoghatott.

A kapitalizmus most sokkal magasabbra emelte a kultúrát általában, s a tömegek kultúráját különösen. A háború felrázta a tömegeket, hallatlan borzalmaival és szenvedéseivel felserkentette őket. A háború előrehajtotta a történelmet, amely most a mozdony gyorsaságával száguld előre. A történelmet most önállóan csinálják az emberek milliói és tízmilliói. A kapitalizmus most megérett a szocializmusra.

S ezért, ha most Oroszország a »tilsiti« békétől a nemzeti fellendülés, egy nagy honvédő háború felé halad — és vitathatatlanul ebben az irányban halad —, ez a fellendülés nem a burzsoá államhoz, hanem a nemzetközi szocialista forradalomhoz vezet majd el. 1917. október 25-e óta mi honvédők vagyunk. Mi a »haza védelme« álláspontján vagyunk, de az a honvédő háború, amely felé haladunk, a szocialista hazáért, a szocializmusért mint hazáért, a Szovjet Köztársaságért mint a szocializmus világhadseregének csztagáért folyó háború lesz.”²⁰

„Jobb kibírni, tűrni és elviselni végtelenül nagyobb nemzeti és állami megaláztatást és terhet, de megmaradni őrhelyünkön mint szocialista osztagnak, amely az események következtében elszakadt a szocialista hadsereg soraitól, és kénytelen megvárni, amíg más országok szocialista forradalma segítségére siet. És ez a forradalom jön is segítségünkre. Lassan, de jön. És az a háború, amely most Nyugaton lejátszódik, jobban forradalmasítja a tömegeket, mint annak előtte, és közelebb hozza a felkelés óráját.”²¹

A breszti békével kapcsolatos állásfoglalásokban felismerhetők annak a külpolitikának a csírái, amelyet Lenin, a szovjetállam elén, az első években folytatott, főleg azután, hogy Európában lelohadt a forradalmi hullám. Ezek ebben az elvben foglalhatók össze: Lehetőleg sok szerződés és békekötés, lehetőleg hosszú lélegzetvételi szünet. 1919. október 5-én, néhány hónappal azután, hogy megfeneklettek a békemegbeszélések Bullitt amerikai képviselővel, Lenin pontosabban meghatározta ezt az orientációt a *The Chicago Daily New* című amerikai újság tudósítójának kérdéseire adott válaszában:

„1. Milyen politikát követ most a Szovjet Kormány a béke kérdésében?

2. Melyek általános vonásokban Szovjet-Oroszország békefeltételei?

A mi békepolitikánk — a régi, azaz mi elfogadtuk Bullitt úr békejavaslatát. Mi sohasem változtattuk meg békefeltételeinket (2. kérdés), melyeket Bullitt úrral együtt fogalmaztunk.

Mi Bullitt úr megérkezése előtt több ízben hivatalosan békét ajánlottunk az antantnak.

3. Kész-e garantálni a Szovjet-Kormány, hogy egyáltalán nem fog beavatkozni a külföldi államok belügyeibe?

Mi készek vagyunk ezt garantálni...

5. Mi a Szovjet Kormány álláspontja az Amerikával való gazdasági megállapodás tekintetében?

Mi határozottan az Amerikával — minden országgal, de különösen Amerikával — kötendő gazdasági megállapodás mellett vagyunk.”²²

A párt 1919 szeptemberében tartott összoroszországi konferenciáján a nemzetközi politika kérdéseiről kidolgozott határozati javaslatban ezt olvassuk:

„Az Oroszországi Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság minden néppel békében kíván élni és minden erejét a belső építésre akarja fordítani, hogy a szovjet rendszer alapján megszervezze a termelést, a közlekedést és a közigazgatást, amit az antant beavatkozása és az éhség-blokád mindeddig akadályozott.”²³

Ezért Lenin a Finnországgal és Észtországgal kötött békét a szovjet külpolitika jelentős sikerének tekintette azzal a törekvéssel szemben, hogy a kis szomszédállamokat előrsnek építsék ki a fiatal Szovjet Köztársaság ellen. Ezzel összefüggésben, a kis Észtországgal kötött békeszerződést Lenin „igen nagy, világtörténelmi jelentőségű” dokumentumnak nevezte.

„Hogyan kerekedhattunk a világimperializmus egyesült erői fölé Észtországot illetőleg, amely mindig csak erőszakot tapasztalt a cári földbirtokosi Oroszország részéről? Úgy kerekedhattunk felül, hogy bebizonyítottuk, hogy a békés politikára való átmenet érdekében kellő időben és igazán le tudunk mondani az erőszakról, és meg tudjuk nyerni egy kis állam burzsoá kormányának rokonszenvét, annak ellenére, hogy ezt a kormányt a nemzetközi tőke minden eszközzel segítette...

És ezt a békét olyan feltételek mellett kötöttük, hogy több területi engedményt tettünk, olyan engedményeket, amelyek nem tartották be egészen szigorúan a nemzeti önrendelkezés elvét, hogy tettekkel bizonyítottuk be: a határkérdés számunkra masodrendű kérdés, de a békés kapcsolatok kérdése, az a kérdés, hogy ki tudjuk várni minden nép létfeltételeinek kibontakozását, nemcsak elvileg igen fontos, hanem olyan kérdés is, amelynek kapcsán meg tudtuk nyerni a velünk szemben ellenséges nemzetek bizalmát.”²⁴

A *New York Evening Journal* című amerikai újság tudósítójának kérdéseire adott válaszban ezt olvassuk:

„»Szándékunkban áll-e Lengyelországot és Romániát megtámadni?»

Nincs szándékunkban. Mi a Népbiztosok Tanácsa nevében és az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság nevében a legünnepélyesebben és hivatalosan deklaráltuk szándékunkat. Sajnos, a francia kapitalista kormány arra bujtogatta Lengyelországot (valószínűleg Romániát is), hogy támadjon meg bennünket. Erről szól több amerikai szikratávirat is Lyonból.

»Terveink Ázsiában?»

Ugyanazok, mint Európában: békés együttélés a népekkel, minden nemzet munkásaival és parasztjaival, akik új életre ébrednek, új életre,

amelyben nincs kizsákmányolás, nincsenek földbirtokosok, nincsenek kapitalisták, nincsenek üzerek . . .

»Az Amerikával való béke alapjai?«

Az amerikai kapitalisták hagyjanak minket békében. Mi nem bántjuk őket. Sőt készek vagyunk arannyal fizetni a közlekedés és a termelés számára hasznos gépekért, munkaeszközökért stb. És nemcsak arannyal, nyersanyaggal is.

»Mi akadályozza ezt a békét?«

Részünkről semmi. Akadály az amerikai kapitalistáknak (és bármely más ország kapitalistáinak) imperializmusa . . .

»Milyen hatása lenne a velünk kötött békének Európa gazdasági helyzetére?«

Ha gépeket cserélnék gabonára, lenre, más nyersanyagra — vajon ez nem előnyös Európára nézve? Nyilvánvaló, hogy ez csak előnyös lehet . . .

»Kész-e Oroszország üzleti kapcsolatba lépni Amerikával?«

Persze, hogy kész; ugyanígy valamennyi országgal is. Az Észtországgal kötött béke, amelyben Észtországnak óriási engedményeket tettünk, bebizonyította, hogy ennek érdekében, bizonyos feltételek mellett, még engedményekre is készek vagyunk.”²⁵

Lenin közben hű maradt meggyőződéséhez, hogy az imperializmusban elkerülhetetlenek a háborúk, hogy végső fokon támadás várható a Szovjetunió ellen is. 1920 márciusában, a bolsevikok IX. kongresszusán kijelentette:

„A béke érdekében tett lépéseinkkel egyidejűleg azonban fokoznunk kell harci készültségünket, semmi esetre sem szabad leszerelni hadseregünket. Hadseregünk a reális biztosítéka annak, hogy az imperialista országok a legcsekélyebb támadási kísérletet se tegyék ellenünk, mert ha kezdetben számíthatnának is némi múltó sikerre, Szovjet-Oroszország végül is egytől egyig összezúzná őket. Ezzel tisztában kell lennünk, erre kell alapoznunk agitációnkat és propagandánkat, fel kell tudnunk készülni erre, meg kell tudnunk oldani azt a feladatot, amely a növekvő kimerültség mellett arra kényszerít bennünket, hogy az egyiket éppúgy elvégezzük, mint a másikat.”²⁶

„Teljes kudarcot vallott a világimperializmusnak az a kísérlete, hogy katonai erővel eltiporjon minket! A nemzetközi helyzet most sokkal hosszabb és tartósabb lélegzetvételi időt engedett, mint a forradalom elején. De nem szabad elfelejteni, hogy ez is csak lélegzetvételi idő. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az egész kapitalista világ állig fel van fegyverezve, és lesi a pillanatot, keresi a legjobb stratégiai feltételeket, kutatja a támadás módjait. Semmi esetre sem szabad megfélemlenünk rőla, hogy ma még minden gazdasági erő és minden katonai erő a rendelkezésére áll.”²⁷

Nyolc hónappal később, az intervenciók sikeres elhárítása után, Lenin egy pusztán lélegzetvételi szünetnél többet jelentő időnyerésről beszélt.

„Eszerint, ha egy pillantást vetünk nemzetközi helyzetünk egészére, azt látjuk, hogy óriási sikereket értünk el, hogy most már nemcsak lélegzetvételi szünetünk van, hanem olyasvalamink, ami annál sokkal

komolyabb. Mi lélegzetvételi szünetnek az olyan rövid időközt szoktuk nevezni, amelynek folyamán az imperialista hatalmaknak sokszor volt lehetőségük arra, hogy újabb, fokozottabb kísérleteket tegyenek az ellenünk való háborúra. Most is óvakodunk attól, hogy túlzásokba esünk és tagadjuk, hogy a tőkés országok katonai beavatkozása ügyeinkbe a jövőben is lehetséges. Továbbra is harci készenlétben kell lennünk. De ha egy pillantást vetünk azokra a viszonyokra, amelyek között meghiúsítottuk az orosz ellenforradalom minden kísérletét és elértük a szabályszerű békekötést valamennyi nyugati állammal, akkor világossá válik, hogy nemcsak lélegzetvételi szünetünk van, hanem egy egészen új időszakba léptünk, mert kivívtuk magunknak az önálló nemzeti lét jogát a tőkés államok hálózatában.”²⁸

Ilyen helyzetben a legfontosabb a saját biztonság érdekében kihasználni a tőkés országok közötti ellentéteket.

„Külpolitikánk, amíg egyedül vagyunk és a tőkés világ erős, egyrészt abban áll, hogy kihasználjuk az ellentéteket (természetesen az volna a legkellemebb, ha legyőznénk az imperialista hatalmakat, de ezt még meglehetősen sokáig nem tudjuk megtenni).”²⁹

1922 tavaszán, a genovai nemzetközi gazdasági értekezleten — az értekezlet idején következett be Rapallóban a békekötés Németországgal — részt vett egy orosz küldöttség is. Lenin ezzel kapcsolatban kijelentette:

„Mi már a kezdet kezdetén kijelentettük, hogy Genuát üdvözljük és a génuai konferencián részt veszünk; nagyon jól tudtuk, és cseppet sem titkoltuk, hogy mint kereskedők megyünk el a konferenciára, mert nekünk feltétlenül szükségünk van a tőkés országokkal folytatott kereskedelemre (amíg ezek az országok nem bomlottak föl teljesen), és hogy azért megyünk el oda, hogy a lehető leghelyesebben és legelőnyösebben vitassuk meg e kereskedelem politikailag elfogadható feltételeit, és csakis ezért. Ez persze egyáltalán nem titok azok előtt a kapitalista államok előtt, amelyeknek kormányai összeállították a génuai konferencia első tervét, és kezdeményezték a konferencia összehívását. Ezek az államok nagyon jól tudják, hogy a különböző tőkés országokkal kötött kereskedelmi szerződéseink sora mind hosszabb lesz, no a gyakorlati kereskedelmi ügyletek száma; jelenleg rengeteg egészen részletesen megtárgyalt orosz és külföldi vállalkozás indult, a különböző idegen államok és különböző iparágaink legkülönfélébb kombinációiban. Ezért a tőkés országok nagyon jól tudják, mi a gyakorlati alapja annak, amiről Genuában elsősorban lesz szó.”³⁰

Ugyanebben a beszédben Lenin helyeslően idézte Trockij egy napi-parancsát a Vörös Hadsereghez:

„Minden vöröskatonára értse meg a nemzetközi helyzetet; biztosan tudjuk, hogy nekik van egy szilárd csoportjuk, amely intervencióval szeretne próbálkozni; résen leszünk, és legyen tisztában vele minden vöröskatonára, mi a diplomáciai játék és mi a fegyver ereje, amely eddig is minden osztálykonfliktus eldöntője volt.”³¹

A genovai konferencián részt vett küldöttség jelentéséről készített határozattervezetben Lenin általánosítja a szovjet külpolitika praktikáit. Szól „a két tulajdonrendszer (a kapitalista- vagy magántulajdon

és az egyelőre még csak az OSZFSZK-ban fennálló kommunistatulajdon) egyenjogúságáról”, ami annyit jelent, mint „elismerni, ha közvetve is, az előbbi tulajdonrendszer csődjét, kudarcat, azt, hogy elkerülhetetlenül meg kell egyeznie az utóbbival mint egyenlő az egyenlővel”.

„A két tulajdonrendszer tényleges egyenjogúságát, ha csak mint ideiglenes állapotot is, amíg az egész világ nem tér át a magántulajdonról és az általa szült gazdasági káoszról és háborúkról a magasabb tulajdonrendszerre — egyedül a rapallói szerződés szögezi le.”³²

Tehát mire irányulnak ezek a külpolitikai alapelvek? A békés meg egyezés politikájára, egy olyan világban, amely még nem szocialista, amelyben különböző tulajdonrendszerek koegzisztálnak, és amelyben háborúkkal és a szovjetállam elleni támadásokkal kell számolni. 1922 decemberében, amikor a Szociáldemokrata Szakszervezeti Internacionálé nemzetközi békekongresszust hívott össze Hágába, Lenin ebben jelöli meg a szovjet delegáció legfontosabb feladatát:

„Meg kell magyarázni az embereknek a reális körülményeket, azt, hogy milyen nagy titokzatosság veszi körül a háború születését, és hogy milyen tehetetlen a munkások szokásos szervezete, ha forradalminak is nevezi magát, a ténylegesen közelgő háborúval szemben.

A legkonkrétabb módon újból és újból meg kell magyaráznunk az embereknek, hogy milyen volt a helyzet a legutóbbi háború idején és miért nem lehetett másmilyen.”³³

Az általunk gyakran idézett *Inkább kevesebbet, de jobban* című utolsó művében Lenin arról beszélt, hogy „az ellenforradalmi imperialista Nyugat és a forradalmi és nacionalista Kelet”³⁴ között elkerülhetetlenek a háborúk és háborús összeütközések. Későbbi kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy a békés koegzisztencia politikájának születési bizonyítványaként értékeljék Leninnek a szovjet külpolitikához fűzött, ebben a fejezetben idézett megjegyzéseit, nem állják ki a tudományos vizsgálatot.

Kollin József fordítása

JEGYZETEK

¹ V. I. Lenin Művei, Szikra kiadás, Budapest 1951, 22. kötet, 286. oldal.

² Ugyanott, 308. oldal.

³ Ugyanott, 325. oldal.

⁴ V. I. Lenin Művei, Szikra kiadás, Budapest 1951, 21. kötet, 1. oldal.

⁵ Ugyanott, 3—4. oldal

⁶ Ugyanott, 20. oldal

⁷ Ugyanott, 239. oldal

⁸ Ugyanott, 301. oldal

⁹ Ugyanott, 303. oldal

¹⁰ Ugyanott, 332. oldal

¹¹ V. I. Lenin Művei, Szikra kiadás, Budapest, 1951, 23. kötet, 23—24. oldal

¹² Ugyanott, 291. oldal

- ¹³ V. I. Lenin Művei, Szikra kiadás, Budapest 1952, 26. kötet, 320—321. oldal
¹⁴ Ugyanott, 360—361. oldal
¹⁵ Ugyanott, 464—465. oldal
¹⁶ V. I. Lenin Művei, Szikra kiadás, Budapest 1952, 27. kötet, 31. oldal
¹⁷ Ugyanott, 44—45. oldal
¹⁸ Ugyanott, 54. oldal
¹⁹ Ugyanott, 57. oldal
²⁰ Ugyanott, 151—152. oldal
²¹ Ugyanott, 289. oldal
²² V. I. Lenin Művei, Szikra kiadás, Budapest 1953, 30. kötet, 35—36. oldal
²³ Ugyanott, 180. oldal
²⁴ Ugyanott, 315—317. oldal
²⁵ Ugyanott, 366—369. oldal
²⁶ Ugyanott, 458. oldal
²⁷ Ugyanott, 493—494. oldal
²⁸ V. I. Lenin Művei, Szikra kiadás, Budapest, 1951, 31. kötet, 425. oldal
²⁹ Ugyanott, 489—490. oldal
³⁰ V. I. Lenin Művei, Szikra kiadás, Budapest 1953, 33. kötet 204. oldal
³¹ Ugyanott, 208. oldal
³² Ugyanott, 353—354. oldal
³³ Ugyanott, 447. oldal
³⁴ Ugyanott, 503. oldal

LENIN ÉS A NEMZETI KISEBBSÉGEK HELYZETE

Dr. REHAK LÁSZLÓ

1913-tól kezdve Lenin behatóan foglalkozott a nemzeti kisebbségek helyzetével összefüggő kérdésekkel is, úgy is, mint elméleti kérdésekkel, de úgy is, mint gyakorlati politikai, jogi és szervezeti ügyekkel. Nagy hagyatéka a nemzeti kisebbségekre fontos területről és e téren való jelentős gyakorlati tevékenysége nem jutott érvényre kellőképpen.

Bármennyire is nagyarányú Lenin munkássága a nemzeti és etnikai kisebbségekkel összefüggő kérdésekben, az beletartozott a forradalom problémáival és a nemzeti kérdés egészének megoldásával kapcsolatos stratégia és taktika vizsgálatába. Ez az egyik oka annak, hogy a nemzeti kérdéssel való foglalkozásának ez a szempontja nem keltett kellő figyelmet. A másik ok az, hogy Lenin halála után a Szovjetunióban a politikai és elméleti érdeklődés csakhamar elhanyagolta a nemzeti kérdésnek ezt az oldalát. A nemzetközi munkásmozgalomban is, egészben véve, csak a legutóbbi évtizedben mutatkozik élénkebb érdeklődés a nemzeti kisebbségek helyzetéhez fűződő sajátos kérdések felmérése és megoldása iránt.

Az említett körülmények miatt Lenin felfogásai, habár nagy irodalmi hagyatékot képeznek, mégsem nyújtanak kielégítő nézetrendszert kora nemzeti kisebbségeinek helyzetéről. Az álláspontok, a megtett és tervezett intézkedések, e nézetek töredékessége ellenére, mégis számot tartanak az e téren követett mai gyakorlat jelentős érdeklődésére.

A nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetével kapcsolatos nézeteit, álláspontjait és intézkedéseit Lenin részint polemikus formában fejtette ki, szembeszállván mindenekelőtt a Bund és a „marxistákat környékező” körök álláspontjaival, az ausztromarxistáknak e kérdésekben elfoglalt álláspontjainak rosszabbik változatával.

Lenin azonban világos programformában is megfogalmazott számos jelentős álláspontot, és tervezett intézkedést a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezésével kapcsolatban.

Fontosnak tartjuk jegyzékbe foglalni és tömören ismertetni Lenin jelentősebb álláspontjait a nemzeti kisebbségek helyzetére vonatkozólag, valamint a nemzeti kisebbségek helyzete rendezésének Lenin által előirányzott technikáját, módját.

A nemzeti kisebbségek helyzetének rendezésével kapcsolatban, Lenin érdeklődésének témaköre szerint, két időszakot különböztethetünk meg. Az első az az időszak, amelyben az OSZDM(b)P a jövő prole-tár állam centralista megszervezésének álláspontján volt, amikor Lenin

kimunkálja a helyi igazgatás és az önkormányzat szerepét a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezésében. A másik időszak az ifjú föderatív szovjet állam és az új társadalmi viszonyok építésének időszaka a polgárháború és az intervenció feltételei között, amikor Lenin a nemzeti kisebbségek helyzetével kapcsolatos elvi és gyakorlati kérdések széles skálájával foglalkozik.

*

2. A bolsevikoknak, mint forradalmi pártnak, október előtt és után is meg kellett ütközniük azokkal a nézetekkel, amelyek más társadalmi rétegek és osztályok befolyását, érdekét vagy legalábbis ábráncjait fejezték ki, és amelyek egyúttal a nagyorosz nemzeti elnyomásnak, az állam sokrétű nemzeti összetételének voltak a következményei. A cári Oroszország proletariátusának lenini pártja forradalmi akciójában kénytelen volt tudomásul venni azt a körülményt, hogy „a cárizmus idején hallatlanul kegyetlen és értelmetlen volt a nemzeti elnyomás”, és amint Lenin kifejezte, „az elnyomó kapitalisták Oroszországa más népek hóhéranak szerepét játszotta”.¹ Tekintet nélkül arra, hogy a nemzeti kérdés forradalmi tartalmának lebecsülésében megnyilvánuló befolyás „baloldali” vagy „jobboldali” burokokban jelentkezett, társadalmi gyökere azonos volt.

E befolyás egyik formája abban tükröződött, hogy lebecsülték a nemzeti mozzanatnak a forradalommal és a népek önrendelkezési jogával való összefüggését. Ezen a vonalon a legjellegzetesebbek a Rosa Luxemburg vezette lengyel forradalmárcsoport álláspontjai. Október után lényegében ugyanez a befolyás jut kifejezésre a kis és „sértődött” nemzetek iránti érzéketlenségben, az új állam elhamarkodott „autonimizálásának” vágyában az akkor fennálló négy szovjet köztársaság (az Orosz, az Ukrán, a Belorusz és a Kaukázusontúli Szocialista Szovjet Köztársaság) szövetségi viszonya helyett. Az akkor már beteg Lenin közvetlen közbelépésére volt szükség², hogy az OK(b)P Központi Vezetőségének plénuma 1922 októberében, a szovjetek I. szövetségi kongresszusa 1922. december 30-án és az OK(b)P XII. kongresszusa 1923 áprilisában helyes határozatokat hozzon, annál is inkább, mert a lényegében nagyállami orosz hegemonikus politika megvalósítására törekvő vezetők köréhez tartozott Sztálin is, aki Ordzsonikidze, Dzerzsinszkij és mások mellett közvetlenül irányította a nemzeti viszonyok ügyeit.

A második problémát a helyes nemzeti és kisebbségi politika szempontjából azok a nézetek okozták az orosz szociáldemokraták számára, amelyek történelmi meghatározottságát és osztálytartalmát mellőzve taglalták a nemzeti kérdést. Ezeknek az eszmei-politikai pozícióknak gyakorlati megnyilvánulása volt a kulturális vagy nemzeti autonómia, amelynek legtisztább formája volt az ukrán nemzeti-perszonális autonómia statútuma 1918-ból, amikor rövid ideig a szociálforradalmárok és más antibolsevista ellenforradalmárok koalíciója volt hatalmon Ukrajnában.

*

3. Jellemző Leninre, hogy történelmi síkban, konkrétan veti fel a kisebbségi kérdést, mint általában a nemzeti kérdést is, és hogy szüntelenül harcol az absztrakt kiagyalások ellen, a tényleges politikai ellentmondások és a társadalmi tartalom misztifikációja ellen a nemzeti kisebbségeket illetően.

Meggyőző megnyilvánulása annak, hogy Lenin történelmileg konkrétan foglalkozott a nemzeti s ezzel kapcsolatban a kisebbségi kérdéssel is, az, hogy szüntelenül hangsúlyozza a különbséget az egykori uralgó nemzet (ha az október utáni időszakról van szó) és a régebben leigázott nemzetek nacionalizmusa között. „A nemzeti kérdést tárgyaló munkámban már megírtam” — diktálja Lenin 1922. december 22-én második üzenetét a XII. kongresszusnak —, „hogy a nacionalizmus kérdésének általánosságban való felvetése fabatkát sem ér. Különbséget kell tennünk az elnyomó nemzet nacionalizmusa és az elnyomott nemzet nacionalizmusa között... A második fajta nacionalizmussal szemben mi, egy nagy nemzet fiai, a történelmi gyakorlat során csaknem mindig vétkeztünk, vétkesek vagyunk végtelenül sok erőszak elkövetésében, sőt mi több, úgy követünk el végtelenül sok erőszakot és sértést, hogy magunk sem vesszük észre...”³

Ezt a különbséget azért kell világosan észrevenni, mert számolni kell a bizalmatlansággal, sőt a gyűlölettel és előítéletekkel is, amelyeket csak folyamatban lehet leküzdeni. Ebből az álláspontból kiindulva, az OK(b)P programtervezetének a nemzetek közötti kapcsolatokra vonatkozó részébe Lenin a következő szakaszt is beiktatja: „Azoknak a nemzeteknek a munkásai részéről, amelyek a kapitalizmus idején elnyomó nemzetek voltak, különös óvatosságra van szükség, nehogy megsértsek az elnyomott nemzetek nemzeti érzéseit (például a nagyoroszok, az ukránok és a lengyelek a zsidókéit, a tatárok a baskirokéit stb.), továbbá arra, hogy nemcsak a korábban elnyomott nemzetek dolgozó tömegeinek teljes egyenjogúságát, hanem nyelvük és irodalmuk fejlesztését is támogassák, a kapitalista korszaktól örökölt bizalmatlanság és elidegenítés minden nyomának kiküszöbölése céljából.”⁴

Fellépéseiben, álláspontjainak megfogalmazásában kíméletlenül leleplezi a nagyállami nacionalizmust, azokat a jelenségeket, amelyekkel kapcsolatban ezt mondta: „Kapard meg egyik-másik kommunisztát, előtűnik a nagyorosz sovíniszta.”⁵ Azonban egyúttal rámutat arra, hogy elnéző, óvatos és türelmes viszonyra van szükség a minapi jogegyenlőtlen nemzetek nemzeti előítéleteivel szemben, amelyeket nem lehet sem gyorsan, sem adminisztratív intézkedésekkel leküzdeni, hanem kitartó gyakorlatra van szükség, hogy létrejőjjön a bizalom. Ilyen pozíciókból kiindulva Lenin 1922-ben hangsúlyozza: „...mert a proletár osztályszolidaritás fejlődésének és megszilárdulásának nincs nagyobb kerékkötője a nemzeti igazságtalansággal, és semmi iránt sem olyan érzékenyek a »sértődött« nemzetiségek, mint az egyenlőség iránt és az iránt, ha proletár elvtársaik megsértik ezt az egyenlőséget, még ha csak hanyagságból, még ha csak tréfából is. Ezért az adott esetben inkább túlozzuk el a nemzeti kisebbségek iránti engedékenységet, semmint megfordítva.” A grúz incidenssel kapcsolatban, amelyért közvetlenül Ordzsonikidzét okolja, Lenin a következőket is írta: „Azt hiszem,

ebben végzetes szerepe volt Sztálin hirtelenkedésének és adminisztratív túlbuzgóságának, valamint a hírhejt »szociálnacionalizmussal« szemben érzett dühének. A politikában egyáltalán a düh rendszerint a legrosszabb tanácsadó. Attól is tartok, hogy Dzerzsinszkij elvtárs, aki azért utazott a Kaukázusba, hogy kivizsgálja ezeknek a »szociálnacionalistáknak« a »bűncselekményeit«, ezúttal szintén csak tősgyökeres orosz érzelmeivel tünt ki (tudott dolog, hogy az eloroszosodott más nemzetiségűek mindig túlzásba viszik a tősgyökeresen orosz érzelmeiket) ...”

1920-ban a Komintern II. kongresszusa nemzeti és gyarmati kérdésekről szóló tézisének tervezetében, a gyarmati népek helyzetéből kiindulva, Lenin rámutat az ilyen figyelmes viszony szükségére, és hangsúlyozza:

„...minél elmaradottabb valamely ország, annál erősebb benne a kisüzemi mezőgazdasági termelés, a patriachalizmus és a provincializmus, amelyek elkerülhetetlenül arra vezetnek, hogy a legmélyebben beidegződött pispolgári előítéletek, nevezetesen: a nemzeti önzésből és a nemzeti korlátoltságból származó előítéletek különösen erőseknek és szívósaknak bizonyulnak. Ebből következik a világ öntudatos kommunista proletariátusának az a kötelessége, hogy az említett bizalmatlanság és az említett előítéletek gyorsabb megszüntetése céljából bizonyos engedményeket tegyen.”⁸

*

4. Lenin komplexan értelmezte a nemzetet és a nemzeti kérdést, úgyhogy új dimenziót adott a demokratizmusnak a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezésében. A nemzeti kérdés Lenin általi értelmezését jellemezve, E. Kardelj teljes joggal megállapítja, hogy „Lenin egész polemikája az ausztromarxistákkal és a nemzetközi munkásmozgalom hasonló irányzataival alapjában véve annak bizonyítására szorítkozik, hogy a nemzeti kérdés elsősorban gazdasági és politikai kérdés, és nem vezethető vissza pusztán a kulturális autonómia kérdésére vagy valami hasonlóra. Lenin éppen ilyen tézisekre alapozta koncepcióját a népek önrendelkezési jogáról.”⁹

A nemzeti kérdés ilyen komplex értelmezéséből kiindulva, Lenin pozíciója és az általa vezetett forradalom pozíciója új korszakot nyitott a kisebbségi kérdés megoldásában is! Ervényesítvén a demokratizmust, mint a nemzetek közötti viszonyok rendezésének fontos elvét, amelyről kijelenti: „...állítom, hogy a nemzeti kérdésnek csak egyetlen megoldása van, ha egyáltalán van megoldása a kapitalista világban, ez pedig: a következetes demokratizmus. Bizonyításul egyebek között Svájcra hivatkozom”¹⁰, Lenin tovább megy, és mélyebb tartalmat ad a nemzeti egyenjogúságnak. Elveti a nemzeti kisebbségek helyzete rendezésének addigi, a liberális burzsoázia számára legfőbb szabályát, amely a nemzeti kisebbségek jogi egyenlőségéből és abból az elvből állt, hogy nem diszkriminálják őket.

Az új korszak, amelyet a szocialista társadalmi viszonyok hoznak létre a személyiség érvényesülésének, az ember emberré válásának

területén, a nemzet érvényesülésében is megnyilvánul. Csak az új társadalmi rend, a szocialista rend és mozgalma hozhatott (legalábbis okvetlenül megvalósítandó elvként) új minőséget a nemzetek közti viszonyokban, amelyek a kölcsönös szolidaritáson, a kölcsönös segítségen, az elmaradottabbak megsegítésén nyugszanak.

Lenin (1920-ban, a Komintern II. kongresszusára készített tézisek tervezetében) a következőket állapítja meg az egyenlőség burzsoá liberális elvéről a nemzetek közti viszonyokkal kapcsolatban: „A polgári demokráciára, lényegénél fogva, jellemző, hogy az egyenlőség kérdését, tehát a nemzeti egyenlőség kérdését is, elvontan vagy formailag általánosságban teszi fel. A polgári demokrácia az emberi egyenlőség leple alatt a tulajdonos és a proletár, a kizsákmányoló és a kizsákmányolt közötti formai vagy jogi egyenlőséget hirdeti, amivel a legnagyobb mértékben becsapja az elnyomott osztályokat.”¹¹ Ezzel az elvvel szembe szegül az új korszak elve, amelyet Lenin 1922 végén így jelöl meg: „Ezért az elnyomó vagy úgynevezett »nagy« nemzet... internacionalizmusának nemcsak abban kell állnia, hogy tiszteletben tartja a nemzetek formai egyenlőségét, hanem olyan egyenlőtlenségben is, amely az elnyomó nemzet, a nagy nemzet részéről ellensúlyozná az életben ténylegesen kialakuló egyenlőtlenséget. Aki ezt nem értette meg, az nem jutott el a nemzeti kérdés igazi proletár felfogásához, az lényegében megrekedt a kispolgári állásponton, és ezért minduntalan bele kell csúsznia a burzsoá felfogásba.”¹²

*

5. Lenin nagy figyelmet szentel a politikai rendszer azon elemeinek, amelyek fontosak a nemzeti kisebbségek helyzetére, és nagy figyelmet szentel a nemzeti kisebbségek művelődési és kulturális fejlődési feltételeinek. Ennek oka az, hogy e tényezők fontos helyet foglalnak el az adott nemzeti kisebbség társadalmi és politikai helyzetének meghatározásában, de az is, hogy Lenin olyképpen juttatta érvényre saját álláspontjait, hogy kénytelen volt megdönteni az ausztromarxisták meglehetősen elterjedt álláspontjainak, főképpen pedig koncepciójuk orosz változatának az értékét.

Az ausztromarxisták koncepcióját és még elfajultabb orosz változatait Lenin igen átfogóan, alaposan és differenciáltan elemzi és bírálja, főképpen 1913-ban és a következő években. Bírálataiban e korszak legfontosabb kérdéséből indul ki: milyen mértékben képes a proletariátus a nemzeti autonómia alapján elérni alapvető célját, azt, hogy forradalmi politikai erőként lépjen fel, kivívja a döntő győzelmet és megváltoztassa a fennálló társadalmi viszonyokat. Lenin szerint a nemzeti autonómia, a tervbe vett nemzeti parlamentekkel és nemzeti államtitkárokkal, káros és téves koncepció. Ez azt jelenti, hogy mindig a proletariátusnak és az egész társadalomnak azokkal a feladataival összefüggésben veti fel a kérdést, amelyek demokratikus átalakulásával kapcsolatosak, akár kapitalista-polgári keretben, akár szocialista renddé váló teljes forradalmi átalakulásában.

Lenin több ízben érvekkel alátámasztva kifejti a területi autonómia

szerepét a nemzeti kérdés rendezésében, egy olyan több nemzetiségű államban, mint Oroszország. Ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni, hogy ezekben az években a bolsevikoknak nincs a legapróbb részletekig kidolgozott államberendezési programjuk az állam megszervezésére a proletárforradalom győzelme után. Az állam centralista megszervezésének álláspontját képviselik, nem irányoznak elő föderációt a több nemzetiségű összetétel miatt (a később megvalósított föderáció mint program és gyakorlat csak akkor vetődött fel, amikor a forradalom győzelme után valóban szembekerültek az új állam megszervezésének feladatával).¹³

Azonban még abban az időszakban is, amikor az OSZDMP program-pontjainak kialakításában, a nemzeti kérdés tekintetében, nem a föderatív, hanem a centralista államberendezésből indulnak ki, a centralizmus védelmében Lenin hangsúlyozza, hogy „csakis a demokratikus centralizmust védelmezzük”, s ezt így indokolja meg: „A demokratikus centralizmus nem zárja ki a helyi önkormányzatot, s azoknak a területeknek az *autonómiáját*, ahol sajátosak a gazdasági feltételek és az életkörülmények, ahol sajátos a lakosság nemzeti összetétele stb., sőt, feltétlenül megköveteli *az egyiket is, a másikat is*. Nálunk mindig összekeverik a centralizmust az önkénnyel és a bürokratizmussal. Oroszország történetéből természetesen szükségszerűen következik a két dolognak ez az összekeverése, de egy marxista számára ez mégis megengedhetetlen.”¹⁴

Az oroszországi nemzeti viszonyok megoldásának programja és konkrét útjai megfogalmazásának már említett első szakaszában (voltaképpen 1917-ig, amikor lezajlott Lenin vitája az ausztromarxistákkal) a területi autonómia a politikai rendszer alapvető instrumentuma, amellyel rendezni szándékoznak a több nemzet és nemzetiség közös államban való együttélésével kapcsolatos kérdéskomplexumot.

Ezért alaposan kimunkálják a területi autonómiával kapcsolatos kérdéseket, s a bolsevikok nemzeti programja kidolgozásának ebben a szakaszában kifejtett eszmék és érvek nem veszítenek erejükből és értékükből azután sem, hogy a nemzetek föderációban való egyesítését fogadják el programpontul.

Lenin igen rugalmasan és reálisan fogja fel a területi autonómiát. Ezért (a bundista Megyemmel való vitájában, a Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban című írásában) joggal bélyegzi meg azokat, akik a cári Oroszország fennálló „középkori, hűbéri, hivatalos-bürokratikus közigazgatási” felosztásának kategóriáiban gondolkodnak. Lenin elveti Megyemnek azt az álláspontját, hogy területi autonómia alakítható fél-kétfélmillió lakost számláló nemzetiség számára, de a kisebb létszámú nemzetiségeknek területen kívüli autonómiára van szükségük, és hangsúlyozza: „Miért ne lehetne autonómiája nemcsak egy félmillió lakosú, hanem akár egy 50 000 lakosú nemzeti körzetnek is, — miért ne egyesülhetnének a legkülönbözőbb módon az ilyen körzetek a különböző nagyságú szomszédos körzetekkel egy egységes autonóm »ország részben«, ha ez üdvös, ha ez a gazdasági forgalom szempontjából szükséges.”¹⁵ Ezzel összefüggésben Lenin kifejti pozí-

cióit (1913. október—december) az ausztromarxisták álláspontjaival szemben is, a következő módon:

„Megjegyezzük, hogy a szociáldemokraták brünni nemzeti programja teljesen a nemzeti területi autonómia talajára helyezkedik, amikor azt javasolja, hogy Ausztriát »a történelmi koronaországok helyett« »nemzeti alapon elhatárolt« körzetekre osszák (a brünni program 2. pontja). Ilyen messzire mi nem mennénk. Kétségtelen, hogy a lakosság egységes nemzeti összetétele az egyik legbiztosabb tényező a szabad, átfogó, valóban modern kereskedelmi forgalom szempontjából. Kétségtelen, hogy egyetlen marxista sem, sőt még egyetlen következetes demokrata sem fogja védelmezni sem az osztrák koronaországokat, sem az orosz kormányzóságokat és kerületeket (ezek nem olyan rosszak, mint az osztrák koronaországok, de mégis nagyon rosszak), nem fogja vitatni, hogy ezt az elavult felosztást lehetőleg a lakosság nemzeti összetételének megfelelő felosztással kell felcserélni. Kétségtelen végül, hogy mindenfajta nemzeti elnyomás megszüntetése végett igen fontos nemzeti összetétel szempontjából összefüggő, egységes autonóm körzeteket alakítani, akár egészen kis kiterjedésűeket is, s ezekhez a körzetekhez azután »vonzódhatnak« és kapcsolatba, különféle szabad szövetségbe léphetnének velük az illető nemzetiségnek az ország vagy akár a földkerekség különböző tájain szétszórta élő tagjai. Mindez vitathatatlan, mindezt csak az vitathatja, aki megrögzötten bürokratikus állásponton áll.”¹⁶

Ebből az érvelésből kiindulva, Lenin leszögezi, hogy „a lakosság nemzeti összetétele az *egyik* legfontosabb gazdasági tényező, de *nem az egyetlen és nem* a legfontosabb a többi között. Például a városok *igen fontos* gazdasági szerepet töltenek be a kapitalizmusban, a városokra pedig mindenütt, Lengyelországban, Litvániában, Ukrajnában, Nagy-országra stb. egyaránt a legtarkább nemzeti összetétel jellemző. A »nemzeti« mozzanat miatt elszakítani a városokat a gazdaságilag hozzájuk vonzó falvaktól és körzetektől — ostoba és lehetetlen dolog.”¹⁷

A bolsevikok tézisét a komplex kritériumról, amely demokratikusan méltányolja a szóban forgó terület összlakosságának érdekét, Lenin szembeállítja az ausztromarxista tézissel, amely eltúlozza és lemezteníti a nemzeti összetétel kritériumát.

„S az osztrák megoldásnál sokkal helyesebb a feladatnak az a megoldása, amelyet az oroszországi marxisták legutóbbi tanácskozása dolgozott ki. A szóban forgó kérdéssel kapcsolatban ez a tanácskozás a következő tételt fogalmazta meg:

»...szükség van széles körű területi autonómiára« (természetesen nemcsak Lengyelország, hanem Oroszország valamennyi területe számára) »és következetesen demokratikus helyi önkormányzatra, az önkormányzattal rendelkező és autonóm területek határait pedig úgy kell megállapítani« (nem a mostani kormányzóságok, kerületek stb. határainak megfelelően), »hogy maga a helyi lakosság vegye számba a gazdasági feltételeket és az életkörülményeket, a lakosság nemzeti összetételét stb.«

A lakosság nemzeti összetétele itt a többi feltételek *mellé* van állítva (elsősorban a gazdasági feltételek, majd az életkörülmények stb. mellé), és ezeknek a feltételeknek kell alapul szolgálniuk az olyan új határok megállapításához, amelyek nem a bürokratizmusnak és nem az ázsiai állapotoknak, hanem a modern kapitalizmusnak felelnek meg. Csakis a helyi lakosság tudja egészen pontosan »számba venni« mindezeket a feltételeket, e számbavétel alapján pedig az állam központi parlamentje fogja megállapítani az autonóm területek határait és az autonóm szejmek hatáskörének kereteit.”¹⁸

Lenin konkrét formában, az első szabályzat formájában, törvénytervezet formájában is, az akkori tőkés Oroszország körülményeihez képest fejlett programot ad a nemzeti viszonyok megoldásához a helyi önkormányzat szemszögéből. Ebben a törvénytervezetben a helyi önkormányzat szerepével szorosan összefügg a nemzetiségek megfelelő képviselőtének kérdése is az adott önkormányzati egységben. A cári Duma bolsevista frakciója részére megfogalmazott törvénytervezetet (a háborús események miatt nem jutott el addig, hogy törvényjavaslat váljon belőle) Lenin természetesen nem azzal a céllal dolgozta ki, hogy törvénné is váljon. Ehhez hiányoztak a reális feltételek. Törvény formájában megfogalmazott politikai program volt.

*

6. A nemzeti kisebbségek helyzete rendezésének még két eleme van, amelyeknek Lenin igen nagy figyelmet szentel. Ezek az elemek a nyelvi egyenjogúság (az anyanyelv egyenrangú használata) és a nemzeti kisebbségek helyzetének jogi szabályozása. E két elem „elkerülte” azoknak a figyelmét, akik az osztálytartalom és a társadalmi tartalom eltúlzásának leple alatt „megkerülték” Lenin üzenetét és állásfoglalását a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezéséről. Ez a megkerülés nagynemzeti pozíciókból, vagyis szűkkeblű nacionalista pozíciókból történt, habár hangsúlyozottan osztálypozíciókra hivatkoztak, hangsúlyozták, hogy nem rabjai formai-jogi sémáknak stb.

Lenin álláspontja a nyelvi egyenjogúságról s a több nemzetiségű közösségi államnyelv elméletének és gyakorlatának határozott elvetése meglehetősen mértékben érvényesült, legalábbis ami hazánk közvéleményét illeti. Csak D. Lukács 1967. évi értekezésére hivatkozom, amely részletesen taglalja ezt a kérdést.¹⁹ A nyelvi egyenjogúság tekintetében Lenin megalkuvás nélküli és igen határozott álláspontjainak megvilágítása végett hivatkozunk irodalmi hagyatékára az október utáni időkből.

Hangsúlyozza, hogy a nyelvi egyenjogúság érdekében „szigorúan szabályozni kell a nemzeti nyelv használatát... Nem kétséges, hogy a vasúti szolgálat egységének örvén, a pénzügyi egység örvén stb. nálunk, jelenlegi (1922. december) apparátusunk mellett, temérdek hamisítatlanul orosz jellegű visszaélést fognak elkövetni. E visszaélések ellen igen nagy leleményességgel kell harcolnunk... Részletes törvénykönyvre van szükség, amelyet valamennyire sikeresen csakis maguk, az egyes köztársaságban élő népek dolgozhatnak ki.”²⁰ Ugyan-

ezt az álláspontot képviseli Lenin és ugyanilyen elszántan az iskolák tekintetében, amikor (1919. március 16-án, a pártprogramról mondott előadói beszéd zárószavában) ezt mondja: „Vannak nálunk, például a közoktatásügyi népbiztosságban vagy a körül olyan kommunisták, akik azt mondják: egységes iskola, ezért ne merjetez az orosz nyelven kívül más nyelven tanítani. Az én véleményem szerint az ilyen kommunista — nagyorosz sovinszta. Közöttünk is sokakban benne él ez a nagyorosz sovinszta, harcolni kell ellene.”²¹

Lenin igen fontosnak tartja a nemzeti kisebbségek helyzetének jogi szabályozását. Ez a hozzáállása még nem affirmálódott eléggé, részint a munkásmozgalomban Lenin után uralkodó helyzet és a nemzeti kisebbségek viszonylatában követett jellegzetes gyakorlat hatása alatt is. Irodalmunkban először K. Jončić²² dolgozta fel a nemzeti kisebbségek helyzetéhez való hozzáállásának ezt a jellegzetességét, 1966-ban, abban az időben, amikor a nemzeti kisebbségek helyzetének jogi szabályozását nálunk is elhanyagolták és lebecsülték.

Milyen jelentősnek tartotta Lenin a nemzetiségek helyzetének jogi szabályozását és a törvényszövegben megfogalmazott politikai álláspontok kifejezését, jól szemlélteti a már említett törvénytervezettel kapcsolatos akciója, közvetlenül az I. világháború előtt.

A törvénytervezet célját Lenin megmagyarázza S. G. Saumjan öröme boldseviknak küldött levelében (1914. május 19.), amelyben kifejti a törvénytervezet tételait, s felszólítja Saumjant és a többi nemzetiség képviselőit, hogy működjenek közre a törvénytervezeten, illetőleg dolgozzanak ki ilyen törvénytervezetet. Lenin abban látja értelmét annak, hogy ilyen törvénytervezettel lépjenek a nyilvánosság elé, hogy „ezen az úton népszerű formában megmagyarázhatjuk”, mennyire tarthatatlan a bundisták és hasonszőrűek pozíciója, és hogy a boldsevikok világosan ismertessék álláspontjaikat.

A törvénytervezet címe: Törvénytervezet a nemzetek egyenjogúságáról és a nemzeti kisebbségek jogainak védelméről.²³ (Meg kell említeni, hogy Lenin, valamivel korábban, törvénytervezetet dolgozott ki a zsidók és egyéb „más fajtájúak” jogkorlátozásának törvényes tilalmazásáról, a jogkorlátozó törvények és más jogszabályok hatálytalansításáról és a jogegyenlőség törvényes védelméről, s a tervezetet, megindokolásával együtt, közzétette a sajtóban mint a Duma boldsevista frakciójának javaslatát²⁴). A vizsgálataink szempontjából érdekesebb elsőként említett törvénytervezet ismertetésére felhasználjuk Lenin téziseit, amelyeket Samjunnak küldött, említett levelében közölt:

„Az egyenjogúság általános megfogalmazása —, az ország autonóm és önkormányzattal felruházott területi egységekre való felosztása többek között nemzeti ismérv alapján (a helyi lakosság jelöli ki a határokat és az országos parlament hagyja jóvá) — az autonóm területek és körzetek, valamint a helyi önkormányzati egységek hatásköre; — az autonóm területeknek, zemsztvóknak stb. nincs joguk arra, hogy a nemzetek egyenjogúságát bármilyen formában megsértsék; demokratikusan választott közös iskolai tanácsok stb., a nyelvek szabadsága és egyenjogúsága — a községi intézmények stb. választják meg a hivatalos nyelvet — a kisebbségek védelme: arányos részesülés a kiadások

felhasználásában, külön (ingyenes) tantermek a „más fajtájú” tanulók és „más fajtájú” tanítók számára, „más fajtájú” részlegek a múzeumokban, könyvtárakban, színházakban stb.; minden polgárnak joga van arra, hogy (a bíróság előtt) jogorvoslást keressen az egyenjogúságtól való mindennemű eltérés respective a nemzeti kisebbségek jogainak mindennemű »megsértése« esetén (a lakosságnak a vegyes területeken ötvenkénti, az egész állam területén tízevenkénti összeírása) stb.²⁵

E törvénytervezettel kapcsolatban érdekes rámutatni azokra a megoldásokra is, amelyeket Lenin ad egy adott önkormányzati egység különböző nemzetiségeinek megfelelő képviselőre. Például nemzeti összetétel szempontjából nem egynemű területeknek azokat a területeket kell tekinteni, ahol a más nemzetiségű kisebbség eléri a lakosság 5 százalékát (9. pont). Az illető önkormányzati egység minden olyan nemzeti kisebbségének, amely oly csekély számú, hogy arányos képviselő esetén nem választhat tagot az iskolai tanácsba, joga van egy tanácskozási joggal felruházott tagot választani (10. pont). A nyelvi egyenjogúságot Lenin e tervezete szerint (7. pont) az is biztosítja, hogy az állami hivatalok és a társadalmi testületek kötelesek a polgárnak ugyanazon a nyelven válaszolni, amelyen hozzájuk folyamodott.

*

Lenin életművéhez, Lenin hagyatékához nem közeledünk sem vallási áhitattal, sem azzal, hogy dogmatizáljuk, de azzal sem, hogy kész receptekre bukkanjunk saját problémáink megoldására. Mégis lenyűgöző, mennyire időszerűek és frissek Lenin gondolatai ma is, mennyire cselekvésre serkentőek Lenin álláspontjai az itt taglalt kérdésekben is.

Egy forradalmi lángelme nagysága — ezt igazolja Lenin életműve is — nemcsak abban van, hogy túlszárnyalja korát, hogy előremutat és lényegesen hozzájárul világunk megváltoztatásához, forradalmi átalakításához. Lenyűgöző az is, hogy mennyi mondanivalója van Leninnek a mai kor számára a társadalom forradalmi átalakításának olyan kérdésében, alapjában véve részletkérdésében, mint a nemzeti kérdés egy sajátos megnyilvánulási formája: a nemzeti kisebbségek helyzete.

Lenin nagysága azért mérhető kis és nagy dolgokkal egyaránt, mert — noha mindig fontosnak tartotta megkülönböztetni a lényegest a lényegteltől — kis dolgokban, sajátos kérdésekben sem hanyagolta el a lényegest.

JEGYZETEK

¹ Lenin Művei, 26. kötet, Budapest, 1952, 354. és 355. oldal. Beszéd a hajóhad első oroszországi kongresszusán.

² Lenin jegyzeteit, amelyeket 1922. december 30-án és 31-én három folytatásban a XII. kongresszus delegációinak vezető tagjaihoz intézett, a XX. kongresszuson hozták nyilvánosságra, és még két dokumentummal együtt közzé-

tették a Kommuniszt 1956. évi 9. számában (Lenin Művei, 36. kötet, Budapest, 1958, 614—620. oldal. A nemzetiségek illetve az „autonomizálás” kérdéséhez).

³ Lenin Művei, 36. kötet, Budapest, 1958, 616—617. oldal. A nemzetiségek illetve az „autonomizálás” kérdéséhez.

⁴ Lenin Művei, 29. kötet, Budapest, 1953, 118. oldal. Az OK(b)P programjának tervezete, a nemzetek közötti kapcsolatokról szóló programpont.

⁵ Lenin Művei, 29. kötet, Budapest, 1953, 191. oldal. Az OK(b)P VIII. kongresszusa, zárószó a pártprogramról mondott előadói beszédhez.

⁶ Lenin Művei, 36. kötet, Budapest, 1958, 618. oldal. A nemzetiségek illetve az „autonomizálás” kérdéséhez.

⁷ Lenin Művei, 36. kötet, Budapest, 1958, 615—620. oldal. A nemzetiségek illetve az „autonomizálás” kérdéséhez.

⁸ Lenin Művei, 31. kötet, Budapest, 1951, 145. oldal. A nemzeti és gyarmati kérdéstről szóló tézisek tervezete.

⁹ E. Kardeljnek a JKSZ KB nemzeti viszonyokat tanulmányozó csoportja 1964. június 11-i ülésén elhangzott fejtegetése (a felszólaló által átjavitott gyorsírói jegyzet), 6. oldal.

¹⁰ V. I. Lenin az idézett 1913. évi cikk A nemzetek egyenjogúsága és a nemzeti kisebbség jogai című fejezetében. Lenin Művei, 20. kötet, Budapest, 1955, 25. oldal.

¹¹ Lenin Művei, 31. kötet, Budapest, 1951, 139. oldal. A nemzeti és gyarmati kérdéstről szóló tézisek tervezete.

¹² Lenin Művei, 36. kötet, Budapest, 1958, 617. oldal. A nemzetiségek illetve az „autonomizálás” kérdéséhez.

¹³ A bolsevikok pártja, így Lenin is, 1917-ig elvetették az ország szövetségi berendezésének gondolatát. A felmerült nyílt kérdések odahatottak, hogy feladták korábbi, a szövetségi államberendezést elvető álláspontjukat. Lenin 1917 nyarán, a Szovjetek I. Összorosz Kongresszusán beszélt először a szövetségi államberendezés lehetőségéről: „Legyen Oroszország szabad köztársaságok szövetsége.” Az októberi szocialista forradalom indulásakor a szövetségi államberendezésre vonatkozó álláspontját a bolsevikok pártja hivatalosan 1918. január 3-i (16-i) ülésén fogalmazza meg A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak kinyilatkoztatása című okmányban, s ezt az akkori Alkotmányozó Gyűlés elé terjesztette. A kinyilatkoztatás 2. pontja leszögezi: „Az Oroszországi Szovjet Köztársaság szabad nemzetek szabad szövetsége alapján, mint a nemzeti Szovjet Köztársaságok föderációja alakul meg.” (Lenin Művei, 26. kötet, Budapest, 1952, 438—442. oldal.)

¹⁴ Lenin Művei, 20. kötet, Budapest, 1955. Kritikai kérdések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban (6. Centralizáció és autonómia), 32. oldal.

¹⁵ Lenin Művei, 20. kötet, ugyanott, 35—36. oldal.

¹⁶ Lenin Művei, 20. kötet, ugyanott, 36. oldal.

¹⁷ Lenin Művei, 20. kötet, ugyanott, 36. oldal.

¹⁸ Lenin Művei, 20. kötet, ugyanott, 37. oldal.

¹⁹ Lukač Dušan: Prilog izučavanju Lenjinovih koncepcija rešavanja nacionalnog pitanja i njihove konkretne primene u socijalizmu; Naučni skup „Oktobarska revolucija i narodi Jugoslavije”, Beograd—Kotor 1967, 8—15. oldal.

²⁰ Lenin Művei, 36. kötet, Budapest, 1958, 619. oldal. A nemzetiségek illetve az „autonomizálás” kérdéséhez.

²¹ Lenin Művei, 29. kötet, Budapest, 1953, 192. oldal. Az OK(b)P VIII. kongresszusa, zárószó a pártprogramról mondott előadói beszédhez.

²² Jončić Koča: Pravno-politički položaj i uloga narodnosti — nacionalnih manjina u SFRJ (Doktorski rad), Beograd, 1966, (625. + 22. oldal), különösen:

Lenjinova gledišta o regulisanju položaja i zaštite manjina kao političkom i pravnom pitanju, 73—83. oldal.

²³ A törvénytervezet szövegét lásd: Lenin Művei, 20. kötet, Budapest, 1955, 264—286. oldal.

²⁴ Teljes címe: Törvényjavaslat a zsidók ellen alkalmazott minden jogkorlátozásnak és általában minden olyan korlátozásnak a megszüntetéséről, amely valamely nemzetiségből való származással vagy valamely nemzetiséghez való tartozással kapcsolatos (lásd: Lenin Művei, 20. kötet, Budapest, 1955, 170. oldal.).

²⁵ Lenin Művei, 35. kötet, Budapest, 1956, 120—121. oldal.

LENIN A PÁRT MEGTEREMTŐJE ÉS TEORETIKUSA

BALINT ISTVÁN

Lenin születésének 100. évfordulója ismét előtérbe állította a lenini életmű, a lenini elmélet és gyakorlat nem egy kérdését. Ez az időszak azonban korántsem magából az alkalomból adódik. Olyan kérdésekről van szó, amelyeket a jubileumtól függetlenül is fel kellett volna vetni, amelyeknek felvetéséhez a jubileum csak az alkalmat — ha éppen úgy akarjuk, az ürügyet — adta meg. Gondolunk itt arra a törekvésre a Szovjetunióban, hogy a lenini évfordulót kihasználják egy sajátos szovjet koncepció népszerűsítésére. Vagy akár arra, hogy a lenini jubileum megünneplésére alakult különböző szintű jugoszláv bizottságok egyaránt hangsúlyozták, hogy ez a mi ünnepünk, utalva ezzel arra, hogy nekünk is megvan a magunk koncepciója a lenini eszmék időszerűségéről. És nyilvánvalóan ugyanígy beszélhetünk francia, olasz és ki tudja még hány koncepcióról.

Persze leegyszerűsítés volna, ha ebben Lenin valamilyen kisajátításának törekvését látnánk, még kevésbé arról folyik a vita, hogy ki és hogyan lehet Lenin hű — leghűbb — követője. A lényeg inkább az, hogy a társadalom és a munkásmozgalom fejlődése felvetett egy se-reg nagyon is lényeges kérdést. Ezekre a kérdésekre a kommunista és munkásmozgalom egyes részei sajátosságuknak megfelelően adják meg a választ. A lenini jubileum csak alkalom, hogy ezt a választ tudatosítsák, és kikerekített formában kifejtsék. Tehát nem a Leninről kialakított koncepciók, hanem a továbbfejlődésről alkotott elképzelések, a gyakorlat által felvetett kérdésekre adott válaszok között vannak eltérések. Így aztán a különböző koncepciók nem vonnak le semmit nemcsak a lenini életmű, de a lenini igazságok jelentőségéből sem. Sőt ellenkezőleg, emelik azok fényét, azok jelentőségét, mert azt húzzák alá, hogy Lenin mint a munkásmozgalom és a szocializmus építésének nagy teoretikusa mindig időszerű, dilemmáinkra még mindig nála keressük a választ, tehát Lenin nem történelemmé vált nagyság, hanem ma is köztünk élő, ható valóság.

Ezt a lenini időszerűséget többféleképpen lehet megközelíteni, már aszerint, hogy milyen kérdésben csapnak össze a különböző elképzelések. A nemzetek önrendelkezési joga, az állam elhalása, a dialektika stb. kérdései egyaránt elindító lehetnek a vizsgálódásnak. Mi ezt a lenini életmű központi gondolata, a mai társadalmi fejlődés alapvető dilemmája: a társadalom alakítása, a történelemcsinálás, a forradalom és a kommunista párt szempontjából próbáljuk megközelíteni, persze, a teljesség minden igénye nélkül.

A FEJLŐDÉS NEM AUTOMATIKUS

A marxi tanítás alapgondolata, vezérelve és egyben az a vezérfonal, amelyet követve ezt a tanítást megérthetjük és egységes egésznek láthatjuk, Marx megfogalmazásában így hangzik: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték, a feladat az, hogy megváltoztassuk.” Ez a látszólag egyszerű igazság ugyanis két lényeges ponton fejezi ki azt a szakítást, törést, ugrást, amit Marx jelent minden eddigi filozófiával szemben. Először is a passzív megfigyelés feladása vonalán: nem az a feladat, hogy felfedezzük, megismerjük, megmagyarázzuk a világot, hanem az, hogy *a világot megváltoztassuk*; kilépünk a megfigyelés, értelmezés, magyarázás passzivitásából, és bekapcsolódunk az aktivitásba, méghozzá a legfontosabb, leglényegesebb aktivitásba, a világ megváltoztatásába. Másodsor, ez az elv tartalmazza a marxi tanítás nagyon lényeges alapgondolatát: *a világ megváltoztatható*, ami azt is jelenti, hogy a világot nem a kész tények megváltoztathatatlan, adott rendszerének kell és szabad felfogni, hanem folyamatnak, változásnak, méghozzá olyan folyamatnak, amelyben lényeges szerep jut nekünk, akik a változtatás szükségszerűségének és lehetőségének tudatára ébredtünk, erre a változtatásra vállalkozunk.

Marx ezen a két lényeges ponton szakít minden eddigi filozófiával, s ez egyben a marxi tanítás gerincét adja meg. Tulajdonképpen nem is két különálló dologról van szó, hanem egyetlen lényeges mozzanat két oldaláról. A praxisnak — az ember világot teremtő, társadalmat, történelmet formáló erejének — kissé absztrakt, az elidegenüléssel dialektikus átmenet nélkül való szembeállításától a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*, azon a felfedezésen át, a *Tőke* előmunkálatai során, hogy a holt munka (holt tőke) egy percig sem maradhat fenn az élő munka állandó angazsálódása nélkül — vagyis más szavakkal: a holt munka és a tőke mint felhalmozott munka uralma a társadalmon, a munkáson nem tartható fenn a mai, mostani munka, a munkás, a társadalom tagjának mindennapos tevékenysége nélkül, egészen az árufetisizmus elméletéig a *Tőkében*, mely szerint a dolgok, tárgyak, látszólag elidegenült erők és hatalmak uralma mögött az emberek közötti társadalmi viszonyok rejlenek; egyszerűen Marx egész életművében arra törekedett, hogy az adott dolgok, látszólag megmerevedett viszonyok és látszólag elidegenült erők mögött felfedezze az emberi tevékenységet és az emberek közötti viszonyokat. Nem öncélúan, nem pusztán azért, hogy megfejtse titkukat, amelyek mások számára titkok maradnak, hanem hogy a legnagyobb tudományos objektivitással, legaprólékosabb közgazdasági elemzéssel alátámassza az alapvető tételt: a társadalmat emberek hozzák létre, a történelmet emberek csinálják, igaz, hogy készen kapott feltételek között, de minden tegnapi kapott föltétel ma már halott volna, ha a mai ember nem tartaná fenn, tehát a készen kapott feltételek fenntartása és továbbfejlesztése már pusztán a mai emberek műve, ami azt is jelenti, hogy ezek a készen kapott föltételek nem jelentenek megmerevedett, befejezett struktúrákat, hanem maguk is alakíthatók, befolyásolhatók, megváltoztat-

hatók. Mivel a világot az emberek hozták létre, a világ meg is változtatható, az elnyomott és kizsákmányolt tömegeknek megfelelően alakítható, ha ezek a tömegek képessé válnak megváltoztatására. A világ megváltoztatása viszont elválaszthatatlan a megismerés folyamatától. Nincs külön adott világ és különálló passzív megfigyelő, aki ezt az adott világot megismeri, hanem a világ megismerése a megváltoztatás folyamatában megy végbe, s a tömegek annál inkább válnak képessé a világ megváltoztatására, minél inkább megismerik a világot, felismerik az emberek keze nyomát, saját művüket a látszólag fölénk nőtt erőkben és hatalmakban, minél inkább megtanulják, hogy a szervezetlen és az árucserével automatizált hétköznapiokból kinövő vak erőket a tudatos szervezett termelők uralmának rendeljék alá.

Ennek a nagy titoknak a megfejtése — a világ megváltoztatható, mert emberek műve, mert emberek társadalmi viszonyaiból nő ki, és pedig úgy változtatható meg, hogy a tömegek tudatára ébrednek a látszólag fölénk nőtt erők rejtélyének, és megtanulják tudatosan is emberivé tenni az addig csak vakon emberi erőket — kétségtelenül Marx érdeme. De Marx végső fokon mégiscsak az elmélet embere volt, a korábban kibontakozó munkásmozgalmakkal, sőt a korábban lejátszódó nagy forradalmakkal is csak felszínes kapcsolatban állott. A munkásmozgalom létrehozása tanítványainak, sokszor ellenfeleinek — Proudhon stb. — műve, ő kicsit mindig a kívül álló tanácsadó vagy a kritikus szerepére szorult, a forradalom igazi harcait mindig nála nélkül vívták meg, még a párizsi kommün sem Marx eszméinek megvalósítását tüzte célul, hisz Marx csak utólag vonta le a tapasztalatokat a munkások e nagy vállalkozásából. A rejtély kulcsát csak az elmélet és a gyakorlat dialektikus összeszővődése adhatta meg — úgy, ahogy ezt a kapcsolatot Marx elképzelte: üres az az elmélet, amelyet a gyakorlat nem igazol, és vak az a gyakorlat, amelyet az elmélet nem világít meg —, csak egy közvetlen forradalmi gyakorlat és annak mély marxista elméleti feldolgozása, s ezzel a következő lépés tudatos marxista meghatározása adhatta meg a tényleges választ. Marx megfejtette, kimutatta, hogy a világ megváltoztatható és hogy meg kell változtatni, de az igazi nagy problémát, hogyan kell megváltoztatni, csak Lenin oldotta meg.

Mivel ehhez a megfejtéshez nem volt elegendő sem maga az elmélet, sem maga a gyakorlat, lehetséges, hogy néha csak a nagy forradalmárt, néha csak a nagy teoretikust látjuk Leninben. Sőt az utóbbi idők sajátos körülményei Lenint, a teoretikust némileg el is homályosították, majdhogynem jelentéktelen filozófust, de nagy szervezőt, pártvezért, államalapítót láttak benne. E körülmények ilyen irányú hatására már Lukács is utalt: „A világtörténelem menetéhez mérve csak múló epizód, hogy manapság — amikor a manipuláció szétszaggatja a gyakorlatot és a dezideologizálás felbomlasztja az elméletet —, a „szakemberek” körében, nem sokra tartják ezt az eszményt.” Ujabban még a fiatal Marx abszolutizálása is ilyen irányban hatott, olyanra, hogy azok, akik azt vallották, hogy a fiatal Marx után a marxizmus téves irányt vett, még azt sem vették észre, hogy a fiatal Marx praxisa, emberi tevékenysége épp Leninben és Leninnél hozta meg

elméleti kiteljesedését és gyakorlati megvalósulását. Ez is indokoltá teszi, hogy röviden, néhány csomópontban összpontosítva próbáljuk felvázolni azt, amit a lenini elmélet és lenini gyakorlat adott a nagy kérdésre: hogyan lehet a világot megváltoztatni?

Mivel kétségtelenül Lenin volt az, aki új irányt adott az emberiség történelmének, tehát tényleg a gyakorlatban igazolta az elméletet, épp vele kapcsolatban fogalmazhatjuk így a kérdést: mikor változtható meg a világ, mikor teremthető új társadalmi rendszer, mikor adható új irány a történelmenek? A lenini válasz látszólag nagyon egyszerű: akkor, amikor az elnyomottak már nem tudnak a régi módon élni, és az elnyomók nem tudnak a régi módon uralkodni. Csak-hogy ennek az egyszerűen hangzó igazságnak a megfogalmazása mögött évekig tartó vita, minden sablonnal való szakítás áll.

Közismert, hogy a II. Internacionálé teoretikusai között milyen csatlódást keltett, amikor a *Tőke* utolsó kötete sem hozta meg azt, amit vártak: annak magyarázatát, hogyan dől meg szükségszerűen, saját gazdasági törvényeinek hatására a kapitalizmus, hogy átadja helyét a szocializmusnak. A szükségszerűség tagadói és hívei hevesen összecsaptak, sőt a gazdasági szükségszerűség hívei sem voltak egy véleményen. Egyesek szerint az értéktöbblet elégtelensége (H. Crossmann), mások szerint az értéktöbblet realizálásának lehetetlensége (R. Luxemburg) visz el a szükségszerű véghez. Abban azonban valahányan egyetértettek — hisz itt Marxra támaszkodhattak —, hogy a kapitalizmus a fejlődés csúcán fog megdőlni, amikor már nem mehet tovább, hanem a továbbfejlődés érdekében át kell nőnie a szocializmusba.

Az-a tudat, hogy a szocializmusnak a legfejlettebb kapitalista országokban kell győznie, olyan ideológiai tényező volt, amely sokáig lefogta az orosz forradalom tudatos erőit. Ezért nem — pontosabban ezért sem — mertek a mensevikek és a többi baloldali pártok vállalkozni a hatalom átvételére a februári forradalom győzelme után. Főleg ezért haboztak a bolsevikok, hogy az új forradalomra vonatkozó döntést meghozzák, ezért mutattak hajlandóságot arra, hogy elveszzenek a vitákban, aminek a következménye az is lehetett volna, hogy elszalasztják az alkalmat, és a társadalom, a forradalomba belefáradva, valamilyen formában visszazökken a régi kerékvágásba. Reed tanúsítja, hogy a forradalom már elindult, és még mindig ilyen viták folytak: „Ezután a keskeny arcú és éles nyelvű Liber emelkedett szólásra. Tiltakozó felkiáltásokkal és nevetéssel fogadták. »Engels és Marx mondja, hogy a proletariátusnak mindaddig nincs joga átvenni a hatalmat, amíg fel nem készült rá. A burzsoá forradalomban, amelyen ez... a hatalom átvétele a tömegek részéről a forradalom tragikus végét jelenti... Trockijnak mint szociáldemokrata elmélettudós-nak elleneznie kellene azt, amiért most síkraszáll.«” Trockij a *Permanens forradalom* című művében azokra a napokra visszaemlékezve így ír: „1917 áprilisában Kamenyev és Rykov elítélték Lenin utópizmusát, és népszerű formában azt magyarázgtatták, hogy a szocialista forradalomnak először Angliában és a többi fejlett országban kell győznie, és Oroszországban csak később következik be. 1917. április 4-éig Sztá-

lin is ezt vallotta.” Ezért keltett valóságos megrökönyödést az, amikor Lenin, hazatérve Svájcból, rögtön megfogalmazta az új forradalom szükségességének, a bolsevikok hatalomátvételének ismert tételét. Szuhanov jegyezte föl: „A bolsevik frakció még mindig döbönt és meglepett volt... Leninnek valóban még saját pártja vezetői között is alig akadt híve. Az Áprilisi tézisek ugyan megjelentek a *Pravdában*, de Kamenyev szerkesztői megjegyzésével: ez csupán Lenin magánvéleménye. A Petrográdi Bizottságban mindössze ketten támogatták Lenin programját, ellene 13-an szavaztak. Amikor Lenin hazaérkezett, azt hitte, hogy letartóztatják — ehelyett ujjongó tömeg várta, diadalmenetben kísérték végig a városon. Másnap viszont a fél város beszélt, hogy megbukott.”

Lenin ugyanis szakított minden gazdasági fatalizmussal, a fejlődés egész automatizmusával, hogy helyébe a legigazabb marxi igazságot állítsa: a történelmet maguk az emberek csinálják, csak éppen készen kapott feltételek között. De ebből kétségbevonhatatlanul adódik, hogy a társadalom fejlődésében nincs és nem lehet semmi, ami automatikusan, az emberek nélkül is elvisz valahova, nincs semmilyen fatalisztikus, megmásíthatatlan és feltartóztathatatlan szabály, törvény, amely szavatolja egy új társadalom győzelmét, a győzelmet csakis harcban, emberek harcában lehet kivívni; nincs a fejlődésnek semmilyen csúcsa, amelyről nem lehet továbblépni, hogy önmagától bekövetkezzen az új. Az új társadalomhoz az elnyomott osztályok tudatos angazsálódására, az élcsapat tudatos döntésére van szükség, épp csak a megfelelő körülmények kellene, hogy a tömegek kiléphessenek a hétköznapi megszokottság automatizmusából, és vállalkozhassanak a harc kockázatára. Ezeket a körülményeket teremti meg az a válság, amelynek következtében az elnyomottak nem tudnak a régi módon élni s az elnyomók a régi módon uralkodni.

A történelemcsinálás lenini koncepciója szerint ez két dolgot jelent: adott körülményeket, feltételeket, amelyek oda vezetnek, hogy zavar támad a hétköznapi automatizmusában — tehát nem az automatikus fejlődés, hanem az automatizmus megbomlása a változtatás lehetőségének társadalmi, objektív alapja —, és tudatot, élő és tevékenykedő, méghozzá mindig mindent valami tudatos céllal tevő embereket, akik úgy érzik, hogy nem tudnak a régi szerint élni, a régi módon uralkodni. De az újhoz még ez sem elég, hanem szükség van arra a világosabban látó, célt adó, a tömegeket magával ragadó társadalmi erőre, amely az újat fel tudja kínálni, mindig megtalálja annak módját, hogy a régi-vel való szembenállás ne rombolás, hanem az új létrehozása legyen; úgy tudja kanalizálni a tömegek elégedetlenségét a régivel, hogy abból ne pillanatnyi felbuzdulás legyen, ami után visszatérnek a régi hétköznapiak, hanem valóban az új megteremtése.

A körülmények megváltozására azért van szükség, hogy az egyedek tömegbe forrjanak, a tömegek megmozduljanak. A társadalmi automatizmus lényé ugyanis az, hogy az egyedek élhetik a maguk hétköznapi életét, végezhetik mindennapi tevékenységüket, és ebből mégis társadalmi egész jön létre. Az automatizmust a munkamegosztás — beleértve az alapvető társadalmi munkamegosztást is: az irányítókra

és irányítottakra szakadást — és a részeket összefogó mechanizmus hozza létre, teremti meg. Az utóbbinak két alaptípusát hozta létre a társadalmi fejlődés, a kettő kombinációjának számos válfajával: az állami szervezeteket, az állami egész létrehozásának többé-kevésbé tudatos apparátusával, és az árucserét mint a részek közötti kapcsolatot, többé-kevésbé automatikus, lazább vagy szorosabb viszony formáját. Az egész társadalom arra van berendezkedve, hogy ezt az automatizmust fenntartsa, mert különben az emberek élni sem tudnának, a társadalom egyedekre esne szét, és a munkamegosztás fejlődésével az egyed nemcsak arra lenne utalva, hogy évezredekkel ezelőtti viszonyokba essen vissza, hanem a szó szoros értelmében halálra volna ítélve. Erről gondoskodik az állam mint a kereteket — ha kell, erőszakkal is — biztosító mechanizmus, a keretek megsértését megtorló erőszakszervezet; a vallás, az erkölcs, a szokás és az egész bonyolult közösségi és tudati apparátus, amely az embert rábírná, hogy önként vállalja az együttéléssel járó terheket, kötelességeket. Nem is lehet olyan fejlődés, amely automatikusan új rendet állít a hétköznapiak, a részek összefogásának eddigi rendszere helyébe, hisz az automatizmus csak a meglévő rendet tarthatja fenn, sőt az automatizmus megbomlása sem teremt önmagában újat, ellenkezőleg, az egyedek s akár az egész társadalom pusztulásához is vezethet, ha a hétköznapiakat és az egyedeket összefogó mechanizmus helyébe nem tud újat állítani. Persze, a társadalmat összetartó és működésben tartó automatizmus egész jellege és minden mozzanata függ az anyagi javakban, az emberek életmódjában, tudatában elért fejlődés fokától, és ebben, a marxizmus szerint, a legfőbb meghatározó tényező, amelytől minden más függ, a termelőerők fejlettségi foka, tehát az is eleve meghatározott, hogy a régi automatizmus helyébe mi állítható. A lényeg azonban marad: automatikusan semmi új nem jöhet létre, az egyedeknek a meglévő automatizmuson felül kell összefogniuk, a megszokott hétköznapiakból kell kilépniük, hogy a hétköznapiak és az emberi kapcsolatok addigi automatizmusa helyébe újat állíthassanak.

Oroszországban a régi automatizmus megbomlását a háború hozta meg, méghozzá három formában is: megzavarta a régi rendet, felszínre hozta annak minden gyengeségét, és szakadatlanul növelte az elégedetlenséget. A régi rend megbomlott már azzal, hogy 15 millió embert fegyverbe szólítottak, és a hétköznapiakban elvesző egyedekből egyformán érző és gondolkodó tömeget hoztak létre, és ennek a hatalmas tömegnek a kivonásával a termelésből a többi százmillió hétköznapiját is megváltoztatták. A régi rend gyengeségei felszínre törtek, mert a termelés és a közlekedés elmaradottsága, az államapparátus primitívizmusa, a szervezés és a vezetés tehetetlensége közvetlenül veszélyeztette milliók létét, a katonaság és a háttország ellátását egyaránt. És a kettő együtt az elégedetlenség szakadatlan növekedésének forrása lett, oda vezetett, hogy állandóan nőtt az elégedetlenség a háborúval, amely a katonák és nemcsak a katonák életét fenyegette, értelmetlen áldozatokra kényszerítette őket; a rendszerrel, amely a háborút folytatja, de viszont lassú éhhalálra ítéli a tömegeket. És már adva is volt a forradalmi helyzet: a tömegek nem tudtak és nem

akartak a régi szerint élni, mert az halálra, nélkülözésekre, mind nehezebb körülmények elviselésére ítélte őket, és az elnyomók nem tudtak a régi szerint uralkodni, mert érezték, látták, tudták, hogy a háború folytatása, a rendszer fenntartása stb. érdekében hatékonyabb, jobb szervezésre, apparátusra van szükség.

Lenin fölismerete ezt a helyzetet, bár elméletileg még nem dolgozta fel teljes mivoltában. A két leglényegesebb elem azonban már kerek és megfogalmazott formában jelentkezik: 1. automatikus fejlődés nincs, tehát a legnagyobb butaság arra várni, hogy a kapitalizmus automatikusan átnő a szocializmusba, és 2.: a történelemcsinálásnak, az új megteremtésének fő eszköze a proletariátus pártja. Az utóbbival kapcsolatos, legapróbb részletekig kidolgozott elméleti és gyakorlati koncepcióját Lenin már a bolsevik párt megalakulása körül folytatott vitákban kialakította, és a későbbi vitákban — köztük a Rosa Luxemburggal folytatott vitában — meg is védte. Eszerint: nemcsak hogy automatikusan bekövetkező új nincs (nincs olyan fejlődés, amely önmagától, belső törvényszerűségeinek következtében, azok logikája folytán — bármit csinálnak is az emberek — elvisz az újhoz; a fejlődéshez, az újhoz emberek kellene, akik maguk csinálják a történelmet), de nincs olyan automatizmus sem, amely önmagától, objektív társadalmi helyzetükből, osztályadottságaikból kifolyólag megtanítja az embereket arra, hogyan csinálják a történelmet, mit kell tenniük, mit követel meg osztályérdekük, hogyan kell eljutniok a régi megdöntéséig, és mit kell a régi helyébe állítaniok. (Sőt még ő maga is hajlamos volt a marxizmusban a kérlelhetetlen és föltartóztathatatlan fejlődés emberi akarattól független törvényszerűségeit látni, és másris a legapróbb részletekig kidolgozta: a proletariátus nem válik önmagától, a gazdasági törvények hatására képessé a világ megváltoztatására.)

A világ tehát nem önmagától — valamilyen isteni vagy más fatalisztikus elrendelésből — változik, hanem megváltoztatható, mert benne minden, ami az emberekhez fűződik, emberek műve, és a feladat az, hogy megváltoztassuk. Ki vállalkozik e feladat megoldására? Erre a kérdésre a választ már Marx megadta: a proletariátus. Először is azért, mert a proletariátust fűzi a legkevesebb kapocs a meglévő világhoz, tehát a legkevésbé érdeke, hogy ez a világ ne változzon meg. A proletárok csak bilincseiket veszíthetik el — hangzik a Kommunista Kiáltvány klasszikus megállapítása. A többi ok elemzése is benne van a Kommunista Kiáltványban: a proletariátus az egyetlen osztály a burzsoáziával szemben, amelynek erejét a nagyipar fejlődése szakadatlanul növeli. Mind nagyobb tömegekben tömöríti, vagyis megteremti a technikai föltételeket ahhoz, hogy az egyedre széteső osztályokkal szemben a proletariátus rögtön mint tömeg léphessen fel, s tömegével befolyásolja a társadalmi mozgásokat. Emellett a proletariátust a nagyipar fejlődése megtanítja érdekeire, megedzi, harci tapasztalatokkal fegyverzi föl, megtanítja a szervezkedésre. A proletariátus tehát vállalkozhat a világ megváltoztatására — objektíve: mert nem érdeke a változatlan világ és szubjektíve: mert megvannak a föltételei arra, hogy történelmet formáljon, a hétköznapi automatizmusból

kiszakadó, a harc kockázatát vállaló tömeggé forrjon. Ám a munkásosztálynak nem minden része van az öntudatnak ugyanazon a fokán. „A kommunisták a többi proletár párttól csak abban különböznek, hogy egyrészt a proletárok különböző nemzeti harcaiban az egész proletariátus közös, nemzetiségtől független érdekeit hangsúlyozzák és érvényesítik, másrészt abban, hogy a proletariátus és a burzsoázia között folyó harc fejlődésének különböző fokozatai során mindig az összmozgalom érdekeit képviselik” — áll a Kommunista Kiáltványban.

Az elméletileg már Marxnál is világos tételekből Leninnek kellett kikovácsolnia a világ megváltoztatásának konkrét fegyverét, a Pártot. Előbb azonban elméletben és gyakorlatban tisztáznia kellett néhány dolgot. Először: éppúgy, mint ahogy nincs automatikus fejlődés, az sincs automatikusan szavatolva, hogy a proletariátus osztálytudata kialakul, a társadalmi és gazdasági helyzet nem hozza létre önmagától az osztálytudatot, még csak a világ megváltoztatása szükségességének tudatát sem. Ezt a tudatot ki kell alakítani, sőt — a munkásarisztokrácia létrejöttén és a munkáspártok opportunizmusán okulva — ki is kell harcolni. Szükség van tehát az osztálytudat birtokában levő emberek tudatos, kitartó tevékenységére. Másodszor: a világ megváltoztatásához nem elegendő a gazdasági és társadalmi helyzet teremtette, az osztálytudattal tudatosan létrehozott és táplált elégedetlenség, hanem tudatos emberi akcióval meg kell adni a célt, ki kell dolgozni a cél elérésének útját, módját, a harc eszközeit, mert semmi sincs önmagától. Harmadszor: a kialakult öntudat, a megtalált cél, kialakult harci módszerek sem elegendőek, szükség van arra is, hogy a harcra vállalkozó emberek ne hátráljanak meg a nehézségek, a meglévő világot védő erőszakapparátus csapásainak hatására, de ne is essenek vissza az egyedi lét, a társadalmi tettől független hétköznapiakba, hanem áldozatoktól, a viszontagságok vállalásától és a magánélet apró kényelmeiről való lemondástól se riadjanak vissza, minden társadalmi és egyedi akadálytól függetlenül tudatosan, szervezeten és fegyelmetten teljesítsék feladataikat, amelyeket az adott helyzet és a proletariátus osztálytudata alapján tudatosan, közösen határoztak meg.

A proletariátus osztálytudatát tudatos szervezéssel megteremtő, a célt megadó, a harc módszereit kialakító, az ily módon megalált feladatokat szervezeten, fegyelmetten, az egyedi létbe és a hétköznapiakba való visszaesés veszélye nélkül teljesítő emberek összessége a Párt. Ezt kellett a szervezkedés legapróbb részleteire is kiterjedő elméleti tisztázással, elméleti vitákkal és aprólékos szervezőmunkával létrehozni. De amikor létrejött, a történelemcsinálás addig ismeretlen eszközét ismerhették meg benne. Addig is a tömegek formálták a történelmet, de ennek a történelemformálásnak a hordozói, az egyedeket összefogó automatizmus letéteményesei — a hétköznapi megszervezésének addigi formái — állam, hadsereg stb. voltak, vagy pedig a tömeg elemi erővel fellobbanó és lelohadó mozgása, ám a középpontban látszólag mindig egy-egy nagy egyéniség állt. Lenin hozta először létre a történelem formálására tudatosan vállalkozó emberek közösségét, a Pártot, s egyúttal a jövő kommunista társadalmának előfutárát: azt

a közösséget, amely tudatosan csinálja a történelmet, tudatosan szervezi az emberek közötti viszonyt, amelynek tagjai nem kényszerből, hanem öntudatos fejelemből vállalják a közösséggel együtt járó kötelezettségeket.

Az, amit Lenin hazatérésekor, a nagy viták korában még a bolsevikok többségét is meghökkentve mondott, most már így foglalható össze: adva van az elnyomottakat és elnyomókat egyaránt megmozgató, a régi megszokottságot felkavaró társadalmi válság, és adva van a tudatos közösség, amely tudja, mit kell ebből kihozni, fegyelmezetten vállalja az ezzel járó feladatokat, győzhet tehát a forradalom, bármi mást mond is a gazdasági determinizmus vagy az adott világ inerciója. A forradalom győzött, a történelem új irányt vett, a gyakorlat igazolta a történelemcsinálás titkának olyan nehezen, olyan sok vitában megszületett megfejtését.

A SZOCIALIZMUSÉRT VIVOTT HARC NEM ÉR VÉGET

Azóta ötven év múlt el, de a fél évszázad minden éve, minden eseménye Lenint igazolta, még hozzá két fronton is: a forradalom és a szocializmus építésének frontján egyaránt. Az elmúlt ötven év valamennyi forradalma igazolta Lenint: a világ megváltoztatható, a forradalom győzhet, bármilyen kilátástalannak is látszik a helyzet, ha ahhoz megvan két föltétel: az egyedi lét és a hétköznapok automatizmusát megbolygató társadalmi válság és a következetes forradalmárok céltudatos csoportja, amely öntudatot, célt, szervezethez, a változtatás akaratát viszi ebbe a válságba, és amelynek tagjai semmivel sem törődve, ha kell, életüket is áldozva, vállalják az ezzel járó terheket.

A forradalom győzelméhez szükséges föltételeket leggyakrabban a háború teremtette meg. A háború ugyanis önmagában a megszokott rend, a kialakult egyedi és hétköznapi automatizmus olyan megbomlása, hogy nagyon alkalmas olyan körülmények megteremtéséhez, amelyekben az elnyomottak nem tudnak a régi módon élni és az elnyomók a régi módon uralkodni. Leegyszerűsítésképpen azonban a lenini igazságot, ha azt mondanánk, hogy egyedül a háború teremtheti meg ezeket a föltételeket. Igaz, hogy a munkásosztály jólétének emelkedése, a kapitalizmus egész mechanizmusa — amely minden eddigi rendszernél jobban a meglévő adottságokhoz köti a munkásokat, tehát lefog mindent, ami a rendszer határain túlmutat — megérlelte a kételyt, amelyet József Attila így fogalmazott meg: „A proletároknak csak rendkívüli történelmi körülmények között nincs láncakon kívül veszténivalójuk — általában azonban van veszténivalójuk: az életük. Amíg a proletárok, akik elvégre emberek, életét tőlük idegen erő (például háború) nem veti kockára, addig ők maguk eszmények kedvéért nemigen kockáztatják, márpedig a szocialista társadalom alig lehet számukra, a zöm számára több ideálnál.” De azért semmiképpen sem állíthatjuk, hogy csak a háború bonthatja meg a hétköznapok automatizmusát, csak a háború teszi szükségessé és lehetségessé az automatizmus addigi

rendjének felborítását és az új rend megteremtését. Tanulságos ebből a szempontból a kubai forradalom, amely meghatározott nemzetközi körülmények között ugyan, de nem háborúból nőtt ki. Tényleg csak egy maroknyi forradalmár indította el, és Che Guevarra naplójának tanúsága szerint a gerilla sohasem jelentett tényleges erőt. A gerilla azonban megteremtette a harc lehetőségének reményét — csak néhány embernek kellett vállalnia a halál kockázatát ahhoz, hogy támogatóikra, védelmükre, felfegyverzésükre már sokan vállalkozzanak, és lehetségesnek, nem kilátástalannak lássák a harcot —, és ezzel erjesztője lehetett a falun és városon megindult mozgolódásnak; ezenkívül az a tény, hogy nem tudták letörni, a mind kegyetlenebb megtorlások, kitelepítések stb. hullámát indította el, és ezzel maga a rendszer — részben megmutatva gyengeségét, részben mind nagyobb tömegeket hangolva maga ellen — teremtett olyan helyzetet, amikor mindenkinél napról napra erősebb lett a vágy: legyen ennek már vége.

Téves lenne tehát azt a szabályt állítani fel, hogy csak a háború teremten olyan helyzetet, amikor az elnyomottak nem tudnak a régi módon élni, az elnyomók a régi módon uralkodni, és ezért vállalják a régi rend megváltoztatásának kockázatát. Lenin elmélete és gyakorlata inkább arra tanít bennünket, hogy a forradalmi helyzet bármikor beállhat, nem kell és nem lehet várni arra, hogy a fejlődés automatikusan megteremtse ezt a helyzetet, hanem az igazi lenini pártnak szakadatlanul azon kell dolgoznia, hogy ez a helyzet előálljon, és fel kell készülnie arra, hogy ezt a helyzetet kihasználja, irányt adjon a tömegeknek, megadja azt a lendületet, amely át tud törni a régi kereteken, és új irányt tud adni a történelemnek.

Külön elemzést kíván, ezért itt csak utalunk rá: a franciaországi események 1968 nyarán azt mutatták, hogy milyen nehéz megmaradni egy ilyen értelemben vett lenini pártnak. Franciaországban ugyanis 1968 májusában és júniusában olyan forradalmi helyzet állott elő, amilyenre az első világháború befejezése óta nem volt példa egyetlen fejlett országban sem, amely teljesen megbénította a rendszert. Ebben a helyzetben azonban a Francia KP nemcsak hogy nem tudott mit kezdeni a kialakult forradalmi válsággal, hanem éppúgy félt tőle, éppúgy igyekezett minél előbb leszűkíteni, mindvégig a rendszer keretein belül tartani, mint bármelyik polgári párt, mint a reakció, és a vezetést teljesen átengedte azoknak a fiatalokból álló szélsőbaloldali csoportoknak, amelyek, fittyet hányva a lenini követelményeknek, pillanatnyi és egyszerre lelohadó felbuzdulásból, ködös elképzelésekkel, a minimális egység biztosítása nélkül, csak azért álltak az elre, mert nem volt igazi lenini erő, amely ezt a feladatot vállalni tudta volna. Ennek a következménye lett az, hogy Nyugat-Európában az első világháború óta egyedülálló, ki tudja, mikor megismétlődő helyzet baloldali fordulat helyett rögtön hatással a kommunista mandátumok számát csökkentette, később, a válság lezárása pedig De Gaulle helyébe egy kicsinyesebb és lényegesen jobboldalibb rendszert állított.

A francia példa mindenképpen azt bizonyítja, hogy mennyire időszzerű a lenini tanítás, mennyire nehéz a gyakorlatban alkalmazni a történelemcsinálás lenini módszerét, mert ehhez nem kevesebb kell,

mint lenini párt, amint a történelemcsinálás igazi szubjektuma, amely a tömegeket — a párt fegyelmezetten összefogott, cselekvő tömegét, a párttagokat és az irányt és célt kapott, párton kívüli tömegeket — és a történelemcsinálás tudatos tevékenységét egyesíti önmagában.

Másrészt hivatkozhatnánk a mi példánkra, a jugoszláv példára, amely azt mutatja, hogy mennyire időszerű a lenini tanítás a szocialista forradalom győzelme után is, mennyire nehéz és bonyolult földadat megőrizni a lenini pártot, a történelemcsinálás tudatosan aktív tényezőjét. Ezekre a nehézségekre már Lenin felfigyelt, mindjárt az októberi forradalom győzelme után. A forradalom ugyanis olyan körülményeket jelent, amelyekben minden percben tudatosan dönteni, állást foglalni, választani kell, tehát a siker minden percben, minden alkalommal attól függ, milyen ez a tudatos döntés, és a tudatos elem mennyire tudja megnyerni számára a tömegeket. A lenini párt tulajdonképpen ilyen rendkívüli körülmények között alakult ki, tehát nem is arról van szó, hogy megállta helyét ezek között a körülmények között, hanem arról, hogy a körülmények hozták létre, és csak azzal vált lenini párttá, hogy a helyzet magaslatán állott. A forradalom győzelme után azonban ismét visszatértek a hétköznapok, amikor a minden percben hozandó döntést, választást — amely mindvégig az emberi történelem, minden emberi tevékenység velejárója, hisz az ember tudatos lény — megkönnyíti egy bizonyos automatizmus, leegyszerűsítik a kialakult szabályok, amelyek a választást feleslegessé teszik, a kialakult klisék, amelyek a döntést helyettesítik.

Lenin világosan látta, hogy az új helyzetben két veszély fenyegeti a lenini pártot. Egyik az ellenőrizetlen, automatikus, tudatos emberi irányítás alól kicsúszó társadalmi mozgás veszélye, vagyis az, hogy a tudatos elem ismét kimarad a történelemcsinálásból, az emberek közötti viszony ismét egy látszólag automatikusan ható, elidegenült formában alakul, mint a lenini párt létrehozása előtt. És a másik veszély: a bürokratizálódás, ami témánkat illetően azt jelenti, hogy a történelem tudatos irányítása látszattá válik. Külsőleg továbbra is tudatos marad — a terv, a tudatosan kitűzött célok, azok elérésére tudatosan megszervezett emberi tevékenység révén —, valójában azonban ennek a tudatos tevékenységnek a hordozója többé már nem a párt, hanem annak vezetői, éppen egy ember, akiben ez az egész tudatosság megtestesül, vagyis a párt létezése ellenére a régi helyzet áll elő, csak a vezetők tevékenykednek tudatosan, a párt csak ezeknek a tudatos döntéseknek a transzmissziója lesz. Tehát nem a történelemcsinálás évezredes módja változik meg, hanem a transzmissziók száma bővül. Ezzel már adva is van a veszély, hogy a párt az ellentétébe csapjon át: a történelmet tudatosan csináló élcsapatból vakon engedelmessé gépezet lesz, és fegyelme, szervezettsége voltaképpen csak szörnyűbbé teszi a történelem mechanizmusát, amely a tudatos tevékenységnek vak engedelmességgé váló átalakítása után lényegében nem különbözik a történelemcsinálás régi mechanizmusától: nem a tudatos emberi közösség szakadatlan gazdagodása, hanem az emberi kapcsolatokból elidegenült formában kinőtt vak hatalom az emberekkel szemben.

A sajátos körülmények folytán mi csak később kerültünk szembe

ezzel a problémával. Ugyanis még sokáig a forradalom után is olyanok voltak a körülmények, hogy az állami és egyéb mechanizmus helyett tudatosan meghozott döntéseket kívántak, a tömegek tudatos tevékenységét tették szükségessé, hogy a párt ne váljon egyszerű végrehajtóvá, hanem megmaradjon a tudatos emberi tevékenység hordozójának. A népfelszabadító harc győzelme után következtek az új társadalom megteremtésének teendői; 1948-ban a szakitás Sztálinnal, ami nem is egyszerű választás volt minden párttag számára, hanem vivódással, tudatos állásfoglalással kísért választás; 1950-ben az öngazgatás bevezetése és a tömegek tudatos tevékenységének megalapozása. Csak az öngazgatás legoptimistább korszakának letűnt, a gazdasági és egyéb nehézségek jelentkezése vetette fel igazi mivoltában a dilemmát: a történelemcsinálást most már az öngazgatói társadalom automatizmusára lehet-e bízni? Itt még aránylag könnyű volt kimondani a nemet. Sokkal nehezebb azonban a gyakorlatban, mindenütt és minden pillanatban megoldani az igazán lenini feladatot: hogyan tehetjük tényleg tudatosan aktív élcsapattá, a hétköznapokon felülemelkedő, a történelemcsinálásban tudatosan és tevékenyen részt vevő, az automatizmusmal és a vak engedelmisséggel egyaránt szakító, mégis szervezeten, fegyelmezetten, nem szétforgácsolt egyedként, hanem a többi egyeddel egybeforrva tevékenykedő emberek közösségévé a pártot.

Az átszervezés csak a szervezeti megoldásokat kínálta fel — a vezetés helyett a szervezeteket állítani a tevékenység súlypontjába. Az igazi megoldás azonban magába foglalja a koncepciókat éppúgy, mint a szervezet tagjainak állandó formálását. Éppúgy, mint ahogy a szocialista forradalom is bármely pillanatban elakadhat, a párt is bármely pillanatban megszűnhet a történelemcsinálás szubjektuma lenni. Vagy azért, mert nincsenek koncepciói a történelemcsinálás új helyzetében — tehát nem tudja, mit kell tudatosan tennie —, vagy azért, mert tudatos tevékenységét a vak engedelmisség, az elemi erővel sodródás, az egyedi létben, a hétköznapokban elvesző automatizmus váltja fel.

A lenini párt nincs egyszer és mindenkorra megadva, hanem minden pillanatban létre kell hozni, mert csak ott és addig létezik, amíg tényleg a történelem tudatos formálójá, az emberi viszonyokat az ember tudatos uralma alá kényszerítő, eljövendő kommunista közösség előhírnöke. Erre kell emlékeztetni Lenin születésének 100. évfordulójával kapcsolatban, ennek a nagy feladatnak a teljesítését kell megtanulnunk Lenintől.

LENIN PORTRÉJA AZ 1920-AS ÉVEK VAJIDASÁGI MAGYAR SAJTÓJÁNAK TÜKRÉBEN

LŐRINC PÉTER

Volt egy-két vajdasági vagy Vajdaságot is megjárt emberünk, aki még személyesen is ismerte: a zombori Laza Vukičevićet Lenin személyesen indította el a hazafelé vivő úton 1919 elején, hogy otthon szervezze tovább a proletárforradalmat. Alpári Gyula, aki 1905—1907-ben Pancsován is terjesztette az első orosz forradalom tüzét, hogy azután az ottani törvényszéken folytassák le pörét, abban a kiüntetésben részesült, hogy — amikor mint a szociáldemokrata párt baloldali ellenzéki csoportjának szervezőjét Pesten kizárták a párt soraiból — a Második Internacionálé 1910-es kongresszusán maga Lenin és csoportja vegye őt védelmébe.

Mégis, a vajdasági magyar újságolvasó, sőt átlagújságíró előtt még 1917-ben is annyira az ismeretlenség homályából bukkant elő személye, hogy az októberi forradalom idején sem tudtak mit mondani róla, és nem is igen emlékeztek meg róla. Tulajdonképpen csak 1924 januárjában bekövetkezett halála után ismerték meg nevét és alakját igazán, csak akkor ismertették őt némileg is alaposabban és nekrológszerűen a vajdasági magyar lapok — tekintet nélkül pártállásukra —, sőt szinte azt a mondást is megkockáztathatnók: Ki minél reakciósabb volt, minél inkább gyűlölte, minél inkább félt tőle — annál bővebben, annál szikrázóbb szírporkázással.

Persze, itt helyben nem áll most hirtelen rendelkezésünkre a teljes egykori vajdasági magyar sajtóanyag, hiszen egykori könyvtáraink csak ritkán gyűjtötték a helyi magyar lapokat. De a most és itt elérhető lapokból ítélve — csak a fenti eredményre juthatunk.

A Braun-Gyóni *Bácskai Hírlapja* persze már 1917. március 3-án is hiszi, várja az igaz demokráciát, ami a háború után — a rengeteg pusztulásért — némileg kárpótolhat majd bennünket, de még március 15-én is úgy nyilatkozik azért a második, még polgári, forradalomról Oroszországban, hogy ha odaát forradalmat eredményezett is a háborús éhség, mi még bírjuk a nélkülözéseket: na ott idestova már (III. 24.) a munkás veszi is át a forradalom pacifista és demokratikus irányítását. Mégis megérzi a lap a forradalom szelét, s magunk felé fordítja már akár a bökkversek élet is: Minden drága ma már, „csak kint a frontokon — a magyar vér olcsó!” (III. 31.) És mégis — a november

7-i eseményeket, az októberi forradalmat ez a lap sem jelzi előbb, mint december 7-én, egy hónap múlva; cikkeit olvasva csak ekkor érezzük rá a nagy Október hatására, pl. abban az írásban, amelyben — meg sem említve Lenint s az orosz forradalmat — a modern birtokpolitikáról cikkezik, mondván, hogy itt nálunk: a paraszt földet köve-
tel — és meg is fogja kapni! A többi lap viszont még mélységesen hallgat...

1918-ban is inkább Lenin októberi hatását érezzük meg a lapokban — anélkül, hogy róla magáról is olvashatnánk bennük: Breszt—Litovszkról, a béketárgyalásokról írva, neve említése nélkül, szavak nélkül, de megdicséri a lap a lenini békepolitikát, mondván: A Mitrópa (Mitteleuropa, azaz a közép-európai államok egyesítése német hegemónia alatt) terve megbukott, mert blamálták azt Bresztben. Ki blamáta? Nem írja meg a lap. Csak sejteti, hogy a németek. Kinek volt viszont dicséretes s a békeáhitó népet kielégítő a magatartása? Ezt sem mondja nyílt szóval, de a sorok között feltűnik előttünk újból — Lenin alakja. (1918. I. 5.) „A fehér béke”, a nép vágyálma, beteljesedett, akárhogy is keveri a kártyát a „diplomácia”. Azaz — olvashatjuk a sorok között — a központi hatalmak diplomáciája. S ezt — egy hét múlva, I. 13-án, hozzá is teszi már a lap, mert azt állítja, hogy a „kardcsörtetés” (Hoffmann generális) azt hiszi még egyre, hogy „a diplomaták és a hadvezérek intézik a népek sorsát, nem pedig megfordítva”. Olvasd: a Lenin vezette forradalmas nép ma már az igazi sorsintéző hatalom! (I. 16.) Mindezek után 1918. II. 6-án először jelenik meg sajtónkban, azaz a *Bácskai Hírlap*ban, Lenin neve: A németnek, Kühlmannéknak igazuk van: valóban az erőszak és a hatalom dönti el a háború és béke kérdését; „De Leninéknak is igazuk van, mert ők meg azt mondják: A mi államunk a nép állama lesz... és az erőszak, melyet ezért alkalmazunk — jogosult!” „Ne várjon senki gyors eredményt. Breszt—Litovszkban a bolsevikok nemcsak a békét építik.” Azután: a maguk árnyékától ijedtek-e meg? Vagy megintették a szerkesztőséget? Akárhogyan, de így ír most már a lap: Danton, Napóleon voltak a nagy emberek, nem pedig Lenin vagy Trockij. Érdekesnek érdekesek ők, de nem nagy kaliberűek. Mindenesetre ki kell várnunk, míg a fanatikus Lenin és Trockij a megfélemlítés eszközeivel urai lesznek a helyzetnek — vagy elbuknak. Mi tudomásul vesszük békenyilatkozatukat, habár a németek nem teszik ugyanezt. De — Czernin grófit (a monarchia külügyminiszterét) üdvözljük mint a béke emberét. (1918. II. 19.) Sőt: A bolsevizmus lejárta magát — nem tudott békét kötni, újra folyik a háború. Meg kell hát fenyíteni! „Megérdemelt büntetés lesz ez.” (II. 21.)

Mégis, visszaretten a lap a „büntető” Lenin-ellenes merénylet hírére, és megállapítja Kaplan Dóráról, a Kaplan Dórákról: A merénylet az antant műve. Így akarta az antant visszahozni az angol háborús párt emberét: Kerenskijt (IX. 3.) — és mintha már halott volna a békekövácsooló Lenin —, szinte nekrológszerűen és vezércikkben méltatja már tetteit: (IX. 4.) Békét akart, jólétet, felvirágzást. De, hiába az antant-praktikák: a nép békét akar. Ezért nem sikerült az antant terve, hogy ellenforradalmat szitson, új orosz—német háborút robbantson

ki. Lehet, hogy Lenin belehal súlyos sebébe, de népe megvédi a békét, és élni fog tovább! Ez az *első Lenin-cikk*, Lenin-dicsérő cikk a vajdasági magyar sajtóban, amely még mindig az első háború pusztító viharának légkörében, de mégis, minden cenzúra ellenére is: Lenin mellé áll a béke érdekében!

Ugyanakkor a *Szabadkai Újság* (1917—18), az *Újvidéki Hírlap* sem az orosz, sem a többi forradalmi és békefront eseményeit nemigen érintik, csupán a *Bácsmegevei Napló* ír a békefront eseményeiről 1917—1918 folyamán. De Lenint Fenyvesék lapja se igen emlegeti. Október mégis hat a kedélyekre, így maga Weltner is kénytelen az orosz forradalomról és előzményeiről írni, előadni, megpendítve a forradalmi hatás kérdését is, mondván: A magyarországi viszonyok alig jobbak... (1917. XI. 20.)

Az *Újvidéki Hírlap* szerint (1917. III. 17.) a forradalom már polgári szakaszában is egyre inkább ölt háborúellenes jelleget, annyira, hogy 1917 júliusára már mind az egyes orosz ezredek, mind a Putyilov-művek s más gyárak munkásai is — fronton és front mögött — a békéért tüntetnek és harcolnak, felhíva plakataikon egyúttal a németeket is arra, hogy kövessék példájukat, habár akadnak olyanok is, akik amerikai pénzért még háborúra úszítanak. (1917. VII. 17.) Ez a lap 1918-ban a breszti béketárgyalások idején is kihangsúlyozza, hogy a szovjetek többsége (Leninék!), éspedig 30 szavazattal 12 ellenében, majd 110-en a 191 közül, a béke ratifikálása mellett álltak ki (1918. III. 13.), míg a lap értesítése szerint, Wilson azon van, hogy Oroszország „szerezze vissza függetlenségét”, hogy felvehesse újra „nagy (ti. háborús) szerepét Európa modern világléteiben”.

1920 folyamán a becskerekai (zrenjanini) *Szabad Szó* vonja magára figyelmünket. Így IX. 9-én már arról ír, hogy habár London nem ismeri el a Szovjetet, mégis kénytelen tárgyalni vele, mert odahaza náluk is inog már minden. „Mindenütt vihar van, mert háborúk után forradalmak jönnek. Világháborúk után világforradalmak.” Oroszországban a kancsuka és ukáz-uralom felkészítette a kedélyeket a forradalomra. Európában viszont „az új alakulatok államot képeznek az államban, és minden tekintetük Moszkva felé van irányítva”. (IX. 24.) Nem csoda, hiszen ma a társadalom minden dolgos tagja szocialista, és közösséget érez a társadalommal. „Nincs más szervezet a világon, amely olyan egyeztető hittel dolgozna a népek és irányok egybefűzésén, mint a szocializmus. Háborúellenes, mert tiszteli az életet. A jólét az eszménye. Legyünk a világszocializmus lelkes hitvallói!” (A. D. — bizonyára Aszlányi Dezső, IX. 27-i írása.) Később is (korai megszűnéséig) hasonló módon ír a lap. „A meggyújtott világon egy új társadalmi rend van kialakulóban. És a szenvedő emberek tehetetlenül kérdezik: Mért kell az új világnak tűzön és véren át jönni?” (1920. X. 30.) Persze — a lap bolsevik- és Lenin-ellenes, az elvulciós Bebelre hivatkozik ellenében, mert: „Európa és Ázsia közt ma még a borzalmas tűzokádó Moszkva áll”, amely gyújtogat, „és Ázsiát már lángra is gyújtotta csóváival... Most egész Európa áll élet-halál válság előtt, talán az utolsó ítélet előtt.” (1920. XII. 15.) A szocialista ábrándozó és ábrándos Aszlányi Dezső (A. D.) visszarettent a forradalomtól.

Viszont a harcosan, reakciósan klerikális *Délbácska* (1921. XII. 9.) a lefegyverzési konferenciával kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedik, hogy „nem lehetséges addig a lefegyverzés, amíg a mai Oroszországot meg nem döntötték a világhatalmak”, helyeslően ismételve meg Foch tábornok szavait.

Az újvidéki *Vajdaság* „Az orosz kérdés” címen a NEP új gazdasági politikájáról mint az „orosz kapitalizmus teljes helyreállításáról” értekezve, megállapítja, hogy Lenin sakkhúzásának „mélyreható következményei lehetnek”. A szovjetet eddig sem lehetett megdönteni, s ez „a vörös militarizmus és terror céltudatos organizációra vall, de nem bizonyíték a rendszer életképessége mellett... Lenin le akarja vonni a konzekvenciáit annak a régi felismerésnek, hogy a bolsevik gazdálkodás csődöt mondott.” Menekülni kíván az elszigeteltségből, amely fojtogatja. Ez lehetséges is, ha lefújja a világforradalmat. (1922. III. 28.)

*

Körülbelül ennyit olvashatunk Leninről az 1917—1923. évek vajdasági magyar lapjaiban: főleg a haladó polgári *Bácskai Hírlapban* (Szabadka), *Szabad Szóban* (Beckerek) és *Vajdaságban* (Újvidék), valamint a klerikális *Délbácskában* (Újvidék). Meg kell vallani, elég keveset. Viszont az 1924. esztendő januárjában, ez egyetlen hónapban is, legalább ugyanennyi cikk jelent meg róla — nekrológszerűen kommentálva élete folyását és halálának körülményeit.

Ebben a hónapban tartotta meg a kisantant is belgrádi konferenciáját, amelynek napirendjén a Szovjetszövetség de jure elismerése is szerepelt. Erről számos magyarozó és hírközlő cikk jelent meg sajtónkban. Január 24-én azután a *Délbácska* nagyobb cikkben adózik Lenin emlékének: „Tegnap délután meghalt az az ember, aki Európa utolsó éveinek történetében talán a legnagyobb események mozgatója volt... Az orosz bolsevizmus forradalmának rettenetes borzalmait nem lehet ideáljainak tehertételei között elhelyezni, ahogyan eszményeivel szemben nem tehet ma bennünket elnézővé az a tény sem, hogy a nyugati nagyhatalmak kormányai ma egymást túllicitálva versengenek a szovjetállammal felveendő kereskedelmi összeköttetések szerződészerű megállapodásaiért... A történelmi elhivatottság útjait járta akkor, amikor Ludendorff 1917-ben, Kerenszkij polgári forradalmának idején, leplombált vasúti kocsikban küldte őt és néhány hívét Oroszországba. Ma halott, de ez nem sokat jelent, mert a bolsevik ország áll, és nincs rá remény, hogy megdöntsék” — írja a klerikális reakció napilapja, majd így folytatja: „A terror irányítója Trockij. Aki tudja, hogy a bolsevik terror munkáját hányszor keresztelte Lenin, csak arra gondolhat, hogy nálála távolodás az emberiség ideáljaitól” — teszi hozzá, elismerve Lenin humanizmusát, és egyúttal a NEP-nek is adózva. „Oroszország viszonylagos konszolidációjának kiépítése Lenin munkájának eredménye, aki a terror legvéresebb tobzódása közepette is az új világrend kényszerű eljövételének tudományosan megalapozott teóriát igyekezett képviselni... Tudós volt, aki az új Európa

politikai nagyságai között minden bizonnyal messze kiemelkedő értéket képviselt.”

Már másnap (I. 25.), utolsó napjairól emlékezve meg, megemlítve Rikovit és Kamenyevet, akik őt ideiglenesen helyettesítik — így ír a lap Leninről: „Egész Moszkva fekete zászlódszt öltött.” Majd a III. Internacionálé Végrehajtó Bizottságának kiáltványából közöl részleteket, s ezeket a szavakat ragadja ki: „Marx Károly halála óta a világ proletariátusát most érte a legnagyobb veszteség. Boruljunk le a munkásosztály halott tanítója előtt . . .”

1924. I. 26-án is róla cikkezett még a *Délbácska*, de ekkor már kiesett nekrológikus szerepéből — *A bolsevizmus és a tőke* cím alatt ír a szovjetet körülrajongó európai versengésről: „Ez a látvány — valljuk be őszintén — egy kissé undorító. Milyen háború folyt Oroszország ellen! Mi okozta ezt a változást? A tőke, az üzlet fontosabb nekik, mint az ellenség leverése. A sajtó hangulata is megváltozott. Pedig van ott még terror: . . . a bolsevizmus nem politikai doktrína, hanem társadalmi pestis, megtagadása a keresztény civilizációnak, visszatérés az állati bestialitáshoz . . .” Így a vezércikkíró, a reakciós politikus, de a hírek névtelen, személytelen, objektív közlöje ugyanaznap ezeket írja: Oroszország útban a demokrácia felé. Trockij jelszava is már a demokrácia, ő is szakított a múlttal. És 1924. I. 27-én — a Leninről való cikkezés negyedik napján — a lap tárcát közöl *Amikor Lenin megérkezett Oroszországba* címen, igaz, egy ellenséges szociálforradalmár (Szuhanov) emlékirataiból közölve részleteket, aki az októberi forradalom után nyugatra emigrált. „Lenint akarták a pétervári tömegek mint a legbizalmas hóst bemutatni, holott az ellenség engedte át a határon leplombált vagonban, ha aztán igaz is, hogy az antant különben nem engedi hazavezető útjára; mégis tartani lehetett attól, hogy a burzsoázia ezt kihasználja ellene. És éppen ezt kellett megghiúsítani a tömeg-fogadás megrendezésével. Ellenfele, Csejdzse üdvözölte Lenint: A forradalmat, mondta, meg kell védenünk, mind a külső, mind a belső veszélytől. Ezért nekünk, a demokratikus erőknek, össze kell fognunk. Mi reméljük, hogy Ön ezt a velünk közös célt fogja követni. De Lenin a maga elgondolását közölte pár szavas beszédében a tömeggel: Boldog vagyok, hogy személyetekben a győzedelmes orosz forradalmat és a proletár világhadsereg első csapatát üdvözölhetem . . . A rabló imperialista háború kezdete Európában a világháborúnak (?) De a népek hamarosan visszafordítják a fegyvert. Az orosz forradalom adja meg a népeknek ezt a lökést, forradalmunk korszakalkotó! Éljen a szociális viláforradalom! A tömeg vele éljenzett, majd követte útján, s így Leninnek minden utcáson beszélnie kellett valami tank tejeéről. A győzelmi bevonulás fényesen, sőt szimbolikusan sikerült.” Így írt az ellenséges Szuhanov, így az ellenséges *Délbácska* — Lenin szuggesztív hatása alatt.

Január 28-án csak hír jelenik meg róla *A vörös cár a ravatalon* címen, de ez a kis napihír így fejeződik be: „Lenin meghalt, de műve örökké élni fog!” Másnap (I. 29-én) *Egy régi orosz (cári) diplomata nyilatkozik* (Lenin) *haláláról* a lap hasábjain — akiről a *Délbácska* megállapítja, hogy arisztokrata és emigráns. Szerinte Lenin már rég-

óta betegesen fekvődt, és nem vett részt az irányításban. Neve már csupán nimbust adott a szovjetnek, és halála — destruálni fogja az ottani szellemet. A rendszerváltozás most már — reménykedett az arisztokrata cári diplomata s vele a *Délbácska* — csupán idő kérdése. Az elismerés se segíthet rajta, hiszen nem tud garanciát nyújtani a szerződő feleknek. „Félek, hogy a szovjet bukását átmenetileg véres anarchia fogja követni... kegyetlenebb, igazságtalanabb (!) a szovjetrendszer-nél. De azután megszületik az egészséges cári monarchia.”

A hetedik napon (I. 30.) még egyre Leninről cikkezik a lap: *Egy-millió ember Lenin temetésén* — hirdeti a vastag betűs cím, amely után a mauzóleumról, „a világon egyedülálló építményről” ír, majd így folytatja: „Az egész teremben zokogás volt hallható. Leninné is eleinte síri hangon beszélt, de mikor az elhunyt érdemeit sorakoztatta fel, fanatikussá tüzet gyújtottak szavai! Majd Buharin beszélt: »Lenin diáktálta (így!) az első proletárdiktatúrát, s ezzel megírta az emberiség igaz történelmének első oldalát!« A tömeg a 30 fokos hidegben is a késő esti órákig felvonult a ravatal előtt, amelyen ez volt a felírás: „Lenin halálával az emberiség egy fejjel alacsonyabb lett...”

Így ír a *Délbácska* 1924-ben, s ezzel már szinte megtagadja önmagát a lenini hatás alatt. 1922-ben persze még másképp írt, s újra másképp fog írni a későbbi években, amikor a lenini „titokzatosság” hatása oszladozik már a szerkesztőségekben. Mert egy 1922-beli (V. 14.) vezércikk szerint: Oroszország „a titokzatosság és rejtelmek földje, mióta Lenin proletárdiktatúrája elkergette helyéről... Kerenszkijt”. Ekkor még inkább csak „vadállati terrort” lát a szovjetföldön a lap, és elftéli Gorkijt, Wellset és A. France-ot, mint akik mind jó szolgálatot tettek Lenin ügyének. Már hittük mi is, írja, hogy a NEP megszünteti a kommunizmust, de az orosz válasz a memorandumra most éppen azt hangsúlyozza, hogy áthidalhatatlanok az ellentétek a tókéss nyugat és az orosz rendszer között. Igaz, néhány nap múlva (1922. V. 18.) újra azt írja, hogy Lenin nem beteg, ez csupán mendemonda, de „A népbiztosok közül, tagadhatatlanul (ő) a legkimagaslóbb...”, hiszen ő (mint ezt VIII. 3-án közli velünk) és „iskolája a társadalmi rend diktatorikus megváltoztatásával igyekszik — legalább teóriában — áthidalni a társadalmi osztályok és államok életstandardja közötti űrt”.

Fenyvesék *Bácsmegyei Naplója* (Szabadka) hasonló hangnemben ír ezekben az 1924-es januári napokban a nagy Leninről. Január 18-án, amikor még élt Lenin, arról cikkezett a lap „*Lázadás Moszkvában? Trockij páncélvonatára menekült*” címen, hogy ez persze túlzott hír, „amint a bolsevik Központi Bizottság és Végrehajtó Bizottsága között dúló harc híre is bizonyára túlzott lesz; annyi azonban tény — folytatja a *Napló* —, hogy a baloldali Trockij ellen foglal állást, aki legexponáltabb képviselője jelenleg Lenin új politikájának (?), amellyel a kommunista baloldal régóta elégedetlen”. (A NEP-ről van szó. — L. P.) Hasonló vész hírek közöl a lap I. 21-én is *Ostrom alatt Trockij palotája* címen, „más hírek szerint a KP jobbszárnya Lenin indítványára Trockijt diktátornak akarja kikiáltani”. Mindezek a rémhírek elülnek január 24-e után, amikor *Lenin meghalt* cím alatt ezt írja a *Napló*: „Az orosz bolsevik vezér egyike volt azoknak a kommunista

vezetőknek, akiknek tudományos munkássága és politikai szereplése a legnagyobb hatással volt a világháború után bekövetkezett eseményekre ... megjelölte az utat, amelyen az orosz proletárság 1917-ben elindult a bolsevizmus felé." Majd, életrajzi adatainak felsorolása után, így folytatja: „... a német reformszocializmussal szemben a *Kommunista Kiáltvány* szocializmusát tudományosan védelmezte. Fanatizmusa és engesztelhetetlensége rövidesen kettészakította a pártot: a bolsevikekre és a mensevikekre.” Ő dolgozta ki a bolsevik programot. 1917-beli tevékenységének vázolója után így ír tovább a lap: a Kommunista Internacionálé a munkát a lenini szellemben folytatja.

Január 25-én csupán híreket közöl a lap, majd I. 26-án így ír: „... a 17 fokos dermesztő hidegben szerda este óta sokezer ember tolong éjjel is, hogy ... láthassa Lenin arcát.” Majd a gyermekekről szólva azt mondja, hogy Gorkij falu gyermekei mind ismerték Lenint, „aki sokszor játszott a gyermekhaddal... Nagyon szerette a gyerekeket.”

Az újvidéki *Vajdaság* 1924. január 24-én szintén *Lenin meghalt* címen foglalkozik a halott irányító személyével: „Lenin halála nagy megdöbbenést okozott Moszkvában... (De) az egész város nyugalomban van.” És másnap (I. 25-én): „Anikor legnap a nagy orosz kongresszuson Lenin halálának hírért bejelentették, az asszonyok és az öreg párttagok sírva fakadtak...” Hiszen 1917-ben „két nagy ismeretlen fogalom röppent világgá: Bolsevizmus — Lenin!” Akkoriban felfigyelt Európa: „Egy ember, Vlagyimir Iljics pedig erős kézzel új nagy fejezetet kezdett írni a modern történelem számára... A cári orosz üldözött entellektüeljei közé tartozott...” A cikk, életrajzi adatai után, így folytatja: „Despotának, fantasztának, közönséges pártembernek, német ügynöknek nevezték éveken keresztül. Ma pedig Nagy Péterhez hasonlítják, mert »Egycetlen ember, még Nagy Péter sem volt nagyobb hatással hazám ügyeire, mint Lenin«, ahogy ezt éppen egy emigráns ellenforradalmár, Aldanov Párizsban megjelent könyvének előszavában olvassuk. „Tény, hogy minden idők legnagyobb reformátorai közé emelkedett.” Persze Oroszország „sok szellemóriást adott a világnak, de egyik sem volt olyan hatalmas szociális hatással a civilizált világra, mint ő... Egyéniségének szuggesztív varázsa rátette bélyegét a XX. század csaknem minden halandójára. Fanatikus ellenségek és imádó barátok támadtak személye körül... a saját képére alkotott át egy óriási birodalmat.” (Akár isten?! — L. P.) A cikk alatt két betűt találunk: h. z. (Holländer-Ember Zoltán?) mint a cikk írójának jelzését. [A *Vajdaság*ban még két „z” írt: p. z. (Pázmány Zoltán) és cs. z. (Csuka Zoltán). Holländer-Ember és Csuka szerkesztették az *ÚT*-at, Pázmány kommunista magyar és baranyai emigráns volt. A *Bácsmegyei Napló* munkatársai közé tartozott viszont Haraszi Sándor és Mikes Flóris is, eyebek között.]

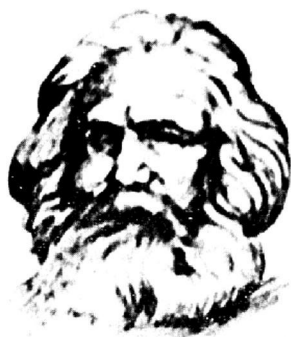
Ezek után a *Vajdaság* nem közöl több Lenin-cikket, de Oroszországról megjelenik benne Hesslein János írása: *Az orosz piac és Sz. P. (Szende Pál?) írása A szocializmus az evolúció útján* (1924. II. 8. és 26.): Európa országai egymással versenyeznek, hogy megelőzzék egymást a szovjet elismerésben. „Az orosz piacért versengenek ma Európa

MUNKÁS-NAPTÁR

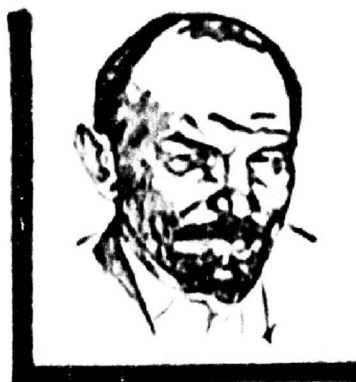
1928

Marx

W. P. J. Lenin

államai", és ez a fordulat — reméli a lap — talán meghozza Európa nyugalmát. Sz. P. szerint pedig: „Az orosz módszer, a diktatúra győzedelmeskedett először, és az a tény, hogy a munkásság Oroszországban az államhatalom korlátlan birtokába jutott, s ezt a hatalmat minden külföldi intervenció dacára meg tudta tartani, lelkesítőleg hatott az egész európai proletariátusra...” De a külső siker félrevezette őket. „Lenin maga volt, aki az átalakulást kezdeményezte, s az ő halálával ez a folyamat még gyorsabban fog előrehaladni.” (Sz. P. a NEP-re gondol. — L. P. — Különben H. Z. szociáldemokrata volt ez időben. Sz. P. Jászi-párti polgári radikális. H. J. sem volt kommunista. A *Vajdaság* pedig polgári demokrata, a *B. Napló* polgári liberális lap, habár munkatársaik között akadtak kommunista emigránsok is, mint Haraszti, Mikes, a *Szervezett Munkás* és az *ÚT* munkatársai.)

*

Ennyit Leninről a húszas évek vajdasági polgári magyar sajtójának tükrében. A munkássajtó ezekben az években még elég fejletlen: a becskereki (Zrenjanin) *Közakarat* 1920 januárjában csupán 9. számát érthette el (ebből hat szám maradt ránk, de ezek a számok főleg a konferencia anyagát dolgozták fel, s a további irány felé vettek utat). A *Szervezett Munkás* 1923—29-ben jelent ugyan meg, de 1923—1924-ben még csupán néhány számot tudott publikálni, s komoly, nagy hatású lappá tulajdonképpen csak 1925-ben vált, hogy 1929 januárjában szintén betiltsák. A jobboldali szocialista *Előre* (1923), valamint a későbbi *Munkás Újság* pedig (1928—1929 stb.) többet tárnak a baloldalt, főleg hazai viszonyok között, mondjuk például a *Szervezett Munkást*, mintsem hogy Lenint mutatná be közönségének (pl. 1928. X. 28.: „A munkásság félrevezetését még soha sajtó nem szolgálta, mint... ezt a Sz. M. teszi), vagy a burzsoázia ellen harcolna. Így Lenin bemutatása helyett *Az önmagát tépő bolsevizmusról* vagy *A végét járó bolsevizmusról* cikkezik (1929. IV. 14., V. 26. stb.)

A *Szervezett Munkás* mint az illegális Kommunista Párt legális harcos közlönye hasábjait főleg a harcos akciók szervezésének szenteli, habár elvéve közöl elméleti cikkeket is. Mégis, már csak a térhiány miatt is, inkább a lap naptárait venném itt tekintetbe, amelyek annál inkább közölnek társadalmi tanulmányokat, ismeretterjesztő cikkeket, verseket és elbeszéléseket. Jelenleg utolsó, 1929-es naptárát lapozgatom éppen, amelynek borítólapját egy ráragasztott fehér cédula ékteleníti, amely félig eltakarja előlünk a kalapácsos embert, aki éppen szétveri a világot lebéklyózó láncokat. A cédulán a következő cirillbetűs szavak olvashatók: „Zandarmerijska stanica Torda. K br. 653 od 3 avgusta 1929. Korpus delikti.” (Tordai csendőrállomás, szám, dátum, Corpus delicti — bűnjel.) Mert ez a példány Simon János torontál—tordai kommunista földmunkás tulajdona volt, tőle került egy házkutatás alkalmával a csendőrség birtokába. Egy évet kapott érte valószínűleg Simon János, s hogy a csendőrség mivel jutalmazta, az titok előttünk.

Egy év története az egyik írás címe, s benne szép helyet biztosított a szerkesztőség (Bogdanov, Haraszti, Mikes, Láng) az elsősorban sze-

replő Oroszországnak (14–15. lap). Egy húszoldalas cikk (37–57.) *Az új orosz falut* elemzi, ismerteti, majd *A család története* című nagy tanulmányban újból Lenin koncepciójáról is szó esik (61–69.). Ezután következik az *Útmutatás a marxizmus tanulásához* című írás (98–105.), *A XIX. század 2. felének szocialista mozgalmái* (111–113.) után *A XX. század szocializmusa* (114–118.), amelyben tulajdonképpen szintén főleg Leninről és tanáról van szó. Szépirodalmi részében itt találjuk Újvári Erzsi *Lenin* című versét is (23. lap), majd közvetlen utána H. Guilbeaux ismert tanulmányát *Lenin 1870–1924* címen (24–36.).

„Néma koporsód elé zarándokolunk a világ
[minden tájából...]

Lenin!
Testvéreid vagyunk
Megfogtuk egymás kezét
Es lámpásaid alatt felvonulunk a földön...”

— írja Újvári Erzsi (aki azóta ugyanúgy nem él, mint Bartos Sándor és Kassák Lajos sem — a *MA* egykori, szívünknek oly kedves hármásának másik két tagja) szinte mottójául az utána következő Guilbeaux-tanulmánynak.

Ez a komoly írás előbb Lenin apjáról beszél, majd áttér fivérére, Alekszandr Iljicsre: „Ő volt Lenin első politikai tanítómestere... aki a valóságban... már távol állott... (az individuális terror módszereitől...) a *Kapitált* olvasta, mégse lett marxistává...” — „Vannak-e Oroszországban marxisták?” — tette fel Lenin a kérdést, „és talált is entellektüeleket és munkásokat.” Majd egyik első művében így válaszolta meg feltett kérdését: „Nem várhatunk az orosz munkáspárt megalakulásával, míg a politikai szabadságot kivitük...”, és „Oroszországot csakhamar hivatásos forradalmárokról alakított hálózat fogta be”, majd következett az újabb viták és harcok ideje... Struve, Iskra, szociálforradalmárok, mensevikek... „Lehet, hogy egyedül maradok, de megmaradok véleményeim képviselőjeként s az egyenes vonal folytatásában.” Hasonlóképpen válaszol Bebelnek is: „Mi nagyon tiszteljük Bebelt, de amikor arról van szó, hogyan kell saját országunkban a cárizmus és a burzsoázia ellen küzdeni — engedjék meg, hogy arról saját véleményünk legyen...” Azután jött a háború, és jött 1917 áprilisa, amikor Németországon keresztül hazautazik. Hatalmas tömeg várja. Lenin az üdvözlésre röviden válaszol, s itt most már másodszer közöljük ezt a beszédet — az összehasonlítás alapjául: „... Boldog vagyok, hogy üdvözölhetlek benneteket. Titeket, kik a győztes forradalmat képviselitek s kik a világ proletárhadseregének harcosai lesztek. Nincs messze az óra, midőn a népek (Így! *népek*, nem „németek”!) elvtársunk, Liebknecht Károly szavára fognak hallgatni, s fegyvereiket kizsákmányolják, a kapitalisták ellen fogják fordítani. Németországban minden erjed. Ha nem ma, akkor holnap következik be az európai kapitalizmus katasztrófája. Az orosz forradalom, amit ti csináltatok, az első ökolcsapás ellenük, mely új korszakot nyit meg... Éljen a nem-

zetközi szociális forradalom!" Ezután a naptár közli az áprilisi téziseket, majd áttérve az *Allam és forradalom* megírására, mint amelynek befejezésére már nem jut ideje Leninnek: „Azt hiszem, a második rész sokáig nem lesz befejezve. Sokkal helyesebb és hasznosabb a forradalom tapasztalatait végigcsinálni, mint írni róluk.” Majd a breszti béketárgyalásokra tér át, amelyeknek során Lenin az azonnali békekötést tanácsolja, habár ezt ő maga is szerencsétlen békének nevezi... Majd a Trockijjal folytatott közös harcok következnek és a szociálforradalmár Kaplan Dóra merénylete... a III. Internacionálé megalakítása, s a NEP, melyről 1922 augusztusában utolsó beszédét tartja.” A betegség további folyamán jobb oldalára egészen megbénult, s elvesztette beszélőképességét. Mint élő halott feküdt a Kreml egy kis szobájában. A merénylet elszakította a nyak egyik ütőerét: „Az artéria nem szállított több vért az agynak, s ez... elhalt...” Így halt meg Lenin 1924. január 21-én, hogy éppen ettől a naptól kezdve hasson nagyobb erővel a világ proletariátusára és minden elnyomottjára, mert mint Újvári Erzsí énekelte:

„Szánk elől elprédikáltad a pálinkát
Kezünk alatt megolajoztad a gépeket
Szibéria fehér mezőin kályha volt a hangod
Nyugtalan vérűeknek hajókat építettél a tengerre
Betegeknek ajándékoztad a fenyőerdőket
A föld dolgozói mindannyian testvéreid voltak

...

Lenin!
Mégfogjuk egymás kezét
És lámpásaid alatt felvonulunk a földön.”

E SZÁMUNK KONCEPCIÓJÁNAK KI-
ALAKÍTÁSÁBAN, ANYAGÁNAK MEG-
VÁLOGATÁSÁBAN, ÖSSZEÁLLÍTÁ-
SÁBAN DÉSI ÁBEL MUNKATÁR-
SUNK ÉRTEKES TANÁCSAIVAL
NAGY SEGÍTSÉGET NYÚJTOTT A
SZERKESZTŐSÉGNEK. A BEVE-
ZETŐ JEGYZET IS AZ Ő MUN-
KÁJA. EZÜTON MONDUNK KÖSZÖ-
NETET KÖZREMŰKÖDÉSÉERT.

